

E-ISSN: 2564-680X (Online)

XIX / I

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

YAZ 2024

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

sbad@gop.edu.tr

dergipark.gov.tr/tr/pub/gopsbad

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

CİLT/SAYI
XIX/I

2024 YAZ/SUMMER

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ'NÜN
ALTI AYDA BİR YAYINLANAN ULUSAL
İNDEKSLERDE TARANAN HAKEMLİ
DERGİSİDİR.

YIL / YEAR: 2024 CİLT / VOLUME: XIX SAYI / ISSUE: I (YAZ / SUMMER 2024)

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına
On behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Graduate Studies

Doç. Dr. Yusuf TEMÜR/yusuf.temur@gop.edu.tr

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Yusuf TEMÜR (Sorumlu Editor / Editor in Chief)
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN (Yardımcı Editör / Co – Editor)
Doç. Dr. Nalan KANGAL (Yardımcı Editör / Co - Editor)
Dr. Öğr. Gör. Fatih YETER (Yardımcı Editör / Co - Editor)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. İlhan EROĞLU (İktisat)
Prof. Dr. Ahmet İNANIR (İlahiyat)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ (İşletme)
Prof. Dr. Mihriban COŞKUN ARSLAN (İşletme)
Doç. Dr. Murat SERDAR (Tarih)
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK (İktisat)
Doç. Dr. Elif BOYRAZ (İşletme)
Doç. Dr. Emre ASLAN (İşletme)
Doç. Dr. Yavuz ACUNGİL (Kamu Yönetimi)
Dr. Öğr. Üyesi Şevki BABACAN (Coğrafya)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan ŞAHİN (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KULAÇ (Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEKİN (Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIRIM (İşletme)
Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU (Sanat Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit KELEK (İdare Hukuku)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Dr. Öğr. Gör. Buğra KAŞ
Arş. Gör. Mustafa SIRAĞAYA
Arş. Gör. Emine DEMİR

ISSN: 2564-680X (Online)

SEKRETERYA

Dr. Öğr. Gör. Fatih YETER

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşlıçiftlik Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE
Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)
E-posta / E-mail: sbad@gop.edu.tr, yusuf.temur@gop.edu.tr

DİZGİ VE KAPAK TASARIM / TYPESETTING AND COVER DESIGN

Dr. Öğr. Gör. Oğuzhan SÖNMEZ

Dergimizde yayımlanan yazılar iThenticate benzerlik tarama programıyla kontrol edilip, TUBİTAK ULAKBİM SBV, tarafından dizinlenmektedir.

©Her hakkı saklıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAINE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG	Frei Universitat Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan deDiosTorrallbo Caballero	University of Cordoba (SPAIN)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONIN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALILLI	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALI	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAIN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E.Studies

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Glden BÖLÜK – Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÇALIK – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TAN – Iğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı BORU İPEK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan AKANDERE – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Halim Emre ZEREN – Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. İlyas UÇAR – Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet TAŞAR – Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BAYLAN - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN – Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer SARAÇ – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut AKYÜZ – Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf DEMİR – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fadime TİKBAŞ APAK – Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze Nur ŞAHİN – Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hümeyra SADAKLIOLU – Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAYDAM – Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AVCI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GL – Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ – Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Kenan BEZGİN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Hüseyin KARAYAKA – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Mustafa NAL – Hitit Üniversitesi
Dr. Şeyhmus DEMİR – Dicle Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Yazar	Makale Başlığı	Alan	Sayfa Numarası
Halil İbrahim SARICA ve Mutlu SESLİ	SIYASAL TOPLUMSALLAŞMANIN DEMOKRATİK TUTUMLAR ÜZERİNE ETKİSİ: TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Kamu Yönetimi Araştırma	1-9
Sacit SARI	ÜLKE EKONOMİLERİNDE BİR GÖSTERGE OLARAK KREDİ TEMERRÜT TAKASI (CDS) VE MAKRO BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	İktisat Araştırma	10-20
Yılmaz IRMAK ve Özlem ÜNALAN	TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KİBRİTİN YERİ	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	21-30
Fatih VAROL	TÜRK CEZA HUKUKU VE İSLAM CEZA HUKUKU ÇERÇEVESİNDE HIRSIZLIK SUÇUNDA HIRZ (KORUMA ALANI) KAVRAMINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ	İlahiyat/Kamu Hukuku Araştırma	31-42
Ayşe ARI ve Elvan KÜPELİ	DOĞAL KAYNAK BOLLUĞU VE KAMU HARCAMASI İLİŞKİSİ: N-11 ÜLKELERİ İÇİN KISA VE UZUN DÖNEM ANALİZİ	İktisat Araştırma	43-53
Emine Elif NEBATİ	SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİKÇİ SEÇİMİ: KÜRESEL BULANIK AHP TABANLI CODAS YAKLAŞIMI	İşletme Araştırma	54-67
Selminaz ADIGÜZEL	TÜRKİYE'DE 6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI TACİRLERİN ELEKTRONİK TİCARETTE FİKRİ SİNAİ HAK VE MARKA KONUMLANDIRMA ALGILARININ İNCELENMESİ	İşletme Araştırma	68-83
Ömer Faruk ÇAKIR	ORTAÇAĞ MÜSLÜMAN TOPLULUKLARI ARASINDAKİ İRKÇİ SÖYLEMLERİN MUHTEVASINA DAİR BAZI NOTLAR	Tarih Araştırma	84-94

CONTENT			
Author	Paper Title	Field	Page Number
Halil İbrahim SARICA and Mutlu SESLİ	THE IMPACT OF POLITICAL SOCIALIZATION ON DEMOCRATIC ATTITUDES: A STUDY ON TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY STUDENTS	Public Administration Research	1-9
Sacit SARI	CREDIT DEFAULT SWAP (CDS) AS AN INDICATOR IN NATIONAL ECONOMIES AND ITS MACRO DETERMINANTS: THE CASE OF TÜRKİYE	Economics Research	10-20
Yılmaz IRMAK and Özlem ÜNALAN	THE PLACE OF MATCHES IN TURKISH FOLK CULTURE	Turkish Language and Literature Research	21-30
Fatih VAROL	A COMPARATIVE PERSPECTIVE ON THE CONCEPT OF HIRZ (PROTECTED AREA) IN THE CRIME OF THEFT WITHIN THE FRAMEWORK OF TURKISH CRIMINAL LAW AND ISLAMIC CRIMINAL LAW	Theology/ Public Law Research	31-42
Ayşe ARI and Elvan KÜPELİ	THE RELATIONSHIP BETWEEN NATURAL RESOURCE ABUNDANCE AND GOVERNMENT EXPENDITURE: A SHORT AND LONG RUN ANALYSIS FOR N-11 COUNTRIES	Economics Research	43-53
Emine Elif NEBATİ	SELECTION OF SUSTAINABLE SUPPLIER: SPHERICAL FUZZY AHP BASED CODAS APPROACH	Business Administration Research	54-67
Selminaz ADIGÜZEL	INVESTIGATION OF TRADERS' PERCEPTIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY AND BRAND POSITIONING IN ELECTRONIC COMMERCE AFTER THE 6 FEBRUARY EARTHQUAKE IN TÜRKİYE	Business Administration Research	68-83
Ömer Faruk ÇAKIR	SOME NOTES ON THE CONTENT OF RACIST DISCOURSES AMONG MEDIEVAL MUSLIM COMMUNITIES	History Research	84-94

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran/ June 2024

Halil İbrahim SARICA ve Mutlu SESLİ (2024). "SİYASAL TOPLUMSALLAŞMANIN DEMOKRATİK TUTUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME"

Halil İbrahim SARICA and Mutlu SESLİ (2024). "THE IMPACT OF POLITICAL SOCIALIZATION ON DEMOCRATIC ATTITUDES: A STUDY ON TOKAT GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY STUDENTS"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.1-9. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Summer, p.1-9.

Alan(Kamu Yönetimi Araştırma) / Field (Public Administration Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsad.1419903

Kabul Tarihi / Accepted: 12.02.2024

Geliş Tarihi / Received: 15.01.2024

SİYASAL TOPLUMSALLAŞMANIN DEMOKRATİK TUTUMLAR ÜZERİNE ETKİSİ: TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Halil İbrahim SARICA^{2*}Doç. Dr. Mutlu SESLİ^{3*}²Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Tokat, Türkiye³Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler, Tokat, Türkiye

*halilibrahimsarica@gmail.com, *mutlusesli@gop.edu.tr

* ORCID: 0000 0002 3466 752X , * ORCID: 0000 0002 1009 0041

Öz- Toplumsallaşma genellikle bireyin topluma aidiyetini ifade ederken, siyasi toplumsallaşma ise öğrenme süreciyle ilişkilendirilmektedir. Siyasal toplumsallaşma, bireylerin siyasi düşüncelerini, yönelimlerini, tutum ve davranışlarını kazandıkları özel bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu süreç özellikle gençlik döneminde, yeni tecrübelerin, tutumların ve ilgilerin edinildiği bir evre olarak öne çıkmaktadır, özellikle de üniversite döneminde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırmada üniversite öğrencilerinin siyasal toplumsallaşmalarının demokratik tutumlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olarak kabul edilen tarama modeli kullanılmıştır. Örneklem, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde öğrenim gören 395 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma verilerini toplamak için Özkılıççı ve Mamatoğlu (2021) tarafından geliştirilen Siyasal Toplumsallaşma Ölçeği ile Sincar, Şahin ve Beycioğlu (2019) tarafından geliştirilen Demokratik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ailenin farklılıklara saygı, duyarlı davranma, gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilemediği; arkadaşın duyarlı davranma ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilemediği ancak farklılıklara saygı ve gücü yüceltme değişkenlerini etkilediği; medyanın ise farklılıklara saygı ve duyarlı davranma değişkenlerini etkilemediği ancak gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler- Toplumsallaşma, Siyasal Toplumsallaşma, Demokratik Tutum

THE IMPACT OF POLITICAL SOCIALIZATION ON DEMOCRATIC ATTITUDES: A STUDY ON TOKAT GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY STUDENTS

Abstract- Socialization generally denotes an individual's sense of belonging to society whereas political socialization is associated with the process of learning. Political socialization is recognized as a specific process through which individuals acquire their political beliefs, orientations, attitudes, and behaviors. This process notably stands out during the period of youth, characterized by the acquisition of new experiences, attitudes, and interests, particularly intensifying during the university phase. Within this context, this study examines the influence of university students' political socialization on democratic attitudes. The survey model, a quantitative research method, was employed in this research. The sample consisted of 395 students enrolled at Tokat Gaziosmanpaşa University during the 2023-2024 academic year. The research utilized the Political Socialization Scale developed by Özkılıççı and Mamatoğlu (2021) and the Democratic Attitude Scale developed by Sincar, Şahin, and Beycioğlu (2019) to collect data. The research findings indicate that family did not significantly affect variables such as respect for differences, sensitivity, glorification of power, and social responsibility. Additionally, friends did not significantly affect sensitivity and social responsibility variables but did affect respect for differences and glorification of power. The media, on the other hand, did not significantly influence respect for differences and sensitivity variables but did affect the glorification of power and social responsibility variables.

Keywords – Socialization, Political Socialization, Democratic Attitude

¹Bu çalışma 26-28 Aralık 2023 tarihler arasında yapılan 9. Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Bireyin toplumun bir parçası olma sürecine toplumsallaşma denilmektedir (Türköz ve Türköz, 2022). Toplumsallaşma, bireyin büyüdüğü toplumun normları, değerleri ve kültürel inançlarını öğrenerek bu değerleri içselleştirip, toplumun bir üyesi haline gelmesi sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, bireyin toplum içindeki rolünü ve toplumsal ilişkilerini şekillendirmektedir, aynı zamanda da toplumun kabul ettiği davranış biçimlerini öğrenip uygulamasını içermektedir (Bademci, 2000: 3; Fichter, 2002: 30; Akın, 2011: 140). Birey, kendi kültürünün, toplumunun ürünüdür. Toplumsallaşma, genellikle bireyin topluma aidiyetini ifade ederken, siyasi toplumsallaşma ise öğrenme süreciyle ilişkilendirilmektedir (Erkan ve Bağlı, 2013). Siyasal toplumsallaşma ise bireylerin siyasi yönelim ve düşüncelerini, tutum ve davranışlarını kazandıkları özel bir toplumsallaşma türüdür. Bu süreç, bireylerin toplumun siyasi değerlerini ve davranış kurallarını benimsemelerini sağlar ve genel sosyalleşme süreci ile aynı dinamiğe sahiptir (Kaplan, 1999: 14; Sorgun ve Doğan, 2023). Temelde bireylere ve yeni nesillere siyasi kültürü kazandırma, sistemle uyumlu bireylerin yetiştirilmesi ve bu bireylerin sistemin içinde üstlenecekleri rolleri öğrenme sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, sistemin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Dursun, 2012: 221). Siyasal toplumsallaşma sürecinde özellikle yeni tecrübelerin, tutumların, ilgilerin edinildiği gençlik evresi dikkat çekmektedir (Doğan ve Altunbey, 2021). Siyasal toplumsallaşma süreci, genellikle genç yaşlarda, özellikle de üniversite döneminde yoğunlaşmaktadır. Üniversite dönemi, genç bireylerin siyasi bilinçlerini geliştirdiği, farklı dünya görüşleriyle tanıştığı ve demokratik değerlere duyarlılıklarını artırdığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bir değerler bütünlüğü olara demokrasi, küçük topluluklardan en büyük topluluklara kadar, herhangi bir topluluk için paydaş ve bağlayıcı kararları ve “siyasal alan”ı oluşturmaktadır (Can, 2019). Demokrasi siyasi bir sistem olmanın yanında bazı değerlere de sahip olmalıdır. Bu değerler farklı toplumlarda ve toplumsal yapılarda uygulanabilir olan eşitlik, insan hakları, özgürlük, çoğulculuk, halk egemenliği, hukukun üstünlüğü, katılım, genel ve eşit oy değerleridir (Bilici, 2023). İnsanlar öğrenerek siyasi düşüncelerini, değerlerini, kanaat ve tutumlarını geliştirmektedir (Sorgun ve Doğan, 2023). Demokratik tutum, demokratik bir toplumun sürdürülebilirliği için hayati bir öneme sahiptir, çünkü bu tutum, katılımcılığı, hoşgörüyü ve eşitliği teşvik etmektedir. Demokratik tutumun sosyal yaşamda ve okulda uyum ile pozitif ilişkilidir (Chen, Dong ve Zhou, 1997). Bu bağlamda, okul sosyal hayatın önemli bir parçası olduğu için okulda demokrasi ve demokrasi kültürünün öğretilmesi ve bunun desteklenmesi oldukça önemlidir (Sağlam, Kılıçdere ve Topçu, 2023). Özellikle üniversite öğrencileri, toplumun geleceğini şekillendirecek olan genç nesildir ve bu sebeple bu grup bireylerin siyasi toplumsallaşmalarını ve demokratik tutumlarını anlamak, siyasi toplumsallaşmanın ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılması ve sürdürülmesi

açısından son derece önemlidir. Toplumun sürdürülebilirliği, siyasi toplumsallaşmanın ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılması ve sürdürülmesi açısından bu çalışmada üniversite öğrencilerinin siyasi toplumsallaşmalarının demokratik tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma konusuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve benzer çalışmalara rastlanmıştır. Atalay Saral ve Kaya (2022) araştırmasında demokrasinin varlığı ve geleceği için eşitlik, özgürlük, halk egemenliği, çoğulculuk gibi değerlerin benimsetilmesinde eğitimden rolünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın sonucunda, demokrasi değerlerine bağlı eğitim alan bireylerin daha açık görüşlü, hoşgörülü, uzlaşmaya açık, ilgili ve bilgiye erişiminin daha kolay olduğu; eğitimin bireyleri daha fazla sorumluluk alan, çözüm üreten, öneri getiren, yani daha aktif vatandaşlar haline getirdiği sonucuna ulaşmıştır. Gömleksiz ve Çetintaş (2011) araştırmasında Eğitim Fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının demokratik tutumlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın sonucunda, Öğretmen adaylarının demokratik tutumları cinsiyet, üniversite, bölüm, anne eğitim düzeyi, gelir düzeyi, kardeş sayısı değişkenleri açısından farklılaşırken, baba eğitim düzeyine göre farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bingöl (2010), araştırmasında üniversite gençliğinin demokratik tutum ve değerleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmalar, üniversite öğrencilerinin demokratik değerlerle ilgili tutumlarını incelemek ve çeşitli faktörlerin bu tutumları nasıl etkilediğini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaların çoğu, öğrencilerin genellikle geleneksel düşüncelere sahip olduğunu, hoşgörülü olsalar da demokratik değerler açısından eksiklik gösterdiklerini göstermektedir. Şimşek, Doymuş ve Karaçöp (2010) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin demokratik tutumlarının gelişimine işbirlikçi öğrenme yöntemlerinin, özellikle Jigsaw ve birlikte öğrenme tekniklerinin etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, bu yöntemlerin uygulanmasının gruplar arasında demokratik tutumlar açısından benzerliklere yol açtığını ortaya koymaktadır. Genç ve Kalafat (2007) araştırmasında öğretmen adaylarının demokratik tutumları ile problem çözme becerilerinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi amaçlamıştır. Araştırmanın sonucunda, öğretmen adaylarının cinsiyetlerine, öğrenim şekillerine göre demokratik tutumları ile ilgili görüşleri arasında farklılık olduğu, öğrenim gördükleri sınıflara, anabilim dallarına, annelerinin ve babalarının öğrenim durumlarına göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Öğrencilerin demokratik tutumları üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek adına yapılan araştırmalardan biri de Bulut (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, öğrencilerin demokratik tutumlarının öğrenim gördükleri bölüm, cinsiyet, ebeveynlerin eğitim düzeyleri, meslekleri, sınıf seviyeleri ve öğrencilerin ebeveynleri ile öğretim elemanlarının tutumları tarafından nasıl etkilendiğini incelemiştir. Bulgular, demokratik tutumlar ile öğrenim

gördükleri bölüm, annenin eğitim düzeyi, babanın mesleği ve ebeveynlerin öğrencilere yönelik algılanan tutumları arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Ayhan Türkbay'ın (2005) çalışması ise demokratik tutumların cinsiyet, aile yapısı, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, meslek durumu ve yerleşim yeri gibi değişkenlerle ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları, sosyal bilimler öğrencilerinin genellikle fen bilimleri öğrencilerine göre daha demokratik bir eğilime sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, demokratik tutumların farklı boyutlarında, özellikle oy kullanma davranışı ve belirli siyasi tercihler konusunda farklılıklar olduğu da tespit edilmiştir. Bu araştırmalar, üniversite öğrencilerinin demokratik tutumlarını etkileyen pek çok faktörün olduğunu göstermektedir. Bölüm, aile yapısı, ebeveynlerin özellikleri ve öğrencilerin algıları gibi faktörlerin, öğrencilerin demokratik tutumları üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler incelenmiştir.

H1a: Aile alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1b: Arkadaş alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1c: Medya alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2a: Aile alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2b: Arkadaş alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2c: Medya alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H3a: Aile alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H3b: Arkadaş alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H3c: Medya alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4a: Aile alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4b: Arkadaş alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4c: Medya alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.

YÖNTEM

Üniversite öğrencilerinin siyasi toplumsallaşmalarının demokratik tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma, değişkenler arası ilişkilerin sayısal verilerle çözümlenmesidir. (Creswell, 2013: 4).

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olarak kabul edilen tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli,

geçmiş veya mevcut bir durumu değiştirmeyi amaçlamadan betimlemeyi hedeflemektedir. Bu yöntemde, araştırılan nesne veya kişiye herhangi bir müdahalede bulunulmadan, doğal halinde var olduğu şekliyle belirlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2014: 77).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde okumakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem evreni içerisinde rastlantısal olarak seçilen öğrencilerden oluşacaktır. Araştırma evreni içerisinde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem seçilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi, evren içerisinde yer alan bütün bireylerin örneklem için seçilme olasılığının birbirine eşit olduğu bir yöntemdir (Karasar, 2014: 113). Araştırmanın evrenini temsil eden örnekleme 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde okumakta olan öğrenciler 395 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	262	66,3
	Erkek	133	33,7
Eğitim Görülen Bölüm	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	24	6,1
	Büro Yönetimi ve Sekreterlik	25	6,3
	Fizyoterapi	37	9,4
	Grafik Tasarım	22	5,6
	Hukuk	53	13,4
	Kamu Yönetimi	50	12,7
	Özel Eğitim Öğretmenliği	23	5,8
	Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	63	15,9
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	20	5,1
	Sosyal Güvenlik	38	9,6
	Diğer	40	10,1
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	155	39,2
	2. Sınıf	129	32,7
	3. Sınıf	53	13,4
	4. Sınıf	58	14,7
Kiminle Yaşadığı	Aile	172	43,5
	Arkadaş	28	7,1
	Yalnız	21	5,3
	Yurt	174	44,1
Daha Önce Oy Kullanma Durumu	Evet	305	77,2
	Hayır	90	22,8
Siyasi Görüşün Oluşmasında Etkili Olma	Aile	170	43,0
	Arkadaş	46	11,6
	Sosyal Medya	103	26,1
	Diğer Ulusal Yayınlar	76	19,2
Sivil Toplum Kuruluşuna Üye Olma Durumu	Evet	76	19,2
	Hayır	319	80,8

Siyasi Olayları Takip Etme Durumu	Evet	268	67,8
	Hayır	127	32,2

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %66,3'ünün kadın, %33,7'sinin erkek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %6,1'inin acil yardım ve afet yönetimi (AYAY) bölümünde, %6,3'ünün büro yönetimi ve sekreterlik (BYS) bölümünde, %9,4'ünün fizyoterapi bölümünde, %5,6'sının grafik tasarım bölümünde, %13,4'ünün hukuk bölümünde, %12,7'sinin kamu yönetimi bölümünde, %5,8'inin özel eğitim öğretmenliği (ÖEÖ) bölümünde, %15,9'unun psikolojik danışman ve rehberlik (PDR) bölümünde, %5,1'inin sosyal bilgiler öğretmenliği (SBÖ) bölümünde, %9,6'sının sosyal güvenlik bölümünde ve %10,1'inin diğer bölümlerde eğitim gördüğü görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %39,2'sinin 1. sınıf öğrencisi, %32,7'sinin 2. sınıf öğrencisi, %13,4'ünün 3. sınıf öğrencisi ve %14,7'sinin 4. sınıf öğrencisi olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %43,5'inin ailesiyle, %7,1'inin arkadaşıyla, %5,3'ünün yalnız ve %44,1'inin yurtdışı yaşadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %77,2'sinin daha önceden oy kullandığı, %22,8'inin daha önceden oy kullanmadığı; %43,0'ünün siyasi görüşünün oluşmasında ailesinin, %11,6'sının siyasi görüşünün oluşmasında arkadaşının, %26,1'inin siyasi görüşünün oluşmasında sosyal medyanın ve %19,2'sinin siyasi görüşünün oluşmasında diğer ulusal yayınların etkili olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %19,2'sinin sivil toplum kuruluşlarına (STK) üyeliğinin olduğu, %80,8'inin STK'lara üyeliğinin olmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %67,8'inin siyasi olayları takip ettiği, %32,2'sinin siyasi olayları takip etmediği görülmüştür.

Ölçme Araçları

Araştırmanın amaçları doğrultusunda siyasi toplumsallaşma verileri toplamak için Özkılıççı ve Mamatoğlu (2021) tarafından geliştirilen Siyasal Toplumsallaşma Ölçeği kullanılmıştır. 10 madde olan ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin iç tutarlılığı bağlı güvenilirliği Cronbach alfa değeri ile tespit edilmiş olup Cronbach alfa değeri 0,87 bulunmuştur. Yapılan ölçek güvenilirlik ve geçerlik çalışmasında açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçeğin “aile”, “arkadaş” ve “medya” olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmakta ve toplam varyansının %70,32'sini açıklamaktadır. Doğrulamalı faktör analizi sonucuna göre tanımlanan üç faktörlü modelin uyum indeks değerleri: $\chi^2/sd = 3.46$, RMSEA = .079, RMR = .058, SRMR = .0504, CFI = .959, GFI = .947, AIC = .154,031 olarak bulunmuştur. Doğrulamalı faktör analizinin sonuçlarına göre ölçeğin 3 faktörlü yapısının kabul edilebilir değerlere sahiptir (Özkılıççı ve Mamatoğlu, 2021).

Demokratik tutum verileri toplamak için Sincar, Şahin ve Beycioğlu (2019) tarafından geliştirilen Demokratik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 16 madde olup ölçekte 4 ters madde bulunmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılığı bağlı güvenilirliği Cronbach alfa değeri ile tespit edilmiş olup Cronbach alfa değeri 0,75 bulunmuştur. Yapılan ölçek geçerlik ve

güvenirlik çalışmasında açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçeğin “Farklılıklara Saygı”, “Duyarlı Davranma”, “Gücü Yüceltme” ve “Toplumsal Sorumluluk” olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmakta ve toplam varyansının %52,48'ini açıklamaktadır. Doğrulamalı faktör analizi sonucuna göre tanımlanan üç faktörlü modelin uyum indeks değerleri: $\chi^2/sd = 1.809$; GFI = .936; AGFI = .910; NNFI (TLI) = .891; CFI = .912; RMSEA = .05 ve RMR = .043 olarak bulunmuştur. Araştırmadaki bu değerler, ölçeğin 4 faktörlü yapısının doğrulamalı faktör analizi ile desteklendiğini ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Sincar, Şahin ve Beycioğlu, 2019).

Araştırma verilerini toplamak için kullanılan Siyasal Toplumsallaşma Ölçeği ve Demokratik Tutum Ölçeğiyle elde edilen verilerin iç tutarlılık değerlendirmesi için Cronbach'ın Alfa değeri kullanılmıştır. Cronbach Alfa değeri, genellikle 0 ile 1 arasındadır. 0,60 ile 0,80 arasındaki bir Alfa değeri, güvenilirliğin iyi olduğunu, 0,80 ile 1,00 arasındaki değer ise yüksek güvenilirlik düzeyini göstermektedir. (Kozak, 2015). Siyasal toplumsallaşma ölçeği ve demokratik tutum ölçeğine ilişkin güvenilirlik katsayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Siyasal Toplumsallaşma ve Demokratik Tutum Ölçeğine Ait Güvenirlik Katsayıları

Ölçekler	Alt Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Siyasal Toplumsallaşma Ölçeği	Aile	3	0,79
	Arkadaş	4	0,82
	Medya	3	0,83
	Genel Siyasal Toplumsallaşma	10	0,88
Demokratik Tutum Ölçeği	Farklılıklara Saygı	5	0,77
	Duyarlı Davranma	4	0,63
	Gücü Yüceltme	4	0,68
	Toplumsal Sorumluluk	3	0,63
	Genel Demokratik Tutum	16	0,72

Tablo 2 incelendiğinde, araştırma verilerini toplamak için kullanılan siyasal toplumsallaşma ölçeğinin aile alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,79; arkadaş alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,82; medya alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,83 ve genel siyasal toplumsallaşma ölçeği için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,88 olduğu görülmüştür. Siyasal toplumsallaşma ölçeğinin aile alt boyutunun Cronbach alfa katsayılarına baktığımızda anketin iç tutarlılığı bağlı güvenilirliğinin iyi düzeyde; arkadaş ve medya alt boyutlarının Cronbach alfa katsayılarına baktığımızda anketin iç tutarlılığı bağlı güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu görülmüştür. Araştırma verilerini toplamak için kullanılan demokratik tutum ölçeğinin farklılıklara saygı alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,77; duyarlı davranma alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,63; gücü yüceltme alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,68; toplumsal sorumluluk alt boyutu için hesaplanan Cronbach alfa katsayısının 0,63 ve genel demokratik tutum ölçeği için hesaplanan Cronbach

alfa katsayısının 0,72 olduğu görülmüştür. Demokratik tutum ölçeğinin farklılıklara saygı, duyarlı davranma, gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk alt boyutlarının Cronbach alfa katsayılarına baktığımızda anketin iç tutarlılığına bağlı güvenilirliğinin iyi düzeyde olduğunu görülmüştür.

Veri Toplama Süreci

Araştırmada verileri toplamaya başlamadan önce 14/11/2023 tarihinde 18.24 sayılı karar no ile Etik Kurulundan izin alınmıştır. Etik Kurul izni alındıktan sonra ölçekler google forms üzerinde online ortama aktarılmıştır. 15.11.2023 ile 27.11.2023 tarihleri arasında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde okumakta olan öğrencilere ölçek linkleri gönderilerek araştırmaya katılımları sağlanarak veriler elde edilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Elde edilen verilerin analizinde bilimsel bir açıklama için nicel veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) istatistik programına aktarılmıştır. Toplanan veriler, SPSS for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu, çarpıklık, basıklık ve standart hata değerleri kullanılarak belirlenmiştir. Siyasal toplumsallaşma ve demokratik tutum ölçeğine ilişkin normallik analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Siyasal Toplumsallaşma ve Demokratik Tutum Ölçeğine Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Alt Boyutlar	N	Çarpıklık		Basıklık	
		Değer	Std. Hata	Değer	Std. Hata
Aile	395	0,52	0,12	-0,45	0,24
Arkadaş	395	1,40	0,12	1,61	0,24
Medya	395	0,12	0,12	-0,76	0,24
Farklılıklara Saygı	395	-0,98	0,12	0,60	0,24
Duyarlı Davranma	395	-0,96	0,12	-0,39	0,24
Güç Yüceltme	395	-0,58	0,12	0,17	0,24
Toplumsal Sorumluluk	395	-0,43	0,12	0,10	0,24

Tablo 3'teki veriler, siyasal toplumsallaşma ve demokratik tutum ölçeklerinden elde edilen puanların çarpıklık ve basıklık değerlerinin hesaplanarak normal bir dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla incelenmiştir. Değerlerin ± 2 aralığında olması, normal bir dağılımı yansıttığı literatürde kabul görmüş bir kriterdir (George ve Mallery, 2010). Siyasal toplumsallaşma ölçeğinin aile, arkadaş ve medya alt boyutları için hesaplanan değerlerin belirtilen aralık içinde olduğu gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, demokratik tutum ölçeğinin farklılıklara saygı, duyarlı davranma, gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk alt boyutları için hesaplanan değerlerin de bu aralıkta olduğu ve normal bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, araştırmanın amacına yönelik olarak çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan siyasal toplumsallaşma ölçeğinin arkadaş, aile ve medya alt boyutlarının bağımlı değişkeni olan demokratik tutum ölçeğinin farklılıklara saygı alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Aile, Arkadaş ve Medya Alt Boyutlarının Farklılıklara Saygı Alt Boyutu Üzerine Etkisi Çoklu Regresyon Analizi

Alt Boyutlar	Farklılıklara Saygı			t	p	R ²	Adj. R ²	VIF
	Standartlaşdırılmamış Katsayılar		Standartlaşdırılmış Katsayılar					
	B	Std. Hata	Beta					
Aile	0,054	0,043	0,083	1,267	0,206	0,026	0,019	1,717
Arkadaş	-0,149	0,046	-0,201	3,236	0,001			1,555
Medya	0,038	0,039	0,059	0,960	0,338			1,529

Tablo 4 incelendiğinde, varyans büyütme faktör (VIF) değerlerinin 5'in altında olduğu görülmüştür. Bağımsız değişkenlerin arasında çoklu doğrusallık probleminin olmaması için VIF değeri 5'ten küçük olmalıdır (O'Brien, 2007). Bağımsız değişkenlerin VIF değerinin 5'ten küçük olduğu ve çoklu doğrusallık probleminin olmadığı tespit edilmiştir. Aile alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde $\beta=0,054$; $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı; medya alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde $\beta=0,038$; $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Arkadaş alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde $\beta=-0,149$; $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde negatif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Aile, arkadaş ve medya alt boyutlarının birlikte farklılıklara saygının %2'ini açıkladığı görülmüştür (Adj.R²=0,019). Bu sonuç neticesinde, "H1a: Aile alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır." ve "H1c: Medya alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır." hipotezleri reddedilmiştir; "H1b: Arkadaş alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır." hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan siyasal toplumsallaşma ölçeğinin arkadaş, aile ve medya alt boyutlarının bağımlı değişkeni olan demokratik tutum ölçeğinin duyarlı davranma alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Aile, Arkadaş ve Medya Alt Boyutlarının Duyarlı Davranma Alt Boyutu Üzerine Etkisi Çoklu Regresyon Analizi

Alt Boyutlar	Duyarlı Davranma			t	p	R ²	Adj. R ²	VIF
	Standartlaşdırılmamış Katsayılar		Standartlaşdırılmış Katsayılar					
	B	Std. Hata	Beta					
Aile	0,032	0,024	0,088	1,333	0,183	0,008	0,000	1,717
Arkadaş	0,004	0,025	-0,010	0,158	0,875			1,555
Medya	0,004	0,022	0,010	0,165	0,869			1,529

Tablo 5 incelendiğinde, varyans büyütme faktör (VIF) değerlerinin 5'in altında olduğu ve çoklu doğrusallık probleminin olmadığı tespit edilmiştir. Aile alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde $\beta=0,032$; $p<0,05$ anlamlılık

düzeyinde etkisinin olmadığı; arkadaş alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde $\beta = -0,004$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı; medya alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde $\beta = 0,004$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuç neticesinde, “H2a: Aile alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.”, “H2b: Arkadaş alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.” ve “H2c: Medya alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan siyasal toplumsallaşma ölçeğinin arkadaş, aile ve medya alt boyutlarının bağımlı değişkeni olan demokratik tutum ölçeğinin gücü yüceltme alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Aile, Arkadaş ve Medya Alt Boyutlarının Gücü Yüceltme Alt Boyutu Üzerine Etkisi Çoklu Regresyon Analizi

Alt Boyutlar	Gücü Yüceltme			t	p	R ²	Adj.R ²	VIF
	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar					
	B	Std. Hata	Beta					
Aile	0,013	0,056	0,014	0,228	0,820	0,135	0,129	1,717
Arkadaş	-0,437	0,060	-0,425	-7,244	0,000			1,555
Medya	0,165	0,052	0,186	3,192	0,002			1,529

Tablo 6 incelendiğinde, varyans büyütme faktör (VIF) değerlerinin 5’in altında olduğu ve çoklu doğrusallık probleminin olmadığı tespit edilmiştir. Aile alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde $\beta = 0,013$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Arkadaş alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde $\beta = -0,437$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde negatif bir etkisinin olduğu; medya alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde $\beta = 0,165$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Aile, arkadaş ve medya alt boyutlarının birlikte gücü yüceltmenin %13’ünü açıkladığı görülmüştür (Adj.R²=0,129). Bu sonuç neticesinde, “H3a: Aile alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezi reddedilmiştir; “H3b: Arkadaş alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.” ve “H3c: Medya alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan siyasal toplumsallaşma ölçeğinin arkadaş, aile ve medya alt boyutlarının bağımlı değişkeni olan demokratik tutum ölçeğinin toplumsal sorumluluk alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Aile, Arkadaş ve Medya Alt Boyutlarının Toplumsal Sorumluluk Alt Boyutu Üzerine Etkisi Çoklu Regresyon Analizi

Toplumsal Sorumluluk	t	p	R ²	Adj.R ²	VIF
----------------------	---	---	----------------	--------------------	-----

Alt Boyutlar	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar					
	B	Std. Hata	Beta					
Aile	-0,004	0,050	-0,005	-0,073	0,942	0,025	0,017	1,717
Arkadaş	0,035	0,054	0,040	0,647	0,518			1,555
Medya	0,103	0,046	0,137	2,221	0,027			1,529

Tablo 7 incelendiğinde, varyans büyütme faktör (VIF) değerlerinin 5’in altında olduğu ve çoklu doğrusallık probleminin olmadığı tespit edilmiştir. Aile alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde $\beta = -0,004$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı; arkadaş alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde $\beta = 0,035$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Medya alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde $\beta = 0,103$; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Aile, arkadaş ve medya alt boyutlarının birlikte toplumsal sorumluluğun %2’ini açıkladığı görülmüştür (Adj.R²=0,017). Bu sonuç neticesinde, “H4a: Aile alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” ve “H4b: Arkadaş alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezleri reddedilmiştir; “H4c: Medya alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Siyasal toplumsallaşmanın aile, arkadaş ve medya alt boyutlarının demokratik tutumun farklılıklara saygı, gücü yüceltme, duyarlı davranma ve toplumsal sorumluluk alt boyutları üzerindeki etkisini inceleyen bu araştırmanın hipotezlerini test etmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; siyasal toplumsallaşmanın aile alt boyutunun duyarlı davranma, farklılıklara saygı, toplumsal sorumluluk ve gücü yüceltme alt boyutları üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, ailenin farklılıklara saygı, gücü yüceltme, duyarlı davranma ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilemediği anlamına gelmektedir. Siyasal toplumsallaşmanın arkadaş alt boyutunun duyarlı davranma ve toplumsal sorumluluk alt boyutları üzerinde etkisinin olmadığı; farklılıklara saygı ve gücü yüceltme alt boyutları üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, arkadaşın duyarlı davranma ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilemediği fakat farklılıklara saygı ve gücü yüceltme değişkenlerini etkilediği anlamına gelmektedir. Siyasal toplumsallaşmanın medya alt boyutunun farklılıklara saygı ve duyarlı davranma alt boyutları üzerinde etkisinin olmadığı; gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk alt boyutları üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, medyanın farklılıklara saygı ve duyarlı davranma değişkenlerini etkilemediği fakat gücü yüceltme ve toplumsal sorumluluk değişkenlerini etkilediği anlamına gelmektedir.

Ulaşılan sonuçlar neticesinde,

“H1a: Aile alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H1c: Medya alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H2a: Aile alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H2b: Arkadaş alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H2c: Medya alt boyutunun duyarlı davranma üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H3a: Aile alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H4a: Aile alt boyutun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” ve
“H4b: Arkadaş alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezleri reddedilmiştir.
“H1b: Arkadaş alt boyutunun farklılıklara saygı üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H3b: Arkadaş alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.”,
“H3c: Medya alt boyutunun gücü yüceltme üzerinde anlamlı etkisi vardır.” ve
“H4c: Medya alt boyutunun toplumsal sorumluluk üzerinde anlamlı etkisi vardır.” hipotezleri kabul edilmiştir.

Öneriler

- Araştırmanın örneklemini sadece bir üniversiteden seçilmiş öğrenciler oluşturduğu için, farklı üniversitelerden katılımcılarla daha kapsamlı bir araştırma yapılması önerilmektedir.
- Araştırmada, siyasal toplumsallaşmanın sadece aile, arkadaş ve medya alt boyutları ele alınmıştır. Ancak, siyasal toplumsallaşmanın başka boyutlar da olabilir. Örneğin, okul, iş, din, kültür gibi boyutlar da siyasal toplumsallaşmayı etkileyebilir. Bu nedenle, siyasal toplumsallaşmanın farklı boyutlarını inceleyen daha kapsamlı bir araştırma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, M. H. (2011), Toplumsallaşma sözlüğü, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Atalay Saral, M. ve Kaya, S. (2022), “Eğitimin demokratik katılıma ve demokrasiye etkisi”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12:23, 373-385.
- Ayhan Türkbay, R. (2005), “Üniversite Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Değerleri Üzerine Bir Araştırma: Pamukkale Üniversitesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Bademci, V. (2000), Türkiye’deki okullar ne işe yarar?, Ankara: Başkent Yayınevi.
- Bilici, İ. (2023), “Demokrasi arayışının alternatif yaklaşımları: demokrasi modelleri üzerine teorik bir değerlendirme”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10:1, 76-88.
- Bingöl, D. (2010), “Demokratik tutum ve değerler açısından üniversite gençliği”, Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 14:1, 129-157.
- Bulut, Y. D. D. N. (2006), “Bir grup üniversite öğrencisinin demokratik tutumları ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 45:45, 37-59.
- Can, M. (2019), “İnsan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkinin felsefi analizi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23:Özel Sayı, 2155-2167.
- Chen, X.; Dong, Q. and Zhou, H. (1997), “Authoritative and authoritarian parenting practices and social and school performance in Chinese children”, International Journal of Behavioral Development, 21:4, 855-873.
- Creswell, J. W. (2013), Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları (çev. M. Bütün), Ankara: Eğiten Kitap.
- Doğan, A.; Altunbey, T. (2021), “Üniversite gençliği ve siyasal toplumsallaşma: Fırat Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma”, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD), 8:16, 127-150.
- Dursun, D. (2012), Siyaset Bilimi, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Erkan, R.; Bağlı, M. (2013), “Diyarbakır’da seçmen davranışı ve seçmen davranışının oluşmasında yerel medyanın rolü”, Selçuk İletişim, 3:4, 181-196.
- Fichter, J. (2002), Sosyoloji Nedir? (Çev. N. Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Genç, S. Z.; Kalafat, T. (2007), “Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ile problem çözme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22:22, 10-22.
- George, D.; Mallery, M. (2010), SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference, 17.0 Update, Boston: Pearson.
- Gömlüksiz, M. N.; Çetintaş, S. (2011), “Öğretmen adaylarının demokratik tutumları”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 17, 1-14.
- Kaplan, İ. (1999), Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karasar, N. (2014), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kozak, M. (2015), Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayımlar Teknikleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- O’Brien, R. M. (2007), “A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors”, Quality & Quantity, 41:5, 673-690.
- Özkılıçcı, G.; Mamatoğlu, M. (2021), “Siyasal toplumsallaşma ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması”, Nesne, 9:21, 556-571.
- Sağlam, N.; Kılıçdere, S.; Topçu, M. B. (2023), “Eğitim felsefesi çerçevesinde demokrasi kültürünün eğitim ortamlarındaki yapısal işleyişinin incelenmesi”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7:30, 501-513.
- Sincar, M.; Şahin, İ.; Beycioğlu, K. (2019), “Demokratik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması”, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3:2, 91-100.
- Sorgun, B.; Doğan, İ. (2023), “Devlet ve siyaset bağlamında siyasal iletişim aktörü olarak baskı grupları ve lobicilik”, İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 3:2, 333-357.
- Şimşek, U.; Doymuş, K.; Karaçöp, A. (2010), “Yükseköğretimde eğitim gören öğrencilerin demokratik tutumlarına jigsaw ve birlikte öğrenme tekniklerinin etkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13:1, 167-176.
- Türköz, Ş.; Türköz, E. N. (2022), “Türkiye’de siyasal toplumsallaşma alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir araştırma (1988-2022)”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4:2, 86-105.

EXTENDED ABSTRACT

The process of becoming a part of society is referred to as socialization. Socialization involves an individual learning and internalizing the norms, values, and cultural beliefs of the society they grow up in, thereby becoming a member of that society. This process shapes an individual's role in society and their social relationships, encompassing learning and implementing behaviors accepted by society. An individual is a product of their own culture and society. While socialization generally signifies an individual's belongingness to society, political socialization is associated with the learning process. Political socialization is a specific type wherein individuals acquire their political orientations, attitudes, and behaviors. This process enables individuals to embrace the political values and behavioral norms of society and operate within the dynamics of general socialization. Essentially, it involves imparting political culture to individuals and new generations, nurturing individuals compatible with the system, and teaching them the roles they will assume within the system. This process holds critical importance for the sustainability of the system. Particularly, the youth phase, where new experiences, attitudes, and interests are acquired, stands out in the process of political socialization. Political socialization predominantly intensifies at young ages, notably during the university years. The university period is considered a phase where young individuals develop their political consciousness, encounter diverse worldviews, and enhance their sensitivity to democratic values.

Consequently, imparting and supporting a culture of democracy throughout individuals' educational lives hold great significance. Specifically, university students are considered part of the young generation shaping the future of society. Hence, understanding the political socialization and democratic attitudes of this group is of vital importance for the dissemination and perpetuation of political socialization and democratic values. In this context, this research examines the impact of university students' political socialization on democratic attitudes. The survey model, one of the quantitative research methods, was used in this study. The sample consisted of 395 students enrolled at Tokat Gaziosmanpaşa University during the academic year 2023-2024. The research collected data using the Political Socialization Scale developed by Özkılıççı and Mamatoğlu (2021) and the Democratic Attitude Scale developed by Sincar, Şahin, and Beycioğlu (2019).

Following the objective of the research, the hypotheses below were examined: H1a: The family sub-dimension significantly influences respect for differences. H1b: The friend sub-dimension significantly influences respect for differences. H1c: The media sub-dimension significantly influences respect for differences. H2a: The family sub-dimension significantly influences sensitive behavior. H2b: The friend sub-dimension significantly influences sensitive behavior. H2c: The media sub-dimension significantly influences sensitive behavior. H3a: The family sub-dimension significantly influences the glorification of power. H3b: The friend sub-dimension significantly influences the glorification of power. H3c: The media sub-dimension significantly influences the glorification of power. H4a: The family sub-dimension significantly influences societal responsibility. H4b: The friend sub-dimension significantly influences societal responsibility. H4c: The media sub-dimension significantly influences societal responsibility.

This research aims to examine the effect of political socialization's family, friend, and media sub-dimensions on the sub-dimensions of democratic attitude: respect for differences, sensitive behavior, glorification of power, and societal responsibility. Multiple linear regression analysis was performed to test the hypotheses. According to the analysis results: the family sub-dimension of political socialization does not have an effect on respect for differences, sensitive behavior, glorification of power, and societal responsibility. This indicates that the family does not influence the variables of respect for differences, sensitive behavior, glorification of power, and societal responsibility. The friend sub-dimension of political socialization does not have an effect on sensitive behavior and societal responsibility but does have an effect on respect for differences and glorification of power. This signifies that the friend does not influence sensitive behavior and societal responsibility but influences respect for differences and glorification of power. The media sub-dimension of political socialization does not have an effect on respect for differences and sensitive behavior but does have an effect on glorification of power and societal responsibility. This means that the media does not influence respect for differences and sensitive behavior but influences glorification of power and societal responsibility.

As a result of these findings, hypotheses such as "H1a: The family sub-dimension significantly influence respect for differences," "H1c: The media sub-dimension significantly influences respect for differences," "H2a: The family sub-dimension significantly influences sensitive behavior," "H2b: The friend sub-dimension significantly influences sensitive behavior," "H2c: The media sub-dimension significantly influences sensitive behavior," "H3a: The family sub-dimension significantly influences glorification of power," "H4a: The family sub-dimension significantly influences societal responsibility," and "H4b: The friend sub-dimension significantly influences societal responsibility" have been rejected. However, hypotheses such as "H1b: The friend sub-dimension significantly influence respect for differences," "H3b: The friend sub-dimension significantly influences glorification of power," "H3c: The media sub-dimension significantly influences glorification of power," and "H4c: The media sub-dimension significantly influences societal responsibility" has been accepted.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran / June 2024

Sacit SARI (2024). "ÜLKE EKONOMİLERİNDE BİR GÖSTERGE OLARAK KREDİ TEMERRÜT TAKASI (CDS) VE MAKRO BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ"
 Sacit SARI (2024). "CREDIT DEFAULT SWAP (CDS) AS AN INDICATOR IN NATIONAL ECONOMIES AND ITS MACRO DETERMINANTS: THE CASE OF TÜRKİYE"
 Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.10-20. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. June, p.10-20.

Alanı (İktisat Araştırma) / Field (Economics Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsbad.1420335

Geliş Tarihi / Received: 15.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 02.04.2024

ÜLKE EKONOMİLERİNDE BİR GÖSTERGE OLARAK KREDİ TEMERRÜT TAKASI (CDS) VE MAKRO BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Sacit SARI^{1*}

¹ Arş. Gör. Dr, Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Tunceli, Türkiye

*sacitsari@munzur.edu.tr

*ORCID: 0000-0002-1305-5727

Öz– Bir borçlunun temerrüdüne karşı sigorta sunan Kredi Temerrüt Takasları (CDS), bir satıcı ile bir alıcı arasında yapılan ve yatırımcıların temerrüde karşı koruma satın almalarını sağlayan bir sigorta sözleşmesidir. Finansal sermaye akımlarında yaşanan artışlar sonucu riskten korunmak isteyen yatırımcılar, bir ülkenin kredibilitesiyle ilişkili riski azaltmak ve korunmak (hedge) için CDS kullanarak finansal istikrarı artırmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışma bağlamında gelişmekte olan bir ülke ekonomisi olarak dış finansmana sıklıkla başvurmak durumunda kalan Türkiye ekonomisinde 2008:01 ile 2023:08 arası dönemde CDS priminin belirleyicileri incelenmiştir. RALS-LM birim kök test sonucuna göre düzeyde durağan çıkan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler RALS regresyon yöntemiyle araştırılmıştır. Enflasyon oranındaki artışlar CDS primini artırmaktadır. Cari işlemler dengesindeki artışlar ise CDS primi üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız etkiler oluşturmaktadır. Reel Efektif Döviz Kuru, BİST-100 ve Sanayi Üretim Endeksi değişkenleri ise teoride beklenildiği gibi CDS primi üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır. Granger nedensellik sonucuna göre ise, Enflasyon, BİST-100 ile CDS primi arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkilerinin olduğu, Reel Efektif Döviz Kuru, Cari İşlemler Dengesi ve CDS primi arasında ise nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler– CDS Primi, RALS Regresyon, Türkiye Ekonomisi

CREDIT DEFAULT SWAP (CDS) AS AN INDICATOR IN NATIONAL ECONOMIES AND ITS MACRO DETERMINANTS: THE CASE OF TÜRKİYE

Abstract – Credit Default Swaps (CDS), which offer insurance against the default of a borrower, are an insurance contract between a seller and a buyer that allows investors to purchase protection against default. As financial capital flows have increased, investors aim to increase financial stability by using CDS to hedge and reduce the risk associated with a country's creditworthiness. In the context of this study, the determinants of the CDS premium in the Turkish economy, which, as an emerging market economy, has to rely heavily on external financing, are analyzed for the period between 2008:01 and 2023:08. According to the RALS-LM result, the long-run relationships between the series that are stationary at level are investigated by RALS regression method. Increases in the inflation rate increase the CDS premium. Increases in the current account balance have a positive but statistically insignificant effect on the CDS premium. Real Effective Exchange Rate, BIST-100 and Industrial Production Index variables, on the other hand, have negative effects on the CDS premium as expected in theory. According to the Granger causality results, there is a bidirectional Granger causality relationship between Inflation, BIST-100 and CDS premium, while no causality relationship was found between Real Effective Exchange Rate, Current Account Balance and CDS premium.

Keywords– CDS Premium, RALS Regression, Türkiye Economy

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra ekonomik kalkınmanın ve büyümenin yolunun iş birliği aracılığıyla gerçekleşeceğini anlayan ülkeler, iletişim ve ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerini artırmıştır. Teknolojideki gelişmeler neticesinde küresel tedarik zincirlerinin, e-ticaretin ve dijital hizmetlerin artması, sektörleri ve ticari faaliyetleri dönüştürmüştür. Günümüzde mal ve hizmet ticaretinin yanında doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve finansal sermaye akımları da önemli ölçüde artmıştır. Ticaret Bakanlığı verilerine göre 2022 yılında DYY, 1.3 Trilyon dolara, küresel finans piyasalarının hacmi ise 5.8 Trilyon dolara ulaşmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2023). DYY ve portföy yatırımları bilgiye erişim kolaylığı ve işlem gerçekleştirme hızı sayesinde olağan hale gelmiştir. Finansal piyasalar gerçek zamanlı olarak işlemekte ve küresel olaylara ve ekonomik-politik gelişmelere eşzamanlı olarak tepki vermektedir. Küreselleşme, teknolojik ilerleme ve finansal akışlar arasındaki ilişki, önemli fırsatları beraberinde getirirken, aynı zamanda zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda sermayenin hızlı hareketi, küresel ekonomik krizlerde görüldüğü gibi finansal dalgalanmalara ve bulaşıcılığa yol açmaktadır (1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 2008 Küresel Krizi) (Pazarıcı vd., 2022:1091).

Şirketler ve finansal kurumlar faaliyetlerini küresel çapta genişlettikçe, kredilerin geri ödenmeme riskine karşı korunmak için etkili araçlara duyulan ihtiyaç da artmıştır. Bir borçlunun temerrüdüne karşı sigorta imkânı sunan Kredi Temerrüt Takasları (CDS) bu bağlamda finans piyasalarında önemli bir unsur haline gelmiştir. Çoğunlukla tezgâh üstü türev piyasalarında işlem gören CDS, bir satıcı ile bir alıcı arasında yapılan ve yatırımcıların temerrüde karşı koruma satın almalarını sağlayan bir sigorta sözleşmesidir. Alıcı satıcıya bir ücret öder (CDS primi veya spread olarak adlandırılır), karşılığında CDS alıcısı bir temerrüt gerçekleşirse satıcıdan tazminat alır (Aizenman, Hutchison ve Jinjark, 2013: 39; Ho, 2016: 580). CDS borçlanmaya temel oluşturan referans varlığın risk unsurlarını izole eden ve riski taraflar arasında paylaştıran (transfer eden) finansal sözleşme olarak tanımlanmaktadır (Liu ve Morley, 2012: 129). Uluslararası Swap ve Türevler Birliği'ne (ISDA) göre, 2022 yılında CDS piyasası yaklaşık olarak 3,8 trilyon dolar değerindedir (Reuters, 2023). Kredi türevleri piyasası temel olarak iki sektörden oluşmaktadır: piyasanın %80'ini oluşturan özel sektör CDS'leri ve piyasanın %20'sini oluşturan ve çoğunlukla gelişmekte olan ülke tahvillerine ilişkin kredi türevlerinden oluşan ülke CDS sektörü (Chan, Fung ve Zhang, 2009:3). Devlet CDS'leri, devlet kuruluşları tarafından ihraç edilen ödenmemiş borçlar üzerindeki kredi olaylarından kaynaklanan kayıplara karşı sigorta sunan finansal sözleşmelerdir (Fender, Hayo ve Neuenkirch, 2012:2787).

Piyasaların küresel yapısı, CDS'leri sınır ötesi kredi riskini yönetmek için önemli bir araç haline getirmiştir. Hem kurumsal hem de bireysel yatırımcılar, bir ülkenin

kredibilitesiyle ilişkili riski azaltmak ve korunmak (hedge) için CDS kullanarak finansal istikrarı artırır (IMF, 2013:77). CDS sözleşmelerinde ödenecek prim ise özetle şu şekilde hesaplanmaktadır. CDS primi 100 baz puan olan bir ülkenin borçlanma aracına ait CDS sözleşmesine sahip bir ekonomik birim, her 100 dolarlık tahvili sigortalatmak için 1 dolar prim ödemek durumundadır (Reuters, 2023). Alıcı tarafından satıcıya yapılan periyodik ödemeler ve ilgili primler, piyasanın bir ülkenin veya firmanın kredi riskine ilişkin algısını yansıtan göstergeler olarak işlev görmektedir. Borçlanma amacıyla tahvil ihraç eden ülke ekonomisinde ekonomik, politik veya küresel kapsamda yaşanacak negatif şoklar ülke CDS priminin artmasına neden olarak, uluslararası sermaye piyasalarında ilgili ülkenin borçlanma maliyetlerini artıracaktır. Yatırımcılar bir ülkenin borçlanmasında temerrüt olasılığının arttığını hissettiklerinde, riskten korunmak (veya spekülasyon yapmak) için daha yüksek bir prim ödemeye istekli olacaklar ve bu durum da CDS primlerini daha yüksek bir seviyeye çıkaracaktır (Pan vd., 2024: 143).

Temerrüt riskine karşı yatırımcılara korunma mekanizması sağlayan CDS'ler finansal istikrara katkıda bulunarak, reel ve finansal şoklara dayanıklı ve istikrarlı bir ekonomik ortama katkıda bulunurlar. Bu bağlamda CDS'lerin dinamiklerini anlamak ve daha geniş ekonomik değişkenlerle arasındaki ilişkiyi doğru şekilde tespit etmek yatırımcılar, politika yapımcılar ve ekonomistler için önem arz etmektedir. Pan vd., (2024:143) belirttiği gibi yatırımcılar CDS primlerini bir ekonominin 'sağlığına' ilişkin önemli bir gösterge olarak görmektedir. Bu olgu Tablo-1 aracılığıyla da görülmektedir. Tablo-1'de gelişmişlik ve gelir grubu olarak farklı düzeylerde yer alan Almanya, Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerine ait 2023:08 ile 2022:08 dönemlerine ait CDS primleri ve seçilmiş temel makro ve istikrar verileri sunulmaktadır.

Tablo 1: CDS primi- Temel Göstergeler

Ülke	CDS Primi (2023:08 /2022:08)	Reel kişi Başı Gelir (2015 yılı dolar) (2022)	İşsizlik oranı % (2022)	Enflasyon Oranı % (2022)	Cari işlemler Dengesi (GSYH'a oranı) (2022)	Politik istikrar Endeksi (2022)
Almanya	16,02/ 16,01	43032,1	3,14	6,87	4,24	0,61
Güney Afrika	244,53/ 283,23	6018,52	28,84	7,03	-0,41	-0,72
Türkiye	376,21/ 770,51	13990,7	10,43	72,30	-5,38	-1,03

Kaynak: Dünya Bankası: (Erişim Tarihi: 28.11.2023)

Yüksek gelir düzeyine sahip olan, siyasi, politik ve ekonomik olarak istikrarın sağlandığı Almanya ekonomisinin risk düzeyinin dolayısıyla CDS priminin düşük olduğu gözlenmektedir. Almanya ekonomisinde kişi başı gelirin oldukça yüksek, işsizlik oranının düşük ve fiyatlar genel düzeyinde istikrarın sağlandığı görülmektedir. Öte yandan ekonomik ve politik olarak istikrarın tam olarak sağlanamadığı, ekonomik yapının nispeten kırılgan olduğu orta gelir grubunda yer alan Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerinde CDS priminin Almanya'ya kıyasla oldukça

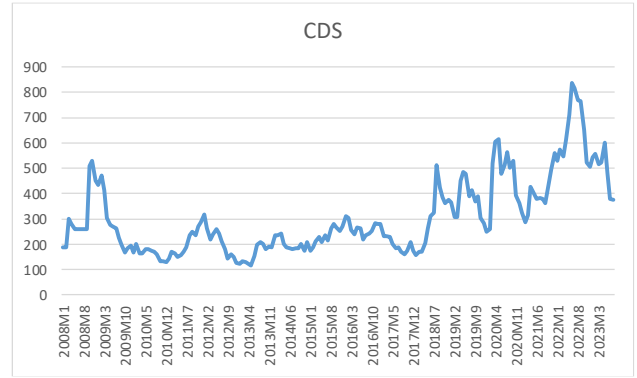
yüksek olduğu, diğer taraftan bu iki ülkedeki enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başı gelir, cari açığın milli hasılaya oranı ve politik istikrar gibi göstergelerin de Almanya ekonomisinden oldukça geride olduğu göze çarpmaktadır. Tablo-1 CDS priminin ülkenin ekonomik gelişme-kalkınma düzeyi ve politik istikrar bağlamında önemli bir gösterge konumunda olduğunu ispatlar niteliktedir.

Buz ve Küçükocaoğlu (2023)'nin belirttiği gibi, CDS primi, ülke ekonomilerinin riskliliği konusunda kredi derecelendirme kuruluşlarının aksine yalın ve tarafsız bilgi vermeleri nedeniyle kamuoyu, politika yapıcılar, yatırımcılar ve ekonomistler tarafından yakından izlenilmektedir. Dar çerçevede CDS priminin yükselmesi ilgili ülkenin temerrüt riskinin artmasına ve borçlanma maliyetlerini artırmalarına neden olurken, makro çerçevede ise ekonomik belirsizliğin artmasına neden olarak ülkenin ekonomik refahını ve istikrarını etkilemektedir (Yuan ve Pongsiri, 2015: 2).

Bu çalışma kapsamında gelişmekte olan bir ülke olarak, yetersiz tasarruf oranları, döviz kuru şokları, cari işlemler açığı ve bütçe açığı veren dolayısıyla bu açığın finansmanında dış kaynaklara başvuran Türkiye ekonomisinde riskliliğin ve borçlanmanın maliyetini yansıtmaya açısından önemli bir gösterge olan CDS primini etkileyen makro ekonomik faktörler araştırılacaktır. Çalışma Türkiye ekonomisinde CDS primini etkileyen makro ekonomik faktörleri araştırması, ekonominin hem reel (Sanayi Üretim Endeksi (SUE)), hem finansal kesimini (BİST-100 endeksi) analize katması ve bildiğimiz kadarıyla uygulama bölümünde kullandığı yöntem olan RALS (Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler) aracılığıyla CDS primini etkileyen faktörleri araştıran ilk çalışma olması nedeniyle literatüre katkı sunması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışma planı şu şekilde oluşturulmuştur. Giriş bölümünü izleyen alt bölümde Türkiye ekonomisinde CDS priminin izlediği seyir sunulmuştur. Literatür taraması bölümünde, ülke gruplarına ve Türkiye ekonomisinde yönelik CDS primini inceleyen çalışmaların sonuçları tartışılmıştır. Veri Seti ve Metodoloji ve Bulgular bölümünde, kullanılan değişkenler ve yöntemler tanıtılmıştır. Bulgular bölümünde ampirik analiz sonuçları tartışılmıştır. Çalışma Sonuç ve Politika Önerileri bölümüyle tamamlanmıştır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CDS PRİMİ

Çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye ekonomisinde CDS primlerinin izlediği seyir Şekil- 1 aracılığıyla verilmiştir. Çalışmanın referans olarak aldığı 2008-2023 yılları arasında Türkiye'de ekonomik (2008 Küresel Krizi, 2018 Kur krizi), politik (2013 Gezi Olayları, 2016 Askeri Darbe girişimi) ve küresel (Rusya- Ukrayna Savaşı, Covid-19 Pandemisi) kaynaklı krizlerin yaşandığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Türkiye, ilgili dönemde yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarının görüldüğü, Türk lirasının 2018 yılından itibaren değer kaybettiği ve dış ticaret açığı veren bir ülke konumundadır.

Şekil 1: Türkiye CDS Primi (2008-2023)

2008 A.B.D. kaynaklı küresel kriz nedeniyle yükselişe geçen CDS primleri 500 baz puanının üzerine çıkmıştır. Sonraki süreçte düşüşe geçen CDS primi 2009-2018 arası görece olarak yüksek olmasına rağmen istikrarını korumuştur. 2018 yılı ve sonrasında dönemsel olarak düşüşler olmasına rağmen, döviz kurundaki yükselişler, istikrarlı para-maliye politikaları oluşturulamaması nedeniyle oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşerek borçlanmanın maliyetini ve ülkeye yönelik risk algısını artırmıştır. 2008 sonrası süreç, temel ekonomik göstergelerde bozulmaların olduğu, iç ve dış konjonktürde yaşanan sorunlar ve belirsizlikler nedeniyle CDS priminin yüksek dolayısıyla kırılgan bir ekonomik yapının olduğu görülmektedir. 2023 Mayıs itibarıyla ekonomi yönetiminde gerçekleşen değişimler sonucu, ortodoks para ve maliye politikalarına dönüş, CDS priminde önemli ölçüde düşüşler meydana gelmesine, ülkeye yönelik belirsizliklerin ve risk algısının azalmasına neden olmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

2008 Küresel krizi ardından Euro Bölgesi borç krizi, kredinin geri ödenmemesi noktasında sigorta unsuru olarak ülke CDS piyasalarının önemini artırmıştır. Bu kapsamda, literatürde, CDS primini belirleyen faktörleri ve ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır (Pan vd., 2024: 143).

Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin mevcut durumu hakkında önemli gösterge olan CDS primini araştıran çalışmalar bu kapsamda iki başlık altında incelenmiştir. Öncelikle ülke gruplarına yönelik çalışmalar özetlenmiş, ardından çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye ekonomisinde CDS primine yönelik çalışmaların bulguları tartışılmıştır.

Tablo 2: Ülke Gruplarına Yönelik CDS Primi Çalışmaları

Yazar(lar) /Çalışma Yılı	Çalışma Dönemi- Ülke/Ülke Grubu	Yöntem	Sonuç
Chan, Fung ve Zhang /2009	2001:01-2007:02 / 7 Asya Ülkesi	Johansen Eşbütünleşme ve VECM	CDS primi ile Hisse senedi fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.
Fender, Hayo ve Neuenkirch / 2012	2002:04-2011:12/12 Gelişmekte Olan Ülke Ekonomisi	GARCH	CDS risk primleri ülkeye özgü risk faktörlerinden çok küresel ve bölgesel risk primleriyle ilişkili olduğu, ABD tahvil, hisse senedi ve CDX High Yield getirilerinin yanı sıra gelişmekte olan piyasa kredi getirileri, CDS spread değişimlerinin en önemli etkenleridir.
Liu ve Morley / 2012	19.03.2008-30.09.2010 (Amerika Ekonomisi) /16.08.2005-30.09.2010 (Fransa Ekonomisi)	VAR ve Granger Nedensellik Analizi	Döviz kuru CDS primi üzerindeki en önemli değişkenken, faiz oranının etkisi sınırlı kalmıştır. Döviz kurundan CDS primine doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir.
Aizenman, Hutchison ve Jinjark /2013	2005-2010/ 50 Ülke Ekonomisi	Panel GMM metodu	Mali alan ve diğer makroekonomik faktörlerin özellikle enflasyonun CDS risk priminin istatistiksel ve ekonomik olarak önemli belirleyicileridir.
Wang, Yang ve Yang/2013	2004:01-2010:09 /6 Latin Amerika Ülkeleri	VECM	Döviz kuru değişkeni CDS'yi negatif, VIX ise pozitif yönde etkilemektedir.
Blommestein, Eijffinger ve Qian/2015	15.09.2008-19.12.2011/PIIG S ülkeleri	OLS, Rejim Geçiş Modeli ve İki Aşamalı Tahmin	Euro bölgesinde finansal bulaşıcılık ve ülke riskinden ülke ekonomisine geri besleme etkileri CDS risk primini belirleyen temel faktörlerdir.
Doshi,Jacobs ve Zurita, 2015	02.01.2001-29.06.2012/ 28 Ülke Ekonomisi	Panel Regresyon	CDS spreadleri borsa ve döviz kurundaki oynaklıklara artışla karşılık verirken, faiz oranları ve borsa getirilerindeki artışlara negatif tepki vermektedir.
Gündüz ve Kaya/2014	2006:01-2013:11/10 AB ülkesi	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Ülke CDS volatilisinden ülke CDS risk primine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Silva ve Paulo / 2015	2009:05-2015:05/Brezilya Ekonomisi	Doğrusal Regresyon Modeli	CDS risk primini belirleyen temel faktörün olarak borsa endeksleri olduğu sonucuna varılmıştır.
Yuan ve Pongsiri /2015	2005-2011/36 Ülke ekonomisi	Panel Sabit Etki Modeli	Kısa vadeli değişkenler olan mevcut kamu borcu ve reel büyüme ile uzun vadeli değişkenlerden gelecekteki mali denge ve gelecekteki büyüme, ülke CDS primlerini etkileyen önemli faktörler arasındadır.
Başarır ve Ketin/2016	2010:01-2016:01/ Gelişmekte olan On iki ülke ekonomisi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Döviz kuru, Hisse senedi endeksi ve CDS risk primi eşbütünleşiktir. Kısa dönemde CDS risk primi ile hisse senetleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, döviz kurundan CDS risk primine doğru olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Ho/ 2016	2008: Q4-2013: Q2/ 8 Gelişmekte Olan Ülke Ekonomisi	Panel Eşbütünleşme Testi	Ülke CDS primini etkileyen üç makroekonomik faktör, dış borcun GSYH'ya oranı, uluslararası rezervlerin GSYH'ya oranı ve cari işlemler hesabının GSYH'ya oranıdır.

Augustin/2018	2001:01-2012:02/44 ülke ekonomisi	Panel Veri	Ülke vade yapısının eğimi pozitif olduğunda küresel belirsizlik şokları CDS primindeki değişimleri belirlerken, eğitim negatif olduğunda yurtdışı şoklar belirleyici olmaktadır.
Yang, Yang ve Hamori/2018	01.01.2009-02.12.2017/ G7 ve BRICS ülkeleri	Wavelet ve Capula Analizi	G7 ve BRICS CDS risk primleri arasındaki zamanla değişen bağımlılık yapısı ham petrol fiyatlarından olumlu etkilenmektedir.
Bayrakdaroglu ve Mirgen /2021	2015:Q1-2021:Q3/BRICS ülkeleri	Panel Regresyon	CDS risk primi ile borsa endeksi arasındaki negatif yönlü ilişkinin var olduğu belirtilmiştir.
Daehler, Aizenman ve Jinjark /2021	2014:01-2019:06/ 30 Gelişmekte Olan Ülke Ekonomisi	Regresyon Analizi	CDS primleri riskli ortamlarda büyük ölçüde küresel/bölgesel faktörler tarafından belirlenmektedir.
Pan vd./2024	2001:01-2016:12/ 75 Ülke Ekonomisi	Panel regresyon ve Granger Nedensellik Testi	Belirsizlikteki %1'lik artış Ülke CDS risk primini %0.86 oranında artırmaktadır. Belirsizlikten CDS risk primine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Çalışma konusunu oluşturan Türkiye ekonomisinde CDS primine yönelik çalışmaların sonuçları Tablo-3'te özetlenmiştir. Farklı veri frekansı, dönemi ve yöntemi kullanan çalışmalarda genellikle CDS primiyile ekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler tespit edilmiştir. Döviz kuru, borsa endeksi, faiz oranı ekonomik ve politik riski temsilen seçilen değişkenlerin CDS primlerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 3:Türkiye Ekonomisinde CDS Primi Çalışmaları

Yazar(lar) /Çalışma Yılı	Çalışma Dönemi- Ülke/ Ülke Grubu	Yöntem	Sonuç
Kılıç/2017	2010-2016 Türkiye Ekonomisi	Engle-Granger ve Johansen Koentegrasyon Testleri	CDS risk primi, reel efektif döviz kuru, bankacılık sektörü sermaye yeterliliği, takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ve borsa endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.
Özpınar, Özman ve Doru/ 2018	2005:09-2017:02 Türkiye Ekonomisi	OLS ve Granger Nedensellik Testi	Döviz kuru ve gösterge tahvil faizi CDS risk primini pozitif yönde etkilemektedir. Döviz kurundan risk primine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Şahin ve Özkan /2018	2012-2017 Türkiye Ekonomisi	Engle-Granger Eşbütünleşme , Granger Nedensellik	Bist-100, Döviz kuru ve CDS değişkenleri eşbütünleşiktir. Bist-100 ile CDS risk primi arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Yenisu ve Yenice/2018	2008:06-2018:04 Türkiye Ekonomisi	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Döviz kuru, faiz oranı ve CDS risk primi arasında uzun dönemli ilişki vardır. Döviz kuru ve faiz oranından CDS risk primine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Akyol ve Baltacı/2019	2005Q1-2018Q4 Türkiye Ekonomisi	ARDL Sınır testi	Türkiye ekonomisinde CDS risk primini etkileyen faktörler, reel faiz oranları, BIST100 endeks getirileri, cari işlemler dengesi, portföy yatırımları, enflasyon oranı, VIX, MSCI-Europe endeksi, FED faiz oranları, petrol fiyatı ve ABD ekonomisindeki belirsizliklerdir.
Abioğlu, Özgür ve Soyu/2021	2000:10-2020:06	NARDL	Ekonomik ve finansal riskler CDS risk primi üzerinde

	Türkiye Ekonomisi		asimetrik etkiye sahipken, politik riskler simetrik etkiye sahiptir.
Özgür ve Çelik /2021	2002:11-2018:6 Türkiye Ekonomisi	ARDL sınır testi yaklaşımı	Dört genel seçim döneminde seçilmiş değişkenlerin CDS risk primi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Enflasyon (+) ve Sermaye Yeterlilik oranı (-) değişkenlerinin CDS üzerindeki en etkili değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır.
Gök ve Kara / 2021	2005:04-2020:11 Türkiye Ekonomisi	Hatemi-J Eşbütünlük testi ve Granger Coherence Testi	CDS primi, faiz oranı ve döviz kuru eşbütünlük çıkamamıştır. Kısa ve orta dönemde ise çift yönlü nedensellik saptanmıştır.
Kartal, Ertuğrul ve Ayhan /2022	2004:01-2019:12 Türkiye Ekonomisi	ARDL sınır testi	Küresel ve piyasa bileşenleri CDS risk primini pozitif yönde, makroekonomik faktörler ise negatif yönde etkilemektedir.
Karşoğlu ve Sevim/2022	2010:2020/ Türkiye Ekonomisi	ARDL ve Granger Nedensellik Testi	BİST-100 endeksi ile CDS risk primi arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilemezken, değişkenler arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Pazarıcı vd./2022	2001:02-2022:02 Türkiye Ekonomisi	ARDL sınır testi	Döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ile BİST 100 endeksi arasında eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.
Buz ve Küçükkocaoğlu /2023	2005:01-2020:11 Türkiye Ekonomisi	ARDL sınır testi yaklaşımı	Borsa endeksi ve büyüme CDS primini negatif; döviz kuru, gösterge faiz oranı ve krizler CDS risk primi üzerinde pozitif etkiler oluşturmaktadır.
Yıldırım ve Özgür/2023	2000:10-2020:06 Türkiye Ekonomisi	Zamanla Değişen Nedensellik Testi	Ekonomik, politik ve finansal riskler CDS risk priminin belirli dönemlerde baskın olmak üzere belirleyicileridir

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışma kapsamında Türkiye Ekonomisinde, 2008:01 ile 2023:08 arası dönemde CDS primi ile seçilmiş ekonomik değişkenler arasındaki ilişki aylık frekanslı verilerle incelenmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo-4 aracılığıyla verilmektedir. CDS, 5 yıllık ülke CDS risk primini ifade etmektedir. Ho (2016)'nın belirttiği üzere, 5 yıllık CDS primi daha uzun vadeli CDS primlerine göre likidite kolaylığı dolayısıyla piyasada en çok işlem gören CDS primi olması nedeniyle çalışmada tercih edilmiştir. ENF, fiyatlar genel düzeyindeki artışı yansıtan enflasyonu, REX, Reel Etketif Döviz Kurunu, CAD, Milyon dolar cinsinden Cari İşlemler Dengesini, BİST değişkeni, BİST-100 fiyat endeksini son olarak SUE değişkeni ise Sanayi Üretim Endeksini ifade etmektedir. CDS değişkeni Data-Stream veri tabanından diğer değişkenler ise Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) elde edilmiştir. Tablo-4 incelendiğinde tüm serilerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik	CDS	ENF	REX	CAD	BİST	SUE
Ort.	304.1770	16.1127	92.0523	-34.83	1170.8	100.806
Mak.	838.2300	85.51	127.390	16767	7407.410	149.91
Min.	117.3130	3.9860	47.610	-11507	270.5440	54.416
Standart Sapma	152.074	17.486	22.302	3957	1210.22	25.223
J-B						
Normallik	0.0000	0.0000	0.0003	0.000	0.0000	0.0272
Olasılık						
Değ.						

Seçilmiş makroekonomik değişkenlerin CDS risk primi üzerindeki etkisini araştırmak üzere 1 numaralı eşitlikte belirtilen model kurulmuştur. Seriler arasındaki olası çoklu doğrusal bağıntı sorunundan kaçınmak için bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri modele açıklayıcı değişken olarak ilave edilmiştir (Salihoğlu ve Batır, 2022).

$$CDS = \beta_0 + \beta_1 CDS(-1) + \beta_2 ENF + \beta_3 REX + \beta_4 CAD + \beta_5 BİST + \beta_6 SUE \quad (1)$$

İlgili modelde veri seti aylık frekanslı olduğundan değişkenlerden mevsimsellik özelliklerine rastlanması oldukça olası bir durumdur. Bu bağlamda serilerin mevsimsellik durumları araştırılmış ve mevsimsel dalgalanmaların olduğu CAD, BİST VE SUE değişkenlerine ait mevsimsellik Tramo/Seats yöntemiyle giderilmiştir. Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelecek bir artış ekonomide belirsizliği artırarak ekonomik birimler üzerinde negatif etkiler oluşturacaktır. Bu bağlamda ENF değişkenine ait katsayının pozitif olması beklenmektedir. Yerli parada meydana gelecek değerlenmeler reel efektif döviz kurunun değer kazanmasına, dolayısıyla güçlü ekonomik yapıya işaret etmektedir. REX'e ait katsayının CDS üzerinde negatif etkiler oluşturmaları teorik olarak beklenmektedir (Özgür ve Çelik, 2021). Hisse senedi getirilerinin artması ve cari işlemler açığının azalmasının ülkenin kredi riskinin ve borçlanma maliyetinin düşmesine neden olacağı düşünülmektedir (Aksoy ve Baltacı, 2019). Bu bağlamda CAD ve BİST'e ait katsayıların negatif olması beklenmektedir. Ekonominin reel kesimini ve üretim kapasitesini temsilen modele dâhil edilen SUE değişkeninin CDS üzerinde negatif etkiler oluşturmaları önsel olarak beklenmektedir.

İlgili değişkenlerin CDS primi üzerindeki etkisini incelemek üzere zaman serisi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda serilerin durağanlığı yapısal kırılmaları modellemeyen ADF Birim Kök Testi (BKT) ile sınanmıştır. Geleneksel birim kök testlerinde serilere ait kalıntıların normal dağılımları önsel olarak varsayılmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi seriler ve serilere ait kalıntılar normal dağılımadıklarında, yapısal kırılmalar modellenmediklerinde geleneksel birim kök testleri, serilerde birim kök olduğunu belirten temel hipotezi reddetme eğilimindedir. Bu bağlamda serilerin birim kök özellikleri aşağıda tartışılacağı üzere çift yapısal kırılmalı RALS-LM BKT ile de sınanmıştır. Düzeyde durağan çıkan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler RALS regresyon ile son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle incelenmiştir.

ADF gibi geleneksel BKT'lerinde hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu önsel olarak varsayılmaktadır. Fakat kalıntılar normal dağılıma sahip değilse test istatistiğine ait tahminci ikinci bir tahmin olmaktan çıkıp testin gücünün azalmasına neden olmaktadır (Hepsağ, 2022: 203). Kalıntıların normal dağılımı varsayımı yerine gelmediğinde kullanılmak üzere Meng vd. (2014) ve Meng vd. (2016) tarafından "Kalıntılarla Arttırılmış En Küçük Kareler" (RALS) yöntemini baz alan bir BKT geliştirilmiştir. RALS

yöntemi yardımcı regresyonlardaki kalıntıların, leptokörtik özellik, asimetri ya da doğrusal dışılık nedenleriyle normallik uzaklaşması durumunda kullanılabilecek bir yöntemdir (Hepsağ ve Akçalı, 2019:63).

Meng, Lee ve Payne (2017) tarafında geliştirilen RALS-LM birim kök testi sabit terimde ve deterministik trendde 1 ve 2 yapısal kırılmaya izin vermektedir. Bu test Lee ve Strazicich (2003, 2004) tarafından geliştirilen LM birim kök testinin kalıntılarla genişletilmiş halidir. Bu test iki aşamalı bir tahmin sürecini içermektedir. İlk aşamada LM test regresyonu OLS ile tahmin edilmekte ve bu regresyona ait kalıntılar elde edilmektedir (Hepsağ, 2022:222).

Durağanlık sınaması yapılacak y_t serisine ait regresyon Eşitlik-2 ile belirtilmektedir:

$$\Delta y_t = \delta' z_t + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_k \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

2 yapısal kırılmalı durumda deterministik bileşen yapısı şu şekilde tanımlanmaktadır.

$$z_t = [1, t, D_{1,t}, D_{2,t}, DT_{1,t}, DT_{2,t}]$$

$D_{1,t}, D_{2,t}$ sabit terimdeki yapısal kırılmayı, $DT_{1,t}, DT_{2,t}$ deterministik trenddeki yapısal kırılmayı ifade etmektedir. 2 numaralı eşitlikten elde edilen kalıntı serisinin 2. ve 3. momentleri hesaplandıktan sonra kalıntılarla genişletilmiş değişkenler olan $\hat{w}_{2t}$ $\hat{w}_{3t}$ 2 numaralı eşitliğe ilave edilmektedir.

$$\Delta y_t = \delta' z_t + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_k \Delta y_{t-i} + \gamma_2 \hat{w}_{2t} + \gamma_3 \hat{w}_{3t} + u_t \quad (3)$$

3 nolu denklem sabit terim ve trendde 2 yapısal kırılmayı dikkate alan RALS-LM test regresyonunu göstermektedir. Test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$\tau_{RALS-LM} = \rho \tau_{LM} + \sqrt{1 - \rho^2 Z}$$

$\tau_{RALS-LM}$ hesaplanan test istatistiğini, τ_{LM} geleneksel LM test istatistiğini ifade etmektedir.

$\rho^2 = (E(u_t^2)E(\varepsilon_t^2))$ ise iki hata teriminin varyanslarının birbirine oranlanmasıdır (Meng, Lee ve Payne, 2017:33).

BULGULAR

Türkiye ekonomisinde CDS primini etkileyen makro ekonomik faktörleri inceleyen bu çalışmada serilere ait ADF BKT sonuçları Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo 5: ADF BKT Sonucu

Değişken	Sabit Terimli Model	Sabit ve Trendli Model	Jarque-Bera Test istatistiği/ Olasılık Değeri
CDS	-2.7838*	-3.5756**	55.8338/0.000
ENF	2.4807	1.3329	513.0793/0.000
D(ENF)	-4.4069***	-5.1165***	
REX	-0.3377	-2.9160	15.7102/0.0003
D(REX)	-11.3086***	-11.3088***	
CAD	-12.0201***	-12.0489***	80.6067/0.0000
BİST	2.2117	1.7131	1148.68/0.0000
D(BİST)	1.5299	1.0051	
SUE	-0.0805	-3.8711**	7.2025/0.0272

Not: *, **, *** %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir.

CDS, CAD ve SUE değişkenleri düzeyde durağan çıkarken, ENF, REX ve BİST değişkenleri ise hem sabit hem de sabit ve trendli modelde fark durağan çıkmıştır. ADF testi yapısal kırılmaların modellenememesi ve kalıntıların normal dağılıma sahip olmadıkları durumlarda etkinliğini kaybetmektedir. Tablo-5 kapsamında ayrıca serilerin kalıntılarına ait normallik sınaması yapılmıştır. Kalıntıların normal dağıldığını belirten temel hipotez tüm seriler için reddedilmiştir. Kalıntıların normal dağılmadığı sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda serilere ait durağanlık sınaması ayrıca RALS-LM testiyle de incelenmiştir. Sonuçlar Tablo-6'ra raporlanmıştır.

Tablo 6: RALS-LM BKT sonucu

Değişken	Kırılma Tarihler i	Gecikme Sayısı	ρ^2 değeri	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Sonuç
CDS	2020:01 2020:04	8	0.7025	-4.9162	-3.861	Seri Durağan
ENF	2021:01 2021:10	10	0.6265	-8.4320	-3.730	Seri Durağan
REX	2018:06 2018:10	8	0.9875	-5.9175	-4.173	Seri Durağan
CAD	2015:11 2018:03	0	0.7749	-11.6424	-3.977	Seri Durağan
BİST	2017:11 2022:01	9	0.6039	-6.6555	-3.730	Seri Durağan
SUE	2020:02 2020:05	1	0.3943	-20.8274	-3.405	Seri Durağan

Sabit terimde ve trendde iki yapısal kırılmaya izin veren test sonucuna göre tüm serilere ait test istatistiği, tablo kritik değerinden küçük çıkmıştır. Bu durumda serilerin birim kök taşıdığını belirten temel hipotez reddedilerek serilerin düzey değerinde durağan olduğu I(0) olduğu sonucuna varılmıştır. Serilerde kırılma tarihi olarak ise genellikle 2018 döviz kurundaki şoklardan kaynaklanan ve ekonomide daralmaların yaşandığı dönem olarak 2020 pandemi dönemi tespit edilmiştir.

Serilerin düzey değerlerinde durağan olmaları nedeniyle, CDS primi üzerindeki etkileri RALS regresyon yöntemiyle incelenmiştir. İlgili teste ait sonuçlar Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo 7: RALS Regresyon Sonucu

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık Değeri
C	1400.8057	81.8245	17.1196	0.0000
CDS(-1)	0.4534	0.0841	5.3902	0.0000
ENF	5.2587	0.3846	13.6727	0.0000
REX	-7.5735	0.4702	-16.1062	0.0000
CAD	0.0014	0.0011	1.3139	0.1905
BİST	-0.0214	0.0057	-3.7250	0.0002
SUE	-4.5621	0.4181	-10.9115	0.0000
$\hat{w}_2$	0.0068	0.0009	7.1338	0.0000
$\hat{w}_3$	-0.0000	0.0000	-3.4313	0.0007

F istatistiği=166.6031; F istatistiği Olasılık Değeri= 0.0000; DW istatistiği= 1.7673; ARCH Heteroskedasticity Olasılık Değeri=0.3116; Breusch-Godfrey Otokorelasyon Olasılık Değeri= 0.6676; Ramsey Reset Testi Olasılık Değeri: 0.1626; R²=0.8768

CDS değişkeni kendi gecikmeli değerinden pozitif yönde etkilenmektedir. Enflasyon değişkeni teoride beklenildiği üzere CDS primi üzerinde pozitif etkiler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, fiyatlar genel düzeyindeki artışlar ülkeye yönelik

risk algısının artmasına, borçlanma maliyetlerini ve CDS primini artırmaktadır. Bu sonuç, Aizenman vd. (2013) ve Özgür ve Çelik (2021) sonuçlarıyla aynı doğrultuda çıkmıştır. REX, BİST ve SUE değişkenleri ise yine teoride beklenildiği gibi CDS üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır. Ülke parasının değerlenmesi, hisse senedi piyasasındaki artışlar ve ekonominin üretim kapasitesindeki artışlar ülkeye yönelik risk algısının azalmasına dolayısıyla CDS priminin düşmesine olanak sağlamaktadır. Bu sonuçlar, literatürdeki çalışmalardan, Chan vd. (2009), Wang vd. (2013), Silva ve Paulo (2015) ve Başarır ve Ketten (2016) ile benzeşmektedir. Cari işlemler dengesindeki artışlar (açığın artması) CDS primi üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak önemsiz etkiler oluşturmaktadır. CAD değişkeni hariç diğer değişkenlere ait katsayılar istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. ENF değişkeni CDS primini pozitif yönde, REX, BİST VE SUE değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir. Son olarak tanıtıl testler sonucunda modelde otokorelasyon, değişen varyans ve model kurulum hatasının olup olmadığı sırasıyla, Breusch-Godfrey, ARCH testi ve Ramsey RESET testleri aracılığıyla sınanmıştır. Tüm testlerde temel hipotez reddedilemeyerek, modelde otokorelasyon, değişen varyans ve model spesifikasyon hatasının olmadığı, modelin öngörü amacıyla kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle araştırılmıştır.

Tablo 8: Granger Nedensellik Sonucu

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
ENF → CDS	8.1982	0.0166	ENF ⇒ CDS
CDS → ENF	10.9863	0.0041	
REX → CDS	0.4545	0.7967	REX ⇏ CDS
CDS → REX	4.5397	0.1033	
CAD → CDS	0.5034	0.7775	CAD ⇏ CDS
CDS → CAD	3.9446	0.1390	
BİST → CDS	5.6183	0.0603	BİST ⇏ CDS
CDS → BİST	8.4749	0.0144	
SUE → CDS	0.4717	0.7899	CDS ⇒ SUE
CDS → SUE	13.1468	0.0014	
Tüm Değişkenler → CDS	18.4655	0.0476	Tüm Değişkenler ⇒ CDS

Öncelikle tüm değişkenlerin CDS priminin nedeninin olduğu gözlemlendiği Tablo-7’de ENF, BİST ve CDS arasında karşılıklı nedensellik ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bir ülke ekonomisinde enflasyon ve finansal kesimi temsilen borsa endeksi değişkenleri ile CDS primi arasında karşılıklı etkileşimlerin olduğu, düşük enflasyon ortamı ve gelişmiş ve güçlü bir finans piyasasının CDS risk primi üzerinde azaltıcı etkiler oluşturacağı, aynı doğrultuda CDS primindeki düşüşlerin de enflasyon oranı ve finans piyasaları üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı düşünülmektedir. Bu sonuç Başarır ve Ketten (2016), ve Şahin ve Özkan (2018) çalışmalarıyla aynı doğrultuda çıkmıştır. CDS primi ile SUE arasında ise CDS priminden SUE’ye doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. REX, CAD ve CDS arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Teorinin aksi yönde çıkan bu sonucun nominal döviz kuru yerine reel döviz kuru değişkeni seçimi nedeniyle olduğu düşünülmektedir. REX ile CDS

arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı çıkarımı Liu ve Morley (2012) ve Gök ve Kara (2021) sonuçlarıyla aksi yönde çıkmıştır.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Küreselleşme ve teknolojiye bağlı gelişmelere binaen ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin arttığı günümüz dünyasında ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık önemli ölçüde artmıştır. Bir ülkede yaşanan ekonomik ve politik krizler diğer ülkelere de kolaylıkla sıçrayabilmektedir. 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 2008 Küresel Krizi, 2020 Pandemi, 2022 Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sonucu oluşan gelişmeler tüm dünya ülkeleri üzerinde etkiler oluşturmıştır. Çalışma kapsamında ise, dijital olarak birbirine bağlı küresel ekonomide, finansal sermaye akımları önemli ölçüde artmıştır. Artan finansal sermaye akımlarıyla beraber artan risklerden korunmak için yatırımcılar alternatif ürünler geliştirmişlerdir. Bir borçlunun temerrüdüne (iflas) karşı sigorta sunan Kredi Temerrüt Takasları (CDS) bu bağlamda finans piyasalarında önemli bir finansal enstrüman haline gelmiştir. Bir türev ürün olarak CDS, bir satıcı ile bir alıcı arasında yapılan ve yatırımcıların temerrüde karşı koruma satın almalarını sağlayan bir sigorta sözleşmesidir. CDS primi bu bağlamda, ülkeye yönelik riski yansıttığından önemli bir gösterge haline gelmiştir. Kredi riskine karşı koruma sağlayan CDS sözleşmeleri, finansal istikrara katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda CDS primini ve dinamiklerini doğru bir şekilde anlamak yatırımcılar ve politika yapıcılar açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde 2008:01-2023:08 arası dönemde CDS primi ile Enflasyon, Reel efektif döviz kuru, Cari işlemler dengesi, BİST-100 endeksi ve Sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Serilerin durağanlıkları ADF ve RALS-LM BKT’leri ile sınanmıştır. RALS-LM sonucuna göre tüm seriler düzey değerlerinde durağan çıkmıştır. Serilerin düzey değerlerinde durağan olmaları nedeniyle değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayılar RALS regresyon yöntemiyle incelenmiştir. Enflasyon oranındaki artışlar CDS primini artırmaktadır. Cari işlemler dengesi değişkeni CDS primi üzerinde pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız etki oluşturmaktadır. Reel Efektif Döviz Kuru, BİST-100 ve Sanayi Üretim Endeksi değişkenleri ise teoride beklenildiği gibi CDS primi üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır. Ülke parasının değerlenmesi, hisse senedi piyasasındaki artışlar ve ekonominin üretim kapasitesindeki artışlar ülkeye yönelik risk algısının azalmasına dolayısıyla CDS priminin düşmesine olanak sağlamaktadır. Granger nedensellik analiz sonuçlarına göre ise, Enflasyon, BİST-100 ile CDS primi arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkilerinin olduğu, Reel Efektif Döviz Kuru, Cari İşlemler Dengesi ve CDS primi arasında ise nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ülke ekonomilerinin reel ve finansal kesiminin gidişatına yönelik önemli ipuçları veren CDS primi politika yapıcılar, yatırımcılar ve ekonomistler tarafından yakından

izlenilmektedir. CDS primlerindeki artışlar ülkenin risk algısının artmasına ve borçlanmanın zorlaşmasına ve/veya maliyetinin artmasına neden olacaktır. Bu bağlamda CDS primini düşürmek, politika yapıcılar açısından temel makro ekonomik ve finansal istikrar hedeflerinden biri haline gelmiştir. Fiyat düzeyinin, yerli paranın değerindeki değişimlerin ve hisse senedi piyasalarının istikrarlı olduğu bir ülkedeki risklerin, dolayısıyla CDS primlerinin düşük olması beklenmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarını sağlamaya ve döviz kurunda dalgalanmaları düşürmeye yönelik geliştirilecek para ve maliye politikalarının CDS priminin azalmasına katkı sunması beklenmektedir. Cari işlemler dengesinde meydana gelecek iyileşmelerin de CDS primini azaltması beklenmektedir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde reel ve finansal kesime yönelik geliştirilecek politikalar, ülkeye yönelik risk algısının azalmasına dolayısıyla CDS primlerinin düşmesine neden olarak dış borçlanmanın maliyetini düşürmesi beklenmektedir. Gelecek dönemlerde yapılacak çalışmalarda, CDS primini etkileyen küresel ekonomik (petrol fiyatları, VIX endeksi vb.) ve politik değişkenlerin (politik istikrar değişkeni) modele dâhil edilmesi, daha uzun zaman dilimini kapsayan analizler araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abioğlu, V.; Özgür, M. I.; Soylu, E. (2021), "The effects of economic, financial and political risks on cds premium of Turkey", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, O(67), 238-251.
- Aizenman, J.; Hutchison, M.; Jinjark, Y. (2013), "What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk", *Journal of International Money and Finance*, 34, 37-59.
- Akyol, H.; Baltacı, N. (2020), "Cds Primlerinin Makroekonomik Belirleyicilerinin İncelenmesi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı", *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 33-49.
- Augustin, P. (2018), "The term structure of CDS spreads and sovereign credit risk", *Journal of Monetary Economics*, 96, 53-76.
- Başarır, Ç.; Keten, M. (2016), "Gelişmekte Olan Ülkelerin Cds Primleri İle Hisse Senetleri Ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon ilişkisi", *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Social Science Institute*, 8(15).
- Bayrakdaroğlu, A.; Mirgen, Ç. (2021), "Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Borsa Endeks İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma", *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(IERFM Özel Sayısı), 65-78.
- Blommestein, H.; Eijffinger, S.; Qian, Z. (2016), "Regime-dependent determinants of Euro area sovereign CDS spreads", *Journal of Financial Stability*, 22, 10-21.
- Buz, N. E.; Küçükocaoğlu, G. (2023), "Ülke Kredi Temerrüt Takas (Cds) Primini Etkileyen Faktörler, Türkiye Uygulaması", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(1), 27-52.
- Chan, K. C.; Fung, H. G.; Zhang, G. (2009), "On the relationship between Asian credit default swap and equity markets", *Journal of Asia Business Studies*, 4(1), 3-12.
- Daehler, T. B.; Aizenman, J.; Jinjark, Y. (2021), "Emerging markets sovereign CDS spreads during COVID-19: Economics versus epidemiology news", *Economic Modelling*, 100, 105504.
- Doshi, H.; Jacobs, K.; Zurita, V. (2015), "Economic and financial determinants of credit risk premiums in the sovereign CDS market", *The Review of Asset Pricing Studies*, 7(1), 43-80.
- Fender, I.; Hayo, B.; Neuenkirch, M. (2012), "Daily pricing of emerging market sovereign CDS before and during the global financial crisis", *Journal of Banking & Finance*, 36(10), 2786-2794.
- Gök, R.; Kara, E. (2021), "Testing for causality among cds, interest, and exchange rates: new evidence from the granger coherence analysis", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 427-445.
- Gündüz, Y.; Kaya, O. (2014), "Impacts of the financial crisis on eurozone sovereign CDS spreads", *Journal of International Money and Finance*, 49, 425-442.
- Hepsağ, A. (2022), *Ekonometrik zaman serileri analizlerinde güncel yöntemler (WinRats Uygulamalı)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Hepsağ, A.; Yaşar Akçalı, B. (2019), "Finansal zaman serilerinde birim kök hipotezinin test edilmesinde kalıntılarla genişletilmiş en küçük kareler yöntemi yaklaşımı: Rasyonel fiyat köpükleri üzerine bir uygulama", *XIII. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi*, 05-06.
- Ho, S. H. (2016), "Long and short-runs determinants of the sovereign CDS spread in emerging countries", *Research in International Business and Finance*, 36, 579-590.
- International Monetary Fund. (2013), "Global financial stability report Old risks, New Challenges", April 2013 (978-1-47555-525-7. Washington, DC.
- Karşlıoğlu, İ.; Sevim, U. (2022), "Hisse Senedi Fiyatları ile Ülke Risk Primi (Cds) Arasındaki İlişki", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(3), 576-593.
- Kartal, M. T.; Ertuğrul, H. M.; Ayhan, F. (2022), "Determinants of sovereign credit default swap (CDS) spreads in emerging countries: evidence from Turkey", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(4), 742-761.
- Kılıcı, E. N. (2017), "CDS primleri ile ülke kredi riski arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi; Türkiye örneği", *Maliye ve Finans*

Yazıları, (108), 71-85.

Liu, Y.; Morley, B. (2012), "Sovereign credit default swaps and the macroeconomy", *Applied Economics Letters*, 19(2), 129-132.

Meng, M.; Lee, J.; Payne, J. E. (2017), "RALS-LM unit root test with trend breaks and non-normal errors: application to the Prebisch-Singer hypothesis", *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 21(1), 31-45.

Özgür, M. I.; Çelik, S. (2021), "Türkiye Ekonomisinde Seçim Dönemlerinde Cds Primini Etkileyen Faktörlerin Analizi: 2002 2018 Dönemi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(12), 106-125.

Özman, H.; Özpınar, Ö.; Osman, D. (2018), "Kredi temerrüt takası (CDS) ve kur-faiz ilişkisi: Türkiye örneği", *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 31-45.

Pan, W. F.; Wang, X.; Xiao, Y.; Xu, W.; Zhang, J. (2024), "The effect of economic and political uncertainty on sovereign CDS spreads", *International Review of Economics & Finance*, 89, 143-155.

Pazarcı, Ş.; Kar, A.; Kılıç, E.; Umut, A. (2022), "Türkiye’de borsa, döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ilişkisinin ampirik analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1090-1103.

Reuters. (2023), 'What are credit default swaps and why are they causing trouble for Europe's banks?': <https://www.reuters.com/markets/what-are-credit-default-swaps-why-are-they-causing-trouble-europes-banks-2023-03-28/#:~:text=The%20CDS%20market%20is%20small,these%20derivatives%20can%20be%20thin> (Erişim tarihi: 20.11.2023).

Soyu, E.; Özgür, M. I. (2023), "An Empirical Analysis of the Relationship Between Türkiye's CDS Premium and Economic, Financial and Political Risk", *Sosyoekonomi*, 31(58), 81-104.

Salıhoğlu, E.; Batır, T. E. (2022), "The Sectoral Impact of Covid-19 Using Rals-LM Tests: Evidence From Borsa İstanbul Türkiye", *Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 59(662).

Silva, E. O.; Paulo, W. L. (2015), "Determinants of sovereign CDS spreads: Evidence from Brazil", *International Business Research*, 8(7), 102.

Şahin, E. E.; Özkan, O. (2018), "Kredi Temerrüt Takası, Döviz Kuru ve Bist100 Endeksi İlişkisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2023), *Yurtdışı Yatırım Raporu- 2023*. <https://ticaret.gov.tr/data/5c4ac3db13b876297ce9a568/Yurtdışı%20Yatırım%20Anketi%20-%202023%20Sonuç%20Raporu.pdf>

Wang, A. T.; Yang, S. Y.; Yang, N. T. (2013), "Information transmission between sovereign debt CDS and other financial factors", *The case of Latin America. The North American Journal of Economics and Finance*, 26, 586-601.

Yang, L.; Yang, L.; Hamori, S. (2018), "Determinants of dependence structures of sovereign credit default swap spreads between G7 and BRICS countries", *International Review of Financial Analysis*, 59, 19-34.

Yenisu, E.; Yenice, S. (2018), "Temel makroekonomik göstergelerin ülke riski üzerine etkisi: Türkiye örneği", *İş ve Hayat dergisi*, 4(8), 27-53.

Yuan, C.; Pongsiri, T. J. (2015), "Fiscal austerity, growth prospects, and sovereign CDS spreads: The Eurozone and beyond", *International Economics*, 141, 50-79.

EXTENDED ABSTRACT

As companies, financial institutions, and governments expand their economic activities globally, the need for effective tools to hedge against credit risk has increased. Credit Default Swaps (CDS), which provide insurance against a debtor's default, have thus become a significant instrument in financial markets in this context. CDS is an insurance contract entered into between a seller and a buyer, enabling investors to purchase protection against default. The buyer pays a fee to the seller (referred to as the CDS premium or spread), in return for which, if a default occurs, the CDS buyer receives compensation from the seller. By contributing to financial and economic stability, CDS instruments contribute to the creation of a resilient and stable economic environment capable of withstanding both real and financial shocks. In this context, understanding the dynamics of CDS and accurately identifying the factors influencing them is of great significance for investors, policymakers, and economists. Within the scope of this study, focusing on Türkiye as an emerging economy with low savings rates, exchange rate shocks, budget, and current account deficits, and reliance on external sources for financing these deficits, macroeconomic factors impacting the CDS premium, which serves as a significant indicator reflecting the risk and cost of borrowing in the Turkish economy, will be investigated. In this context, the relationship between the CDS premium and selected macro variables in the period from January 2008, to August 2023 is examined using monthly frequency data. Time series methods have been employed to investigate the impact of the relevant variables on the CDS premium. In this regard, the stationarity of the series was tested using the Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test (URT) without modeling structural breaks. Additionally, the unit root properties of the series were tested using the two structural break Residual Augmented Least Squares (RALS-LM) URT. The long-term relationships among the series were examined using RALS regression, while the causal relationships between variables were investigated through the Granger Causality test. While CDS, Current Account Balance, and Industrial Production Index variables exhibit stationary behavior at the level, Inflation, Real Effective Exchange Rate, and BIST-100 variables are found to be stationary at the first difference. The ADF test loses its effectiveness in cases where structural breaks cannot be modeled, and residuals do not follow a normal distribution. In this context, the stationarity testing of the series was also examined using the RALM LM test. According to the test results allowing for two structural breaks in the constant term and trend, the test statistic for all series is found to be smaller than the critical value in the table. In this context, it is concluded that the series exhibits stationary properties in the specified period of the Türkiye economy. The identified break dates in the series mostly correspond to the shocks in the exchange rate in 2018 and the period of economic contractions during the 2020 pandemic. Due to the stationary nature of the series in their level values, their effects on the CDS premium were examined using the RALS regression method. As theoretically expected, the Inflation variable exerts positive effects on the CDS premium. In this context, general increases in prices contribute to an escalation in the perceived risk for the country, thereby increasing borrowing costs and the CDS premium. Conversely, the Real Effective Exchange Rate, BIST-100, and Industrial Production Index variables, as anticipated in theory, exert negative effects on the CDS. The appreciation of the country's currency increases in the stock market, and expansions in the economic production capacity contribute to a decrease in the perceived risk for the country, consequently leading to a decline in the CDS premium. These findings align with existing literature, resembling studies by Chan et al. (2009), Wang et al. (2013), Silva and Paulo (2015), and Başarır and Keten (2016). Increases in the current account balance (expanding deficit) exhibit positive but statistically insignificant effects on the CDS premium. Causal relationships between variables were investigated using the Granger Causality test. Initially, it was observed that all variables were deemed to be causes of the CDS premium, and mutual causality relationships were identified between Inflation, BIST-100, and CDS. A unidirectional Granger causality relationship from the CDS premium to the Industrial Production Index was determined. However, no causality relationship was found between the Real Effective Exchange Rate, Current Account Balance, and CDS. It was concluded that there is no causality relationship between REX and CDS. Credit Default Swap (CDS) premium, providing significant insights into the trajectory of both the real and financial sectors of national economies, is closely monitored by policymakers, investors, and economists. Rising CDS premiums increase the perceived risk for a country, leading to a more challenging borrowing environment and potentially higher borrowing costs. Consequently, policymakers are increasingly prioritizing the reduction of CDS premiums as a fundamental objective for achieving macroeconomic and financial stability. Economies with stable price levels, minimal fluctuations in the value of the domestic currency, and stability in stock markets are expected to have lower risks and, consequently, lower CDS premiums.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran / June 2024

Yılmaz IRMAK ve Özlem ÜNALAN (2024). "TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KİBRİTİN YERİ"

Yılmaz IRMAK and Özlem ÜNALAN (2024). "THE PLACE OF MATCHES IN TURKISH FOLK CULTURE"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.21-30.. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research, Summer, p.21-30..

Alanı(Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma) / Field (Turkish Language and Literature Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsbad.1439884

Geliş Tarihi / Received: 19.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 16.04.2024

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KİBRİTİN YERİ

Yılmaz IRMAK^{1*}, Özlem ÜNALAN^{2*}

¹Doç. Dr.-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kahramanmaraş-Türkiye; ²Doç. Dr.-Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü Kahramanmaraş-Türkiye

* yilmazirmak46@hotmail.com *ozlem.unalan@istiklal.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-1948-4132 -ORCID: 0000-0001-5345-6499

Öz– İnsanoğlunun ısınma ve pişirme ihtiyacını giderme çabasının sonucu olarak üretilen kibrit, zamanla ihtiyacın ötesine geçerek kültürel bir nesne hâline gelmiştir. Halk hekimliği uygulamalarında ıdırseği, siğil, göbek düşmesi, bel ağrısı, akrep ve yılan sokması vb. rahatsızlıkları tedavi etmek için kibritin ucundaki kimyasal maddeden yararlanılmıştır. Modern oyuncakların gelişmediği yıllarda kibrit çubukları ve kutuları birer oyun aracı olarak kullanılmış ve geleneksel çocuk oyunlarının bir parçası hâline gelmiştir. Kibrit ile ilgili deyimler Türkçenin anlam dünyasına katkı sağlamıştır. Kibrit kutuları somut ve somut olmayan kültürel unsurların tanıtılmasında ve aktarılmasında önemli araç görevi görmüştür. Çeşitli işlevleriyle bir dönem Türk halkı arasında popüler bir özellik gösteren kibrit kutuları zaman zaman insanların birbirlerine verdikleri hediye çeşitlerinden biri de olmuştur. Kibrit kutularını süslemek ve korumak için örgüden ve çeşitli materyallerden kılıflar geliştirilmiştir. Ateşlemek ve yakmak için kullanılan ve zamanla kendine özgü bir sanayi kolu hâline gelen kibrit, gerek çubukları gerek kutusu gerekse çubukların ucundaki kimyasallar ile halk kültürünün birçok sahasına hizmet etmiştir. Modern ateşleyicilerin ve gazlı çakmakların ortaya çıkmasıyla kibritin kullanımı her geçen gün azalmış ve zamanla kibrit kutuları birer koleksiyon parçası olmuştur.

Anahtar Kelimeler– Kibrit, halk kültürü, halk hekimliği, ateş kültü, kültürel miras.

THE PLACE OF MATCHES IN TURKISH FOLK CULTURE

Abstract – Matches, produced as a result of humankind's efforts to meet the need for heating and cooking, have gone beyond need over time and become a cultural object. In folk medicine practices, sores, warts, umbilicus, lumbar discolouration, ear ache, scorpion and snake bites, etc. Matches and the chemical substance on the tip of the match were used to treat ailments. In the years when modern toys were not developed, matchsticks and boxes were used as play tools and became a part of traditional children's games. Idioms related to matches have contributed to the semantic world of Turkish. Matchboxes have served as an important tool in introducing and transferring tangible and intangible cultural elements. Matchboxes, which were popular among Turkish people for a while with their various functions, were also one of the gifts that people gave to each other from time to time. Covers made of knitting and various materials have been developed to decorate and protect matchboxes. Matches, which are used to ignite and burn and have become a unique industrial branch over time, have served many areas of folk culture with both their sticks, their box and the chemicals at the end of the sticks. With the emergence of modern igniters and gas lighters, the use of matches decreased day by day, and over time, matchboxes became collector's items.

Keywords – Matches, folk culture, folk medicine, fire cult, cultural heritage.

GİRİŞ

Arapça kükürt sözcüğünden türeyen kibrit, bir ucu sürtünme sonucunda yanabilecek kimyasal maddeler içeren küçük ve ince tahta parçasına verilen isimdir (Türkçe Sözlük, 1998: 1321). *Misalli Türkçe Sözlük*'te kibritin farklı tanımlamaları yapılmıştır. Buna göre kibrit; “1. Bir ucuna, sert bir şeye sürtüldüğü zaman tutuşan bir ecza sürülmüş çöp parçası. 2. İçinde kibrit çöpleri bulunan ufak kutu. 3. Kükürt. 4. Altın. 5. Kırmızı yakut” anlamlarına gelir (Ayverdi, 2010: 679). *Ötüken Türkçe Sözlük*'te ise kibritin sekiz farklı anlamı verilmiştir: “1. Kükürt. 2. Kırmızı yakut. 3. Altın. 4. Bir ucu sürtünmekle tutuşabilecek biçimde özel kimyasal madde ile kaplanmış tahta veya karton çöp. 5. İçinde bu çöplerin bulunduğu kutu; kibrit kutusu. 6. Tasavvufta doğru yolu gösteren; mürşit. 7. Kırmızı ten; al ten. 8. (ağız) Kenevir çöpu.” (Çağbayır, 2016: 2666). Ucundaki tutuşturucu maddenin yapımında kükürtten yararlanıldığı için kibrit; kükürt sözcüğünden dönüştürülerek dilimizde kullanılmaya başlanmıştır (Sağlamtimur, 2023: 507). Bu bakımdan kibriti sözcüğü kükürtlü, kükürt cinsinden olan ürün manasını taşımaktadır (Ayverdi, 2010: 679). *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Sözlük*'te de kibrit, “1. Kırmızı yakut, altın. 2. Kükürt. 3. Kibrit” (Devellioğlu, 2003: 519) olarak tanımlanmıştır. Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'sinde ise kibrit kelimesinin anlamı kükürt olarak verilmiş ve *kibrîti-ahmer* ile “1. Altın. 2. Kimyâ-yı bâtilâda kuvvet-i fevkalâdeyi hâiz bir cism-i mevhum. 3. Ateş, mum vesâire tutuşturmak için sert bir şeye sürtmekle yanar maruf kükürt terkipli ince çöp: kibrit yakmak, tutuşturmak, kibrit kutusu” ifade edilmiştir (Şemseddin Sami, 2018: 921).

İnsanlar gerek pişirme gerekse ısınma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yüzyıllar boyunca çeşitli yöntemler kullanarak ateşi yakmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda taşları birbirine sürterek veya camları güneşe tutarak çıkan kıvılcımlardan ateşi elde etmişlerdir. Bu uğraş bir müddet sonra kibritin icadıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kibrit keşif süreci 1669 yılında Alman kimyager Hennig Brand'ın fosforu bulmasıyla başlamıştır. İrlandalı kimyacı Robert Boyle kükürt ve fosfor ile bir deney yapmıştır (Sağlamtimur, 2023: 508). Jean Chancel, 1805 yılında potasyum klorat, şeker ve sakız ile uçlu aletlerin sülfürik asit içine daldırma ile ateşlenir olabileceğini keşfetmiştir (Tan, 2023: 538). 1827 yılında John Walker, Robert Boyle'nin yaptığı deneyi geliştirerek bir tahta parçasını kimyasallarla kaplamış ve bu tahtayı herhangi bir yüzeye sürtmesi durumunda ateşin çıktığını gözlemlemiş fakat ortaya çıkan kötü koku sebebiyle bu deney çok fazla rağbet görmemiştir (Sağlamtimur, 2023: 508). 1828 yılında Samuel Jones, *promethean kibrit* patentini almış (Deniz ve İmamoğlu, 2016: 100) Charles Sauria da 1830 yılında beyaz fosfor kullanarak kokusuz kibriti imal etmiştir. Fosforun insan sağlığına zararlı bir kimyasal olması bu deneyi de başarısız yapmış ve bilim adamlarını kokusuz, tehlikesiz ve ekonomik bir kibrit arayışına sevk etmiştir. 1845'te kırmızı fosforun keşfi güvenli kibritlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1855 yılında Johan Edvard Lundström yaptığı keşifle ilk güvenli kibrit patentini almıştır. 1889'da

Joshua Pusey ilk kibrit kutusunu icat etmiştir Türkiye'de ise kibritin üretimi 1896'lı yıllara dayanmaktadır. *Maarif Dergisi*'nin 1896 tarihli 8. sayısında yer alan *Kibritin Mucidi Kimdir?* başlıklı makale ile Türk insanı kibritle tanışır (Tan, 2023: 539, 542). Devletin yabancı sermayeli işletmelere imtiyaz vermesiyle ilk kibrit fabrikası kurulur. 1898 yılında ise İstanbul'da *Osmanlı Kibritleri* markaları adı altında kibrit üretimine başlanır (Deniz ve İmamoğlu, 2016: 102-103). Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulması üzerine birçok ürün gibi kibrit de 1924 yılı Bütçe Kanunu ile tekelleşen ürünlerden biri olmuştur (Eryaman, 2023: 418). Cumhuriyet tarihinin ilk kibrit fabrikası 1924 yılında hizmete açılan Sinop Kibrit Fabrikası'dır. 1952 yılından itibaren kibrit üretimi ve satışının devlet tekeline çıkarılmasıyla Türkiye'de özel girişimcilerin kurduğu kibrit fabrikalarının sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1970 yılında *Clipper Çakmakları* Türkiye piyasasına giriş yaparak kibrite rakip olmuş ve ilerleyen yıllarda yeni çakmak fabrikaları da kurulmuştur. 2000'li yıllarda kendinden çakmaklı ocakların üretimi ve Çin çakmaklarının piyasaya hâkim olması sebebiyle kibrit sanayisi gerilemeye başlamıştır. Bir dönemin önemli sanayi alanlarından biri olan kibrit sanayisi, her geçen gün gelişen ve yenilenen teknolojiye nasibini almıştır. 2006 yılında Avrupa standartlarına uymayan kibritlerin ithalatı yasaklanmış, kibrit maliyetlerindeki artış ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar kibrit sanayisini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de üretim yapmış kibrit markalarının *Kav, Tekel, İnci, Malazlar, Yak, Çıra, Klas, Kor, Kristal* ve *Mag* olduğu görülmektedir (Yiğit, 2022: 8-12).

Resim 1: Sinop Kibrit Fabrikası'nın Reklam Broşürü (Erdoğan, 2012: 51)

Kibrit, pratikte ateş tutuşturmaya yarayan bir araç olarak görülse de ateşle ilişkili olması ve dolayısıyla Türk kültüründe ateşe ve ateşle ilgili unsurlara önem verilmesi sebebiyle etrafında çeşitli inanış ve uygulamaların geliştiği kültürel bir araç olarak görülebilir. Doğumdan ölüme yaşamın birçok sahasında kibritle ilgili ritüellere rastlanır. Kibritin gündelik yaşamda ateş tutuşturucu/yakıcı özelliği sözlü kültürde bir korkutma ve kaçırma unsuru olarak düşünülmüştür.

Günlük yaşamda sıkça kullanılan kibrit; insanların ihtiyacını gidermesine yardımcı olduğu için aynı zamanda bir hediye çeşidi olmuştur. Özellikle çakmak ve modern ateşleyicilerin henüz çıkmadığı yıllarda insanlar sigara yakmaları, ocağı ve sobayı ateşlemeleri vb. için birbirlerine kibritler hediye etmişlerdir. Kibritlerin üst yüzeylerinin birbirinden farklı resim, şekil ve desenler içermesi, işlevsel olarak çeşitli ihtiyaçları karşılaması ve ekonomik olması hediye olarak daha çok tercih edilmesini sağlamıştır.

Özellikle kibritin çıktığı ilk yıllarda kibrit çubukları ve kibrit kutuları ile oyun oynamak çocuklar arasında popüler olmuştur. Bugün belli bir yaştan üstündeki kişilerde bir çocukluk anısı olarak yer eden kibrit oyunları, geleneksel çocuk oyunlarından da birini ihtiva etmiştir. Bu oyunları oynamak için biriktirilen kibrit kutuları bazı kişiler için bir hobiye dönüşmüştür. Kibrit kutularına ilgi duyan koleksiyoncular, farklı yıllarda ve çeşitte üretilen kibrit kutularını biriktirerek kibrit koleksiyonları yapmışlardır. Kibrit koleksiyonu yapan kişiler *phillumenist* olarak isimlendirilmiştir. Geçmiş 1940'lı yıllara dayandırılan bu kelime, kibrit kutusu veya kibrit kutusu etiketi biriktiren kişi olarak tanımlanmaktadır (Sağlamtimur, 2023: 516). Türkiye'de kibrit koleksiyonculuğu ile tanınan kişilerden bir olan Haluk Sağlamtimur, kibrit koleksiyonuna 1970'li yıllarda başlamıştır. İlk olarak o yıllarda Tekel markasının ürettiği üzerinde farklı şehirlere ait saat kulesi baskılarının olduğu yüz adetten oluşan kibrit kutusu serisini alan Sağlamtimur, bir süre sonra bu hobisini bir tutkuya dönüşürük yerli ve yabancı markalara ait binlerce kibrit kutusundan oluşan bir koleksiyon oluşturmuştur (Yiğit, 2022: 16).

Kibrit, folklor için de bir malzeme konusu olmuştur. Kibrit yakıcı özelliğinin yanında ucundaki kimyasal madde sebebiyle de deyimlere konu edilmiştir. Türkçe'de sıkça kullanılan ve yok etmek, kökünü kurutmak manasını taşıyan *ocağına kibrit suyu dökmek* deyimini bunun bilinen örneklerinden biridir. Ayrıca kibriti yakmak ve yere sürtmek, karanlığı ve cehaleti aydınlatmak anlamında *kibrit çakmak* deyimini kullanılmaktadır. Anadolu'da cimri, pinti, üstü başı dağınık ve pis kişiler *kibritçi* kelimesiyle nitelendirilir. Kibrit kelimesi ana malzemenin kibrit inceliğinde olmasından dolayı Türk mutfak kültüründe bir yemeğe isim de olmuştur. *Çökertme kebabı* olarak bilinen ve patateslerin kibrit çöpü kalınlığında doğranmasıyla elde edilen *kibrit kebabı* bu duruma bir örneklik teşkil eder.

Kibrit markaları çıkardıkları kibrit kutularının üzerinde kamu spotu özelliği gösteren sözlere; dönemin ünlü isimlerinin, Osmanlı dönemi padişahlarının ve çizgi film kahramanlarının fotoğraflarına yer vermişlerdir. Diğer taraftan Türk kültürünün önemli unsurlarını da kibrit kutuları üzerinde birer görsel olarak kullanmışlardır. Bu doğrultuda Karagöz ve Hacivat oyunlarındaki karakterler, halı desenleri ve yöresel başlıkların tanıtıldığı genç kız resimleri kutuların üzerinde verilmiştir.

Kibrit bir dönem Türk insanının hayatında önemli bir yer edinmiş ve halk tarafından kibrit kutularını koymak için özel kılıflar ve örtüler örülmüştür. Genç kızların elleriyle dokudukları örgü kılıflar ve kibritlikler çeyizlerde saklanmıştır. Örgü dışında metalden ve ahşaptan da kibrit kılıfları yapılmıştır. Hangi malzemeden yapılırsa yapılsın bu kılıfların büyük bir bölümü el yapımıdır. Türk insanının tabiatını, hayallerini, kültürünü ve geçmişini yansıtır. Bu kılıflar, yalnızca kibrit kutularını korumak ve özellikle çocuklardan saklamak için yapılmamış, aynı zamanda Türk insanının kibrite verdiği önemi ve estetik bakış açısını yansıtmaktadırlar.

Resim 2: Örgü Kibritlik (URL-1)

Resim 3: Örgü Kibrit Kutusu (URL-2)

Resim 4: Gümüş Kibrit Kutusu (URL-3)

Kibrit Çevresinde Gelişen Halk İnanış ve Uygulamaları

Kibrit, ateşi yakmada kullanılan araçlardan biridir, dolayısıyla ateşle ilgilidir. Çıra, çakmak vb. ateşleyiciler gibi ateşin tamamlayıcı unsurlarındandır. Gündelik yaşamda çok fazla ihtiyaç duyulan ve pratikte fayda sağlayan eşyalardan biri olan kibrit; mumdan gaz lambasına, tüpten ocağa, şömineden sobaya bu tür araçların ateşlendirilmesine yarar. Ayrıca ısınma ve pişirme gereksinimini sağlamada kullanılır.

Ateş, Türk kültüründe kutsal olarak nitelendirilir. Bununla birlikte ateşi elde etmekte kullanılan bazı araçlar veya birtakım araçlarla elde edilen ateş de kutsal olarak bir özellik gösterir. Örneğin Altay ve Yakutlar çakmak taşından elde ettikleri ateşi kutsal saymışlardır. Bu nedenle de Kuzey Altaylarda gelin ve damadın yaktıkları ilk ateşi çakmak taşıyla yakmaları uygun görülmüştür. Yakut şamanları da çakmak taşıyla elde ettikleri ateşe mukaddes ateş anlamında *ayı out* adını vermişlerdir. Kibritle yakılan ateşe ise Rus ateşi anlamına gelen *nuçça out* demişler ve bu ateşi ayinlerde kullanmamışlardır (İnan, 2000: 66). Diğer taraftan Altay Türkleri kötü varlıkların zararlarından korunmak veya onların zararlarını ortadan kaldırmak için ateşten yararlanmışlardır. Ayrıca Altay Türklerinde kadın genel olarak ateş kültürüyle ilişkilendirilmiştir. Altay Türkleri kara iyelerin atların ayaklarını bağlayarak onların hareket etmesine engel olduğuna inanırdı. Bu durumda eğer atın sahibi erkekse bıçakla atın dört toynağını keser gibi yaparak bir nevi kötü ruhları korkutur, böylece kötü ruhların uzaklaşacağı düşünülürdü. Eğer atın sahibi kadın ise de bir kibrit yakılıp atın toynağına tutulur ve ateşle kötü ruhlar korkutulmaya çalışılırdı. Bu uygulamada kadının ateşle kötü varlıkları korkutmaya çalışması, kadın ile ateş kültürünün ilişkilendirilmesinin bir örneği olarak görülebilir (Ergun, 2019: 394, Abdurrezzâk, 2021: 141). Benzer inanışlar günümüzde de vardır. Örneğin elbise birinin üzerindeyken o kişinin elbisesini dikmek icap ederse kişinin ağzına kibrit çöpü verilir. Bu şekilde kötü ruhların kişiye zarar vermesi önlenmiş olur (Aytekin, 2023: 148). Bu uygulamanın yapılma sebeplerinden biri de elbisesi diken kişinin kısmetinin kapanmaması içindir. Ergani'de de erkeklerin yanlarında kibrit ve çakmak gibi yakıcı özelliği olan nesneleri yanında taşıması tavsiye edilir. Tekin olmayan bir yere gidildiğinde erkeklerin üzerinde kibrit veya çakmağın olması son derece önemlidir (Uçak, 2007: 56). Tatar Türklerinde ebeler, doğum yapacak kadının odasına girerken kibrit kullanarak ateş yakarlar ve bu odaya cinler vb. kötü varlıklar girmesin diye yaktıkları ateşi bacalarının arasından geçirirler. Bu şekilde kendilerini kötü varlıklardan arındırarak doğum odasına girerler (Zakirova, 2018: 383).

Kibrit, özellikle Andolu'nun köy ve kasabalarında düzenlenen nişan ve düğün merasimlerinde *okuntu geleneği* içinde davetlilere gönderilen hediyelerden biri olmuştur (Ayhan, 2013: 84). Anadolu'nun birçok yerinde düğün sahipleri komşu ve akrabaları düğüne davet etmek için kibrit, bardak, helva, çorap, şeker, mum vb. nesneleri hediye olarak göndermektedir. Gönderilecek hediyeler davet edilecek

kişinin yakınlığına göre değişmektedir. Kibrit de daha çok uzak akrabalara ve komşulara davetiye olarak iletilmiştir. Bu gelenek Ahıska Türklerinde de vardır. Ahıska Türklerinde kız tarafı misafirleri ekmekle, erkek tarafı ise mum ve kibritle davet etmektedir (Altun, 2004: 263). Diğer taraftan evlilikle ilgili âdetlerde de kibritle ilgili inanış ve uygulamalara rastlanır. İstanbul'da gelin, erkek evine geldikten sonra üç ay boyunca ocakta ateş yakılır, ateşin sönmesi durumunda ateşin kibritle yakılması uğursuzluk olarak görülür (Ataman, 1992: 47). Merzifon'da gelinin çeyizi sandığa yerleştirilirken gelin gittiği evin ocağını tüttürsün diye gelin sandığı içine kibrit konulur (Serdaroğlu, 2018: 46). Samsun Çarşamba'da gelinin ve damadın kısmetinin kapanmaması için imam nikâhı kıyılırken kibrit kutusu açıp kapatma ritüeli gerçekleştirilir. Buna göre öncelikle kibrit kutusu açılır, gelin ve damat kibrit kutusunun üzerinden geçirildikten sonra kutu tekrar kapatılır (Yıldırım, 2019: 224). Bu uygulamanın bir benzeri Van havzasında eşlerin birbirine bağlanması için yapılır. Kapının bir tarafına kibrit kutusunun içi, bir tarafına da kibrit kutusunun dışı konulur. Kadın ve erkek kapıdan geçtikten sonra kibritin içi dışına geçirilir. Bu şekilde eşlerin birbirine bağlandığına inanılır. Burada kibritin içi ve dışı birbirinden ayrılırsa kadın ve erkeğin de ayrılacağı düşünülür. Göstergelerin fiziksel olarak muhabata benzediği veya benzetilmeye çalışıldığı durumlarda, toplum tarafından nesnelere bilinçli olarak anlamlar yüklenir ve ritüellerde bu durum belirleyici olur. Bu iki örnekte olduğu gibi kibrit kutusunun içi ve dışı ile kadın ve erkek arasında bir bağ kurulduğu görülmektedir (Ergöz, 2023: 1216).

Halk kültüründe kibritin büyü ve nazardan korunma aracı olarak da kullanıldığı görülür. Kibritin kullanıldığı kibrit büyüünde; üzerinde nazar, büyü veya herhangi olumsuz durum taşıyıp taşımadığını öğrenmek isteyen kişiler bir tabak suya birkaç kez tükürürler, ardından suyun içine iki kibrit çöpü atarlar. Kibritlerin suyun üzerinde üst üste gelmesi o kişide büyü veya nazar olduğuna, kibritlerin uçlarının birbirine değmesi ise büyüün yapıp tutmadığına işaret eder. Yine insan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan doğum öncesinde hamile kadının bebeğinin cinsiyetini belirlemek için başının üstünden kibrit kutusu atılır. Kutunun üstü gelirse oğlu olacağına, kutunun altı gelirse de kızı olacağına inanılır (URL-4). Kibrit nazardan korunmak için yapılan uygulamalarda kullanılan araçlardan biridir. Isparta'nın Çandır köyünde nazardan korunmak için kişilerin başında kibrit çöpü kırılır (Ayhan, 2013: 133). Ahıska Türkleri süt veren hayvanı nazardan korumak için süt verilen kabın üzerinde kibrit yakarlar (Eşmeli ve Ethem, 2018: 341). Benzer şekilde Anadolu'da ineğe nazar değdiğinde biber, süpürge çöpü, iplik, kömür, örümcek ağı vb. malzemeler nazar değen kişiye ait bir nesneyle birlikte yakılır (Aça, 2018: 33).

Yine Anadolu'da ölüm âdetleri çevresinde yapılan ritüellerde kibritle ilgili de birtakım inanış ve uygulamaların olduğu görülür. Örneğin Kastamonu Tosya'da vefat eden kişinin çırası ve kibriti fakir birine verilir veya cenaze evine

gelenlere ekmekle birlikte çıra ve kibrit ikram edilir. Bu çırının ve kibritin ölen kişinin mezarına ışık olacağına inanılır (Karabüber, 2017: 119-120). Anadolu’da aynı kibritle üç sigara yakıldığında yakan kişinin karısının öleceğine dair bir inanış da vardır (Güçlü, 1995: 34). Tosya’da kibrit kutusu yere düştüğünde kutu dik gelirse misafirin geleceğine inanılır (Karabüber, 2017: 229). Balıkesir Burhaniye’de ateşi kibritle yakmak bir çeşit uğur olarak görülür ve gün boyunca kişinin işlerinin iyi gideceği düşünülür (Kumartaşlıoğlu, 2012: 400). Anadolu’nun birçok yerinde akşamları kibrit ve ateş vermek uğursuzluk olarak görüldüğü gibi Azerbaycan’da da Nevruz günü kibrit ve gaz ocağı gibi ateşle ilgili araçların başkalarına verilmesi iyi karşılanmaz (Alptekin, 2000: 60).

Çocuk Oyunlarında Kibrit ve Kibrit Kutusunun Kullanımı

Bir dönem kibrit kutularıyla ve çöpleriyle oynanan oyunlar çocuklar arasında çok popüler olmuş kibrit çöpleri ve kutuları Anadolu’da geleneksel oyunların ana malzemesini oluşturmuştur. Ayrıca farklı markalara ait kibrit kutularını biriktirmek çocuklar arasında âdeta bir yarış hâline gelmiştir. Kimsede olmayan kutuya sahip olmak bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Genellikle bu oyunlarda *Malazlar*, *Tekel*, *Kav* ve *Yak* markalarının kibrit kutuları kullanılmıştır. Ayrıca üzerinde ağaç, orman, Hacıvat ve Karagöz resimleri gibi çeşitli resim ve figürlerin olduğu kutuların tercih edildiği bu oyunlarda kibrit kutuları önemli bir oyun aracıdır. Trabzon’da masanın ortasına bir bardak konulur ve oyuncular masanın her iki tarafına geçerler. Oyuncular önceden temin ettikleri kibrit kutusuna başparmaklarıyla vururlar. Amaç kibrit kutusunu bardağın içine düşürmektir. En fazla kutu düşüren oyuncu en çok sayıyı alır ve birinci olur (Keleş, 2018: 188). Tokat’ta kibrit kutuları kullanılarak *bom oyunu* oynanır. Bu oyun için kibrit kutularının yüzleri kesilir. Oyunculardan ilki belirlediği kâğıdı yüksek bir yerden aşağı bırakır. Ardından ikinci oyuncu aynı yerden kendi kâğıdını aşağı atar. Atılan kâğıt yerdeki kâğıdın üzerine veya çevresine düşerse *bom* diye bağırılır ve yerdeki kâğıtın atışı yapan kişinin olur. Oyun bu şekilde birkaç kez tekrarlanarak oynanır (Beyazıt, 2019: 282). Bu oyunun dışında Tokat’ta gençlerin oynadığı *Hırsız-Jandarma* olarak da adlandırılan bir kibrit oyunu daha vardır.¹

Halk Hekimliğinde Kibritin Kullanımı

Halk hekimliği birtakım geleneksel yöntem ve ilaçlarla hastalıkları sağaltma olarak adlandırılmaktadır. Halk hekimliğinin kökeni Eski Türklerde Şamanizm inancına kadar uzanmaktadır. Günümüzde henüz yeni “alternatif tıp” veya “tamamlayıcı tıp” olarak kabul görmeye başlayan halk hekimliği, Anadolu insanının asırlar boyunca edinmiş olduğu deneyimin bir sonucu olarak başvurduğu bir

uygulama olmuştur (İrmak, 2018: 66). Anadolu’da göbek düşmesi tedavisinde kibrit çöplerinden yararlanılmaktadır. Göbeği düşen hastanın karnına bir parça ekmek içine yerleştirilmiş bir adet kibrit çöpü konulur. Kibrit yakıldıktan sonra üzerine bir bardak yerleştirilir ve bardak bir müddet bekletilir. Bu uygulama ile göbek düşmesi tedavi edilir (Polat, 1995: 53). Benzer bir uygulama Balıkesir’de çocuğu olmayan kadınların bel açıklığını gidermek için de yapılır. Bel açıklığını gidermek için bir kibrit yakılır ve çömlek içinde bekletilir. Buhar çıkmadan sıcaklığı kadının beline vurulur ve daha sonra da çekilir (Yaşar, 2008, 43-44). Diyarbakır’da kulak ağrısına çözüm bulmak için bir çay kaşığı zeytinyağı yanan kibritte ısıtılıp kulağa damlatılır (Değer ve Beysanoğlu 1992: 46). Bu uygulamalardaki amaç kibritin yanıcı özelliğinden yararlanarak ortaya çıkan ısınnın tedavide kullanılmasıdır. Kibrit göbek düşmesi dışında başka hastalıkların da tedavisinde kullanılır ve bunlarda kibritin diğer özelliklerinden yararlanılır. Safranbolu’da istenmeyen gebeliklerde sabun, kil, ebeğümeci ve kibrit çöpü rahme yerleştirilerek gebelik sonlandırılır (Akbulut, 2002: 4-5). Erzurum’da da kibrit taşları bağlanarak rahim ağzına konulur (Başar, 1972: 88). Van’da gebeliğe son vermek için kibritin ucundaki madde su ile karıştırılıp içilir (Şevli, 2023: 90). Erdemli’de akrep ve arı sokmalarında kibritten yararlanılır. Her iki durumda da sokulan bölgeye kibritin ucundaki kükürtlü madde sürülür (Çetinel, 2019: 109-111). Diyarbakır’da da akrep zehirlenmelerinde akrebin soktuğu yere para konulur ve paranın etrafı kibritle yakılarak zehrin toplanması sağlanır (Uman, 2023: 36).

Bingöl’de de siğili tedavi etmek için kibritin ucu ısıtılır ve burası siğilin olduğu bölgeye sürülür (Eprem, 2019: 92). Benzer bir şekilde Hayat Dörtöl’de itdirseğini tedavi etmek kibrit kullanılır (Ünal, 2019: 48). Çankırı’da siğil tedavisinde büyüsel tedavi yöntemleri doğrultusunda kibrit kutusundan yararlanılır. “Elinde siğil çıkan kişi bulgur pilavı pişirir. Bir sofraya bezi serilir ve bulgur pilavını yemeye başlar. Bulgur pilavını yerken sofraya bezine düşen bulgur taneleri alınır, üzerine üç İhlas ile bir Fatih okunduktan sonra bu bulgur taneleri bir kibrit kutusuna konur.” Kibrit kutusu içindeki bulgurlar kurudukça siğilin de kuruyacağına inanılır (Berber, 2021: 73). Şanlıurfa’da saçkıranı tedavi etmek için kibrit çubuklarının ucu, sarımsak ve tuz birlikte dövülerek saçkıran olan bölgeye sürülür. Egzamayı tedavi etmek için de kibrit çubuğu, vazelin, sabun ve barut anne sütüyle karıştırılıp hazırlanan karışım egzamanın üzerine uygulanır (Dağ, 2019: 73). Kibritle yapılan bu uygulamalarda da kibritin ucundaki yanıcı özellik gösteren kimyasal maddeden yararlanılır. Dolayısıyla gerçekçi (akılcı) yöntemlerle yapılan uygulamalarda kibritin hem ısı verici/yanıcı, hem de ucundaki kükürt özelliğinden yararlanılır.

Halk hekimliği tedavilerinde kibrit, gerçekçi (akılcı) yöntemlerinin yanı sıra büyüsel tedavide de kullanılmıştır.

¹ Oyunla ilgili ayrıntılı bilgi için: Durmuş Beyazıt, *Karacaören Monografisi (Tokat İli Başçiftlik İlçesi)*, Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s.285

Gümüşhane'nin Torul ilçesinde gözde arpacık çıktığında arpacığın olmadığı göze bir kibrit çöpü konulur. Bu şekilde arpacıklı gözün iyileşeceğine inanılır (Üçüncü, 2019: 168). Bu uygulamanın bir benzeri Manavgat'ta uçuk tedavisi için yapılır. Dudağı uçuklayan kişi yanan kibriti dudağına yaklaştırarak uçuğu korkutursa uçuğun geçeceğine inanılır (Şimşek, 2013: 459). İnsanlar tarihin en eski devirlerinden itibaren kötü ruhların felaket getirdiğine ve hastalık yaptığına inanmışlardır. Bu bakımdan kötü ruhların zararlı etkilerinden korunmak veya kurtulmak için çeşitli uygulamalara başvurmışlar, bu doğrultuda ruhları memnun etmeye ya da korkutup kaçırmaya çalışmışlardır. Burada sözü edilen uygulamalarda kibritin yakıcı özelliğinden yararlanarak kötü ruhların korkutulup kaçırılması ve bu şekilde hastalıkların tedavi edilmesi amaçlanmıştır.

Bilmecelerde Kibritin Kullanımı

Kibrit gerek çöp sayısı bakımından gerekse rengi bakımından bilmecelerin konusu hâline gelmiştir. Kibrit, bilmece sorulurken kişilere ipucu vermek veya onları şaşırmak için kullanılan mendil, ip, sopa vb. nesnelerden biridir. Kibrit bu manada bir araç özelliği göstermesinin yanı sıra eşyalarla ve araçlarla ilgili bilmece grubu içinde sıkça sorulan bilmece çeşitlerinden biridir. Örneğin benim bin koyunum var/ hep karabaş hep karabaş (Melikoğlu, 2018: 134), benim kırk tane çocuğum var/hepsi bir yastıktta yatar, çıt çıtı Naci/ pıt pıtı Naci /kırmızı leylek/ kara kutu Naci, kırk kızım var/ başı kara kara, kırk tane çocuğum var/başları kırmızı kırmızı, bir tabutun içinde kırk ölü, benim kırk tane oğlum var/kırkının da başında şapkası var (Tarçın, 2015: 208, 270, 370, 427) bilmecelerinin cevabı kibrittir.

Kültürel Mirasın Aktarılmasına Kibrit Kutularının Rolü

Kibritin kültürel manadaki en önemli işlevlerinden biri de kibrit kutuları üzerine çizilen veya resmedilen kültürel unsurlardır. Kibrit kutuları üzerinde somut kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras ürünlerinin görsellerine yer verilmiştir. Tematik olarak kültürel miras örneklerine yer veren kibrit kutularında somut kültürel miras ürünlerinin fotoğrafik öğeleri sunulmuştur. Somut olmayan kültür mirası konu edinen görsellerde ise stilize edilmiş çizimlere yer verilmiştir. Bazı kibrit kutularında sadece görsel unsurlar kullanılmıştır. Bazılarının ise bir yüzünde kültürel değerlerle ilgili bir görsel, diğer yüzeyinde ise o görselle ilgili bilgi/açıklama yer almıştır. Çıra ve Kav markaları, farklı tarihlerde ürettikleri kibrit kutuları üzerinde Karagöz ve Gölge Oyunu karakterlerinin çizimlerini görsel olarak kullanmıştır. Bu kutuların hiçbirinde oyunların tarihiyle ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. 1980'lerde Kav markasının ürettiği on üç adetten oluşan kibrit serisinde Karagöz, Hacivat, Tuzsuz Deli Bekir, Baba Himmet, Arnavut, Beberuhi, Ayvaz Serkis, Çelebi, Acemi, Zenne, Arap ve Tiryaki karakterleri yer almıştır. Bunlardan Tiryaki sarı fon üzerine, diğerleri ise beyaz fon üzerine çizilmiştir. Çıra markası ise anma pulu yöntemi ile yeşil fon üzerinde Karagöz figürünü kullanmıştır. Karagöz ve Orta Oyunu

dışında farklı markalara ait kibrit serilerinde kültürel mirasın diğer örnekleri de sunulmuştur. Kibrit kutuları üzerinde camilerin, çeşmelerin, tapınak ve çeşitli tarihî mekânların ve doğal güzelliklerin görsellerine yer verilmiştir. Geleneksel kadın figürleri de minyatür yöntemi ile kibrit kutuları üzerinde yerlerini almıştır (Yiğit, 2022: 93).

Resim 5: Gölge Oyunu Kibrit Kutusu (URL-5)

Resim 6: Yöresel Kadın Başlıklı Kibrit Kutusu (URL-6)

SONUÇ

Kibrit, ateşin bulunuşundan sonra insanlığın önemli icatlarından biri olmuştur. İlkel insanlardan itibaren ateşi elde etmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiş 1908’de kibritin icat edilmesiyle insanların önemli bir ihtiyacı giderilmiştir. Kibritin Türkiye sanayisine ve piyasasına dâhil olmasından sonra kibrit önce ateşleme ihtiyacını gidermek için kullanılmış sonraları ise kültürel bir araç hâline dönüşmüştür. Türk halk kültürünün birçok alanında halk hekimliğinde, çocuk oyunlarında, halk inanışlarında ve ritüellerinde kibrit kutusu ve kibrit çöpü kullanılmıştır. Doğum, evlilik ve ölüm başta olmak üzere hayatın üç önemli aşamasında kibritle ilgili inanışlar ve uygulamalar yer almakta, nazar ve büyüyle ilgili ritüellerin gerçekleştirilmesinde kibritten yararlanılmaktadır. Ayrıca kibrit deyimlere ve bilmecelelere de konu olmuştur.

Zamanla kibrite olan ihtiyacın azalması onun değerini azaltmamış bilhassa bazı koleksiyoncuları kibrit kutusu biriktirmeye yapmaya sevk etmiştir. Özellikle üzerinde çeşitli kültürel figürlerin yer aldığı kibrit kutuları koleksiyoncuların koleksiyonunda yerini almıştır. Ayrıca bu figürlerin yer aldığı kibrit kutuları, kültürel mirasın başka toplumlara tanıtılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada; ilk olarak insanoğlunun ısınma ve pişirme ihtiyacını giderme çabasının bir sonucu olarak üretilen kibritin, zamanla ihtiyacın ötesine geçerek nasıl kültürel bir nesne hâline geldiği ve ayrıca geçmişten günümüze Türk halk kültüründeki yansımalarının ne denli zengin olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, A. O. (2021), "Kötü Ruhtan Kaçınma, Korunma ve Sağaltım Uygulamaları: Kızık Halk İnançları Örneği.". Halk Kültüründe Sağlık. Ed. Ömür Ceylan. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 133-152.
- Aça, M. (2018), "Doğu Karadeniz Haycancıları ve Çobanların Geleneksel Veterinerlik Uygulamalarına Dönük Tespit ve Değerlendirmeler", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (Gelenek, Görenek ve İnançlar), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 25-45.
- Akbulut, S. (2002), "Karabük İli Safranbolu ilçesindeki Doğum Âdet ve İnanmalar", Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1-16.
- Ataman, S. Y. (1992), Eski Türk Dügünleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayhan, C. (2013), "Çandır Köyü Monografisi" Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Aytekin, Ş. (2023), "Karaman Halk İnanışları ve Uygulamaları", Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Ayverdi, İ. (2010), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı, İstanbul.
- Başar, Z. (1972), Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Berber, Ş. (2023), "Çankırı'da Geleneksel Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- Beyazıt, D. (2019), "Karacaören Monografisi (Tokat İli Başçiftlik İlçesi)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çağbayır, Y. (2017), Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çetinel, E. (2019), "Erdemli'de Halk Hekimliği Uygulamaları ve İnanışları", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Değer, M.; Beysanoğlu, Ş. (1992), Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği, Ankara: San Matbaası.
- Deniz, Ö.; İmamoğlu, H. V. (2016), "Sinop Kibrit Fabrikası", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı 2: 99-110.
- Devellioğlu, F. (2003), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Epren, M. (2019), "Bingöl Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Erdoğan, D. (2012), "Küçükçekmece Osmanlı Kibrit Fabrikası'nın Endüstri Mirası Olarak Koruma ve Yeniden Kullanım Önerisi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ergöz, R. (2023), "Van Gölü Havzası Halk İnanışlarında Kapı ve Eşik", Folklor Akademisi Dergisi, 6:3, 1208-1230.
- Ergun, P. (2019), Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler, Konya: Kömen Yayınları
- Eryaman, A. (2023), "Mebuslar Kibrit İhbarı Hakkında Ne Düşünüyorlardı? TBMM'ye Yansıyan Cereyanlar (1924-1943)", Soba Kömür, Kibrit, Kar Kış Kitabı. Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 415-446.
- Eşmeli, İ.; Ethem, M. (2018), "Ahıska Türklerinin Günlük Hayatla İlgili Bazı Halk İnanışları (Denizli Örneği)", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17:34, 325-346.
- Dağ, M. (2019), "Şanlıurfa (Merkez) İli Halk Hekimliği Araştırması", Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Güçlü, F. (1995), Orta Anadolu'da Batıl İnanışlar, Ankara: Edebiyat Kitabevi.
- İnan, A. (2000), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İrmak, Y. (2018), "Bingöl Halk Hekimliği", Bingöl Araştırmaları Dergisi, 5:1, 49-74.
- Karabüber, T. (2017), "Tosya Halk İnanışları", Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- Kumartaşoğlu, S. (2012), "Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültürü", Doktora Tezi, Balıkesir.
- Melikoğlu, A. (2018), "Giresun İli Halkbilim Monografisi", Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Polat, H. H. (1995), Sivas Ulaş'ta Halk Hekimliği Uygulamaları, Ankara: Ürün Yayınları.
- Sağlamtimur, H. (2023), "Adıyaman'da Başlayan Kibrit Tutkusu ve Koleksiyonerliği." Soba Kömür, Kibrit, Kar Kış Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 507-536.
- Serdaroğlu, Ö. F. (2018), "Merzifon ve Çevresindeki Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şemseddin S. (2018), Kâmus-ı Türkî, Haz. Reşit Gündoğdu vd., İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şevli, D. (2023), "Uygulamalar Halk Bilimi Bağlamında Van ve Çevresinde Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Şimşek, A. (2013), "Manavgat Yöresi Halk İnanışları", Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Tan, B. (2023), "Osmanlı Matbuatında Kibrit", Soba Kömür, Kibrit, Kar Kış Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 537-556.
- Türkçe Sözlük. (1998), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçak, S. (2007), "Ergani'de Eski Türk İnançlarının (İlçeri) Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Uman, T. (2023), "Diyarbakır Merkez ve Çevresi (İlçeleri) Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Batman.
- Üçüncü, M. (2019), "Gümüşhane'nin Torul İlçesi Cizere Köyleri Monografisi", Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Ünal, Ö. (2019), "Hatay'ın Dörtöl İlçesinde Halk Hekimliği", Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yaşar, H. (2008), "Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Yıldırım, Z. (2019), "Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm, Sünnet-Askerlik- Hac)", Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Yiğit, N. (2022), "Arkeolojik Metodoloji'nin Endüstriyel Arkeoloji Bağlamında Haluk Sağlatım Kibrit Kutusu Koleksiyonuna Uygulanması", Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Zakirova, İ. (2018), "Halk Hayatında Ebeler", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kngresi Bildirileri (Gelenek, Görenek ve İnançlar), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 381-390.
- URL-1: https://www.kitantik.com/product/VINTAGE-KIBRITLIK-KIBRIT-KUTUSU-ORTUSU_1br9qfy1gs9kki10pb. (08.02.2024).
- URL-2: <https://10marifet.org/etiket/kibrit-kilifi/>. (08.02.2024).
- URL-3: <https://benimmuzayedem.com/urun/5735073/islemeli-gumus-kibrit-kutusu-kabi-900-ayar-24-43-gr>.
- URL-4: [https://cms.hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/thbmer\(tr-TR\)/Tu%CC%88rkiye'de%202004%20Y%C4%B1%C4%B1nda%20Yas%CC%A7ayan%20Halk%20I%CC%87nan%C4%B1s%C4%A7lar%C4%B1.pdf](https://cms.hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/thbmer(tr-TR)/Tu%CC%88rkiye'de%202004%20Y%C4%B1%C4%B1nda%20Yas%CC%A7ayan%20Halk%20I%CC%87nan%C4%B1s%C4%A7lar%C4%B1.pdf). (08.02.2024).

URL-5: <https://www.milligazete.com.tr/haber/1662868/25-bin-kibrit-kutusuyla-gecmise-yolculuk>. (08.02.2024).
URL-6: <https://www.dakupa.org/malazlar-kibrit>. (08.02.2024).

EXTENDED ABSTRACT

The match has been one of the most important discoveries in human history after the discovery of fire. Since primitive times, people have felt the need to cook the animals they hunted and various foods they collected. However, the human need for protection from the cold and warmth led humans to find fire. The sparks created by rubbing two objects together caused fire to emerge. Over time, the technique of obtaining fire has improved, and technological advances and developments have made it easier to obtain fire. After discoveries and experiences, matches were developed. Matches, which began to be used among the Turks since the Ottoman period, became a business field and industry after a while, and various factories were opened. Matches, which are a social and economic product with these aspects, started to become a cultural product among the Turks after a while. With its feature of burning matches, it is associated with the cult of fire and hearth in Turkish culture and is considered as a tool to scare away evil spirits. Matches were used symbolically to ensure the continuation of the marriage and to keep the stove burning. The match consists of two parts, inner and outer, which complete each other, representing men and women, and various rituals were performed within this framework. Matches are a cultural product that we encounter in many fields, from folk beliefs to folk medicine, from game culture to riddle tradition. The matchstick, its box and the chemical substance on its tip have become cultural elements. Matchsticks have been used in the treatment of various diseases and have shown the characteristics of a therapeutic object in line with realistic and magical treatment methods. In times when modern medicine had not yet developed, women used matchsticks to get rid of unwanted pregnancies. Matchstick used internally and externally; It has been beneficial in the treatment of many diseases, especially jock itch, warts, navel loss, lumbar discolouration, earache, scorpion and snake bites. Matchsticks and matchboxes were used in the games played by children and adults. In this sense, matches can be considered as one of the traditional game tools. Due to its similarity in shape, kibrit kebab, one of the unique dishes of Turkish culinary culture, took its name from the match. In riddles, matches have sometimes been a tool to introduce the riddle and sometimes have been directly one of the answer elements in the riddle. Matchboxes have played an important role in transferring cultural heritage. Various paintings and drawings on it have played an important role in introducing and keeping Turkish culture alive. Although the need for matches has decreased today, matches have gained a place in the cultural memory of the Turkish people. Matches, which were initially given as gifts and kept because of the pictures on them, became a collection item for those interested in time. Matches are one of the tools used to protect against the evil eye. Matchsticks are also used in rituals to protect people and animals from the evil eye. It is thought that the match consists of two parts, inner and outer, and complement each other, male and female. Matches were used as a magic element to bind men and women together. Similarly, since it is a fire-related product that enables lighting matches, it was considered as a means of intimidation. Those who wanted to protect themselves from various evil beings kept matches on them. Matches were used in ceremonies related to death. In order to send the soul of the deceased, his matchbox, along with the belongings of the deceased, were given to those in need. The way and angle of the match falling was perceived as a harbinger of the guest. Matches, which are a part of wedding traditions and rituals, are also indispensable in dowry. Matches, which are associated with earning a living, continuation of marriage, and keeping the stove burning, were used in dowry for these purposes. From this study, the cultural value of matches, which is a product that makes human life easier in practice, has been revealed. The perception of matches in the eyes and minds of Turkish people is given, and the function of matches in memories, rituals and beliefs is given.

TÜRK CEZA HUKUKU VE İSLAM CEZA HUKUKU ÇERÇEVESİNDE HIRSIZLIK SUÇUNDA HIRZ (KORUMA ALANI) KAVRAMINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Fatih VAROL^{1*}

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul

*fatihvarol@yandex.com

⁺ORCID: 0000-0001-9285-8183

Öz– Hukuk sistemleri insana dair ortaya koydukları yaklaşımlarla temelde suçu engellemek, suçluyu ıslah etmek ve kamu vicdanını teskin etmek amacı ile hareket ederler. Her hukuk sistemi kendi iç dinamiğini ve kaynaklarını dikkate alarak birbirinden farklı veya benzer yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Bu çerçevede Türk Ceza Hukuku ve İslam ceza hukuku açısından hırsızlık suçunun oluşumunda Hırz (Koruma alanı) kavramının karşılaştırılması önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Makalemizin konusu Hırz (Koruma alanı) konusunda her iki hukuk sisteminin karşılaştırılması yapılmıştır. Fiile farklı yaklaşımlar getiren iki hukuk sisteminin cezalandırma noktasında ki farklılığının İslam Ceza Hukukunda suça ilişkin cezanın geri dönüşme imkânı olmayan Had cezası ile cezalandırılması ve İslam hukuk sisteminin genel yaklaşım olarak had cezalarını düşürmeye yönelik belirlenmesinden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. 1400 yıldır üzerinde düşünce üretilerek gelişen İslam ceza hukuku geliştirdiği düşünce yapısı ile toplumun bu konudaki ihtiyacına cevap verebilir niteliktedir. Suçla mücadelede sosyolojik yapının önemi dikkate alındığında seküler bir hukuk yapısına sahip olsa da inançsal bağlamda İslam geleneğinin etkin olduğu coğrafyamızda suçla mücadele ederken Türk ceza hukuk yapıcılarında da önemli fikirler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler– Hırsızlık Suçları, Türk Ceza Hukuku, Koruma Alanı, "Had" Cezası, İslam Ceza Hukuku.

A COMPARATIVE PERSPECTIVE ON THE CONCEPT OF HIRZ (PROTECTED AREA) IN THE CRIME OF THEFT WITHIN THE FRAMEWORK OF TURKISH CRIMINAL LAW AND ISLAMIC CRIMINAL LAW

Abstract – Legal systems fundamentally operate with the aim of preventing crime, rehabilitating offenders, and soothing public conscience through the approaches they establish concerning human behavior. Each legal system, taking into account its internal dynamics and sources, puts forth different or similar approaches. Examining the diverse views and similarities among legal systems provides important perspectives for those involved in the fight against crime. A comparison of both legal systems has been made on the subject of Hırz (protection area), which is the subject of our article. It is understood that the difference in the punishment of the two legal systems, which bring different approaches to the act, is due to the fact that the punishment of the crime in Islamic Criminal Law is punished with the Had penalty and the Islamic legal system is determined to reduce the had penalties as a general approach. Indeed, with over 1400 years of development, Islamic criminal law has evolved offering a conceptual framework that can effectively address the societal needs in this regard. Taking into account the importance of the sociological structure in the fight against crime, even though Turkish Criminal Law has a secular legal framework, the influence of the Islamic tradition in our geography in terms of belief provides significant ideas to Turkish legal authorities when combating crime criminal law and the opinions put forward in terms of the Turkish Criminal Law system have been examined by supporting the Supreme Court decisions.

Keywords – Crime of Theft, Turkish Criminal Law, Protection Area, "Had" Penalty, Islamic Criminal Jurisprudence.

GİRİŞ

Edebi bir yaklaşım ile hırsızlık suçunun bütün suçlar içerisinde ne kadar temel bir noktada olduğunu ifade ederken The Kite Runner isimli eserinde Khaled Hosseini “Yalnızca bir günah vardır, tek bir günah. O da hırsızlıktır” (Hosseini, 2004, s. 19) şeklinde ifade ederek hırsızlık suçunun bütün suçların temelinde bulunduğu iddiasını ortaya koymuştur. Bu ifadenin ne kadar hukuki temelde bir doğruluk payı olmasa da hırsızlık suçunun mahiyeti ve önemini ortaya koyan çarpıcı bir cümledir. Buradaki günah kavramı TDK Güncel Türkçe Sözlükte dini bağlamda suç olarak tanımlanmaktadır.

Hırsızlık bütün dinler, medeniyetler ve kadim gelenekler tarafından kötü bir davranış ve suç olarak tanımlanmış ve bu fiille mücadele her dönemin en önemli konularından biri olagelmıştır. Bu çerçevede hırsızlık hem İslam Hukuku hem de Türk Hukuku çerçevesinde aynı şekilde suç olarak tanımlanmış bir eylemdir. Bütün bir hırsızlık suçunu tek bir makale konusu olarak almak doğru bir sonuca ulaşmayı engelleyeceğinden konuyu sınırlandırmak en doğru yaklaşım olarak durmaktadır. Bu sebeple işbu makalede hırsızlık suçunda “hırz” yani koruma alanı kavramı tanımlanacak hem Türk Hukuk’unda hem de İslam Hukuku’nda hırz ve zilyetlik kavramları karşılaştırmalı olarak incelenecek, İslam Hukuk düşüncesi çerçevesinde mezheplerin hırz kavramına bakışı ve mezkûr konudaki ihtilaflara yer verilecektir. Hırz kavramı incelenirken öncelikle İslam Hukuku’nda hırz kavramına bakışın incelenmesi, ardından Türk Ceza Kanunu bağlamında hırz kavramına bakışın incelenmesi ve karşılaştırma yapılması uygun görülmüştür. Yine bu bağlamda hırz kavramının suçun oluşumuna ve mezkûr suça ilişkin cezalandırmadaki farklılıklara ilişkin olarak ortaya koyduğu yaklaşımlar incelenecektir.

Netice olarak çalışmamız ilahi bir temele sahip ve yüzyıllar boyunca birçok hukukçu tarafından tartışılarak olgunlaşmış bir hukuk anlayışı ile kurumsal bir yapıya sahip Türk Ceza Hukuku açısından hırz kavramını inceleyerek günümüzdeki hırsızlık suçunu koruma alanı ve zilyetlik açısından değerlendirme amacını taşımaktadır. Bu konudaki hedefimiz konu ile alakalı çalışma yürüten ilgililere farklı düşünme alanları açarak ceza hukukunun en önemli gayesi olan suçu engellemek, suçluyu ıslah etmek ve kamu vicdanını teskin etmek noktasında ilgililere daha geniş bir açıdan bakma olanağı sağlamaktır.

1. İslam Ceza Hukuku ve Türk Ceza Hukuku Perspektifinde Hırsızlık Suçu ve Hırz Kavramının Yeri

Hırsızlık kavramı Arap dilinde (س ر ق) “Se-Ra-Qa” kökünden türemiş olan “Sirkat” kelimesi ile ifade edilir (Bardakoğlu 1998, s. 384-396). Bu kelime başkasına ait bir malı gizlice almak manasını karşılar. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta bu kelimenin gizlilik

manasını bünyesinde barındırmasıdır. Burada anlaşılması gereken, eylemin gizlice işlenebilen bir eylem olarak kelime içeriğinde de yer almasıdır. Kelime Yusuf, Mümtahine ve Maide surelerinde eylemin temel şekline vurgu yapar bir anlamda yer almışken Hicr suresi dikkate alındığında “isteraka’s-sem” şeklindeki kullanımla “iki kişi arasındaki konuşmayı gizlice dinlemek” yani kulak hırsızlığı manasını ihtiva eder şeklinde kullanılarak gizlilik unsuruna vurgu yapmaktadır¹. Terim karşılığı dikkate alındığında ise hırsızlık fiili kişinin başka bir kimsenin olduğu konusunda üzerinde şüphe bulunmayan ve hukuken cezalandırılmaya müsait özellikleri bünyesinde taşıyan ekonomik değeri ihtiva eden taşınabilir özelliğe sahip mal veya başkaca bir değer malikin rızası veya bilgisi dışında hırz (koruma alanı) altından cezalandırılabilme ehliyetine sahip birey veya bireylerce gizlice alınıp üzerinde zilyetlik inşa edilmesidir (Dağcı, 1996, s. 33-34). Bu tanıma Hanefi fıkıhçılar “malın bozulabilir olmaması” (Ebu Yusuf, 1973, s. 269) şartını eklerken Zâhiri mezhebi perspektifinde hareket eden fıkıhçılar ise bu kadar geniş bir tanımın yersiz olduğunu ifade etmekte ve “başka bir bireye ait herhangi bir malın sahibinden habersiz gizlice alınması” (İbn Rüşt, 1988, s. 225-229) şeklinde bir tanımla yeterli bulmaktadır. Tanım açısından ortaya çıkan bu kapsamlı yaklaşım ve görüş farklılıklarının en önemli sebebi fiil karşılığında faile uygulanacak yaptırımın ağırlığı sebebi ile yakın görünüme sahip fiillerden ayırt edilmesinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Zira içerik bakımından tehdit, cebir ve şiddeti bünyesinde barındıran gasp ve yağma fiillerinden nisaba ulaşılmamış olması, fiile konu malın koruma altında bulunmaması veya zilyedinden habersiz alınması gibi durumlar dikkate alındığında zimmet, kapkaç ve dolandırıcılık gibi suç içerir fiillerden ayrıştırılması müeyyidesi farklı fiilleri birbirinden ayırmak mahiyet itibarı ile önem arz etmektedir. Sözlük ve terim anlamları dikkate alındığında iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu anlamlardan ilki Şâri’ tarafından fiilin yasaklanması iken diğeri fiili işleyen failin muhatap olacağı müeyyide şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İlk görüşün dikkate aldığı nokta nisap miktarına ulaşmış olmasının bir ehemmiyeti bulunmadan başka bir kimsenin mülkiyetinde bulunan bir malın sahibinden habersiz bir şekilde alınmış olması olarak ifade edilirken, ikinci görüşe göre ise nisab miktarını ihtiva eden malın ceza ehliyetine sahip bir birey tarafından hırz altında iken habersizce alınması olarak ifade edilmektedir. (Udeh, 2012, s. 179-180).

Türk Ceza Kanunu açısından 765 sayılı eski kanun ile 5237 sayılı kanun arasında “mülkiyet” ve “zilyetlik” ve faydalanmak maksadı ile ifadesinin kendisine ve başkasına ifadesi ile daha kapsayıcı şekilde ifade edilen farklılıklar bulunsun da temel olarak fiile konu malın; taşınır olması, başkasının zilyedinde bulunması, rıza dışı alınması ve

¹ bkz. Maide Suresi V/38; Yusuf Suresi 12/70, 78, 81; Mümtahine Suresi 60/12; Hicr Suresi XV/18

kendisine veya bir başkasına fayda sağlanması amacı şeklinde dört noktayı ön plana çıkarmaktadır. Hırsızlık suçu, İslam Ceza Hukuku bağlamında suç olarak düzenlenmiştir. İslam Hukuku perspektifinde hırsızlık suçunun cezası had cezası, yani elin kesilmesi ve çalınan malın mal sahibine iadesidir. Şayet çalınan mal telef olmuş ise bu durumda da oluşan zarar hırsız tarafından mal sahibine ödenmektedir. Şâfiî, Hanbelî, Ca'feriyye ve İbâziyye mezheplerinin görüşlerine göre failin maddi durumuna bakılmaksızın tazmin gerekirken Hanefî ve Zeydî fakihlere göre had cezası uygulanmış ise ayrıca tazmine lüzum yoktur. (Bardakoğlu, 1998, s. 384-396). Hırsızlık suçunda elin kesilmesi cezasına gerekçe olarak gösterilen, “Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.” şeklindeki ayettir.² İslam Ceza Hukuku'na göre hırsızlık suçunun had cezası ile cezalandırılabilmesi için gerekli olan suçun unsurlarından birisi de malın “hırz” altında iken alınmış olmasıdır (Yiğit, 2012, s. 69). Hırz oluşmadan hırsızlık olduğu takdirde fail had ile değil tazir cezası ile cezalandırılır. Burada haddin düşürülmesinden kasıt bir cezasızlık durumunu ifade etmemekte olup sadece daha ağır bir müeyyide olan haddin düşürülerek tazir cezası şeklinde cezalandırılmasıdır. Aralarındaki fark müeyyideyi belirleyenlerin değişkenlik göstermesi ve tazirde uygulanacak cezanın belli olmayıp maslahatı gerçekleştirecek şekilde kamu yöneticileri ve yargı mensupları tarafından belirlenmesidir (Başoğlu, 2011, s. 198-202). Her iki hukuk sistemi de malın korunaklı bir yerden alınmasına bir değer atfetmiş ancak bu konuya yaklaşımlarını suçun temel şekline etkisi veya ayrıcalıklı tutup nitelikli hal kapsamında değerlendirilmesi şeklinde belirlemişlerdir. Bu konudaki yaklaşımın İslam hukukunda daha titiz bir şekilde ele alınması yukarıda bahsettiğimiz üzere faile uygulanacak müeyyidenin bedeni olması ve telafisi mümkün olmayan bir neticeye isabet etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu titiz yaklaşımın modern anlayış ile ele alınmasının fiilin cezalandırılması noktasında önemli etkileri olacağı aşikardır. Aşağıda hırz kavramı detaylandırılmıştır.

2. “Hırz” Kavramı

Hırz kelimesi Arapça bir kelime olup (ح ر ز) “H-R-Z” kökünden gelen bir kelimedir ve İbn Faris bu kelime kökünde yer alan “Z” harfinin (س) “S” harfine bedel olduğunu dolayısı ile kelime kökeninin (ح ر س) H-RS yani koruma ve korunmayı ifade ettiğini belirtmektedir (İbn Faris, 1979, s. 38). Nas yani İmam Şâfiî'nin tanımlaması ile “Kur'an ve Sünnet'in açık ifadeleri”nde (Şâkir, 1938, s. 138) bu kelimenin manasının ve tanımının açıkça ifade edilmemesi sebebi ile gerekli yetkinliği sağlamış İslam alimlerinin muteber kararlarını ifade eden içtihatlar neticesinde varılan görüşler ile ortaya konulmaktadır. (Dirik, 2015, s. 137). Bu anlayıştan yola çıkarak terimsel

manada kelime barınan ev, çadır, ticari müesseseler, mal veya hayvanların korunması maksadı ile inşa edilmiş yerler ve herhangi bir koruma görevlisi tahsis edilerek korunan alanları kapsar (İbn Rüşd, 1992, s. 816). Bir diğer tanım ile de kısaca hırz, bir malın saklanması mahsus yerdir (Erdoğan, 2005, s. 193). Hırz kavramı, günümüzde kullanılan zilyetlik kavramını da karşılamaktadır. Yani literatürde hırz kavramı, bir malın korunaklı bir yerde bulunması şeklinde olabileceği gibi, malın malikinin gözetimi altında bulunması şeklinde de olabilir. Malın korunaklı yerde bulunması “hırz binefsih”, malın koruyucunun gözetiminde bulunması ise “hırz bigayrih” olarak literatüre geçmiştir (Dirik, 2015, s. 139). İslam Ceza Hukuku perspektifinde hırsızlık suçunun oluşması ile kişiye had cezası verilebilmesinin unsurlarından birisi de malın korunaklı bir yerde bulunması ya da malın koruyucunun gözetiminde bulunması, yani malın hırz altında iken çalınmasıdır. İslam Hukukçularının çoğunluğunun bu konudaki görüşü hırsız niteliğine karşı oluşan ihtilafı görüşlere rağmen had söz konusu olduğunda hırsızın gerekliliği noktasında olup bu konuda delil olarak şu hadislerle dayanmaktadır; “Meyvede ve ağacın diğer faydalı şeylerini almada el kesme cezası yoktur.”³, “Her kim ki, bir ihtiyaç içinde olur ve gizlice olmaksızın bir şeyler alır, yer-içerse hakkında bir şey (hırsızlık haddi) gerekmez. Şayet o maldan bir miktar alırsa bedelini ödemesi gerekir. Harman ve sergi yerine getirildikten, kurutulduktan sonra çalarsa ve çaldığı miktar da bir kalkan kıymetinde ise, hakkında el kesme cezası uygulanır.”⁴ Bu konudaki tek istisnayı İslam hukukçuları arasında Türk Ceza Hukuku anlayışına en çok benzeyen görüşü savunan Zâhirîler yapmaktadır.

Bu mezhep hukukçularına göre malın çalınmasında hırz'ın herhangi bir önemi olmayıp malın diğer unsurlar yerine getirilerek alınması kafidir. Bu konuda kesin ve kati bir görüşe sahip olan mezhep hukukçuları hırsızlık ayetinin bu konuda genel bir yaklaşım sergilediğini burada yalnız hırsızın konu alındığını dolayısı ile nisap miktarının yeterli olduğunu ifade etmektedirler (İbn Hazm, 2005, s. 415).

Bu konuya ilişkin Türk Ceza Hukuku yaklaşımını da TCK'nın 142. Maddesi ortaya koymakta ve malın koruma alanından alınmasını hırsızlık suçunun temel şekline göre daha nitelikli bir durum ortaya koyduğu kabulü ile maddenin “h” fıkrasında “Herkesin girebileceği bir yerde bırakılmakla birlikte kilitlenmek suretiyle ya da bina veya eklentileri içinde muhafaza altına alınmış olan eşya hakkında” (TCK m. 142/2-h) tanımını yaparak suçun nitelikli hali olarak değerlendirmek sureti ile daha fazla ceza verilmesi şeklinde ele almıştır (Noyan, 2007, s. 257). Bu madde dikkate alındığında İslam hukukçularının suçun temel şeklinin oluşması için gerekli gördüğü bir unsur TCK suçun temel şekli olarak değil nitelikli hali olarak

² bkz. Maide Suresi 5/58

³ Müslim, Hudûd, 5; Neseî, Sânik, 10

⁴ Buhârî, Hudûd, 13; Ebû Dâvud, Lukata, 11; Tirmizî, Büyü', 54

daha fazla ceza verilmesi noktasından hareketle dikkate almış ve bu durumun önemini ortaya koymuştur

2.1. Mezhepler Özelinde Hırz Binefsih Kavramı

Hırz binefsih, insanlar tarafından koruma alanı olarak kabul edilen, içine girişin yasak olduğu alana verilen isimdir. Bunlara örnek olarak ev, dükkân, sandık, kutu, çadır, dolap gibi materyaller verilebilir (Cessâs, 1994, 2/520-521).

Hırz binefsih, Hanefi mezhebine göre; malların korunması amacıyla yapılmış olan yapılar olup, bu mekanların fiziksel olarak yetersiz olmasının hırz sayılmasına bir etkisi yoktur. Yani mekânın duvarının kırık, delik, kapısının açık olması yahut kapısının olmamasının bir etkisi olmaksızın bu mekanlar hırz binefsih olarak kabul edilir. Ancak binanın koruma vasfını bozan bir durum olduğu takdirde o mekân hırz sıfatını kaybetmektedir. Dolayısıyla mekâna giriş izni bulunan birisi, örneğin bir misafir mekâna girerek hırsızlık yaptığı takdirde Hanefilere göre o kişiye had cezası uygulanmaz, zira hırz bozulmuş durumdadır. Bu sebeple hırz binefsih olarak kabul edilen binanın içinde malın sahibinin ya da bir koruyucunun bulunmasının da herhangi bir etkisi olmamaktadır. Giriş izni olan kişinin girmesi durumunda da hırz (Koruma alanı) niteliğini kaybeder ve had cezası uygulanamaz (Dirik, 2015, s. 139).

Maliki mezhebi de hırz ile ilgili olarak Hanefi mezhebine yakın görüşte olup, binanın fiziksel olarak yetersiz olmasının bir önemi olmadığını belirtmiştir. Ancak Maliki mezhebi hırz kavramına Hanefi mezhebinden daha geniş bakmış, bir yerin hırz olarak kabul edilmesi için bina gibi etrafı çevrili bir yapısı olmasını gerekli görmemiş ve ağıl, depo, harman yeri, ambar, develerin kiralandığı yerler gibi mekanları da koruma alanı olarak kabul etmiştir. Maliki mezhebi ile Hanefi mezhebi arasındaki bir diğer fark ise giriş izni ile bir mekâna girerek hırzı bozan kişiler olsa da, o evde malın maliki veya bir koruyucunun bulunması durumunda o yerin koruma alanı olduğunun kabulüdür. Yani Maliki mezhebine göre eve giriş izni ile giren misafir evden bir eşya çalmak isterse ve eşyanın maliki olan ev sahibi de evdeyse bu durumda koruyucunun bulunması sebebiyle o alan hırz olarak kabul edilir (Dirik, 2015, s. 140).

Şafii ve Hanbeli mezhepleri ise hırz konusunda birbirleriyle benzer, diğer mezheplerden farklı görüşlere sahiptirler. Bu mezheplere göre bir yerin hırz binefsih olarak nitelendirilmesi için o yerin etrafının çevrili olması ve meskûn mahal sınırları içerisinde yer alması şarttır. Meskûn mahalde bulunan etrafı kapalı alanlar koruyucu olmasa dahi hırz olarak kabul edilir. Ancak meskûn mahalde bulunmayan alanlar hırz olarak kabul edilmez. Ayrıca Şafii ve Hanbeli mezhepleri bir alanın hırz olarak kabul edilmesi için binanın fiziki yapısına önem vermektedir. Yani binanın kendini koruyan bir şekilde sağlam olması gerekmektedir. Şayet bir binanın kapısı yoksa, kapısı açıksa, duvarı delikse bu durumlarda o alan

hırz olarak kabul edilmesi için binanın içinde bir koruyucunun olması gerekmektedir. Koruyucu yoksa fiziken yetersiz olan bina hırz olarak kabul edilemez. Yine koruyucu alanın niteliğini bozacak bir şekilde girişine izin verilmişse, örneğin bir misafir giriş izni ile o alana girmişse ve alanda koruyucu varsa bu durumda o alan hırz bigayrih olarak kabul edilir (Şirazi, 1995, s. 356).

Şafii mezhebinde hırz binefsih kavramı konusunda birtakım istisnalar mevcuttur. Bu istisnalar toplumsal ihtiyaçlar göz önüne alınarak kabul edilmiş olup, binanın dışında olması halinde dahi bazı mallar koruma alanı içerisinde kabul edilmiştir. Örneğin bir aktarın kapı önünde tuttuğu aktariye malları, ya da kumaş boyacısı birinin müşterilerin görmesi için dükkânın önünde sergilediği kumaşlar ve binanın dışında kullanılan büyük yemek kazanı koruma alanında kabul edilmiş olup, gerekçe olarak bu eşyaların dükkânın içine alınmasının zor olduğu söylenmiştir. (Nevevi, 2005, s. 507).

Hemen belirtmek gerekir ki Zâhiri mezhebinin konuya bakışı daha farklıdır. Zâhiri mezhebi açısından malın hırzdan çalınması ile başka bir yerden çalınması arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Çalınan mal nisap miktarında olduğu sürece hırsız malı hırz dışında bir alandan çalsa dahi had cezası uygulanır. Çünkü Zâhiri mezhebine⁵ göre hırsızlığı konu edinen ayetlerde hırz kavramından bahsedilmemiş, yalnızca hırsızdan bahsedilmiştir. İbn Hazm bu konuda, Allah'ın, hırsıza had cezası uygulanması için malın hırzdan çıkarılması şartını koymuş olsa idi, mutlaka bir ayet ya da hadis vasıtasıyla bu konuyu insanlara tebliğ edeceğini, böyle bir ayet yahut hadis olmadığından hırz, yani korunaklı alan şartının mevcut olmadığını söylemiştir (İbn Hazm, 2005, s. 332).

2.2. Mezhepler Özelinde Hırz Bigayrih Kavramı

Hırz bigayrih ise hırz binefsih olmasa bile, yani malları koruyan kapalı bir alan olmasa bile bir koruyucunun gözetiminde tutulan malların korunaklı hale geldiği mekanlara verilen isimdir. Diğer bir deyişle hırz bigayrih, mal saklamak amacıyla yapılmayan, içine girmek için izin alınmasına gerek bulunmayan ve malların korunmasına imkân vermeyen yol, açık alan, mera, mescit, han gibi yerlere verilen addır (Udeh, 2012, s. 625-626).

⁵ Açıklama; Zâhiri mezhebi genel akım fihki (hukuki) mezheplere belli yönlerden eleştiri getirerek tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikri ayrılıklar Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Zâhiriyye Maddesinde şu şekilde sıralanmaktadır; 1. Hukuka temel oluşturan kaynak nasların ortaya koyduğu zâhiri (görünen) manalardır. Ancak sahabe'nin icma ettiği görüşler nasa ilişkin manayı yansıtmaması sebebi ile delil olarak kabul edilebilir, tek tek sahabe görüşleri delil ifade etmez. 2. Re'y, ta'lil, kıyas, istihsan ve istislah gibi delil yöntemleri hüccet olarak kabul edilmez. Şahsi görüşün Şariat koyucunun önüne geçmesi mümkün değildir. 3. Taklit içeren yaklaşımlar kesinlikle kabul edilmez. İbn-i Hazm gibi bazı İslam alimleri bu noktaları da dikkate alarak Zâhirliliğin bir mezhep olarak kabul edilmeyeceği kaygısını ifade etmişlerdir⁵. Ancak konuya ilişkin fikirlerinin önemli bir yekün tutması ve düşünce dünyasına katkıları sebebi ile akademik incelemeye değer bulunmaktadır.

Çalınan mala yakın bulunan ve o malı koruyabilecek bir koruyucunun bulunması halinde hırs bigayrih kavramından bahsedilir. Nitekim Hz. Peygamber de Safvan b. Ümmeyye'nin uyuduğu zaman örtüsünü çalan hırsıza had cezası, yani el kesme cezası uygulamıştır (Kurtubi, 1964, s. 163).

Hanefi mezhebi tarafından hırs bigayrih, kabul edilmesi için, malların başında malı koruma amacı olan bir koruyucunun olması yeterlidir. Mallara yakın olan ve onları koruma amacı güden bir koruyucu mevcutsa, koruyucu uykuda olsa da o alan hırs bigayrih olarak kabul edilmelidir (Kasani, 1986, s. 76).

Hanefi mezhebi, koruyucunun “koruma amacı” taşımasını şart koşmaktadır. Örneğin bir çobanın sürüsünden koyun çalındığı takdirde Hanefi mezhebi perspektifinde hırs bigayrihten söz edilemez, zira çobanın görevi sürüyü korumak değil, otlatmaktır (Serahsi, 1993, s. 155).

Maliki mezhebi perspektifinde ise hırs bigayrih oluşabilmesi için koruyucunun temyiz kudretine sahip olması gerekmektedir. Gayri mümeyyiz bir çocuk koruyucu olduğu takdirde o mekân hırs bigayrih kabul edilmez. Maliki mezhebine göre de koruyucunun uyanık veya uykuda olması fark etmemekte ise de şayet mal korunaklı bir alanda değilse, bu durumda koruyucu ile malın arasında devamlılığın sağlanması gerekmekte olup, koruyucu uykuda olduğu takdirde hırs bigayrihten söz edilemez (Zurkani, 2002, s. 176).

Şafii ve Hanbeli mezheplerinin perspektifinde hırs bigayrihten söz edebilmek için, kapalı alan özelliği taşımayan ve meskûn mahal dışındaki bir alan olması şarttır. Zira aksi takdirde hırs binefsih oluşmuş olur. Şafii mezhebine göre hırs bigayrih olabilmesi için koruyucunun uyumaması ve malı koruyacak kudrette olması gerekmektedir. Şafii mezhebine göre hırs bigayrih oluşması için koruyucunun uyanık olması şarttır. (Şafii, 1990, s. 161 & Nevevi, 2005, s. 508) Hanbeli mezhebi ise bu konuda daha katı olarak koruyucunun mal ile göz temasını kesmemesi gerektiğini kabul etmiştir. (Serahsi, 1993, s.150)

3. Türk Ceza Hukuku Bağlamında Hırsızlık Suçunun Temel Şekli ve “Hırs” Kavramı

Esasen Türk Ceza Hukuku'nda hırsızlık suçunun temel şeklinin oluşması için hırs, yani koruma alanı kavramı aranmamaktadır. Zira **Türk Ceza Kanunu'nun** özel hükümler kitabında “malvarlığına karşı işlenen suçlar” arasında düzenlenen “Hırsızlık” suçunun 141. Maddesi; “Zilyedinin rızası olmadan başkasına ait taşınır bir malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak amacıyla bulunduğu yerden alan kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.” demektedir. Tanımda bir koruma alanından bahsedilmemiş, hatta “bulunduğu yerden alan”

demekle aslında malın nerede bulunduğu bir önemi olmadığına, dolayısıyla “koruma alanı”nda bulunmayan bir alanda bulunan mal çalındığı takdirde de hırsızlık suçunun oluştuğuna vurgu yapmıştır. İslam ceza hukuku bağlamında fakihlerin görüşlerine göre ise suçun temel şekli oluşmamış olmaktadır. Zira hırs olmadan had cezası olmaz (Bilmen, 1968, s. 262-263). Ancak bu eylem Türk Ceza Kanunu bağlamında malın bulunduğu yere vurgu yapıldığından hırsızlık suçuna sebebiyet verir.

Esasen Türk Ceza Kanunu, “bulunduğu yerden alan” demekle hırs bi gayrihten söz etmemişse de “zilyedinin rızası olmadan” demekle hırs bi nefsihe yakın bir şart benimsemiş durumdadır. Zira hırs kavramı zilyetlik ile birbirine çok yakın kavramlardır.

Zilyetlik, Türk Medeni Kanunu'nun “Zilyetlik kavramı ve türleri” kenar başlıklı 973. Maddesinin 1. Fıkrasında, “Bir şey üzerinde fiili hâkimiyeti bulunan kimse onun zilyedidir.” hükmü ile zilyetlik kavramı tanımlanmıştır. Burada zilyetlikten kasıt bir eşya üzerinde kurulan fiili hakimiyettir (Aybay & Hatemi, 2014, s. 32) ve hakkın şahsi ve aynı olma niteliğine bakılmaksızın zilyetliğin mevcudiyetini fiili hakimiyet ortaya koymaktadır (Reisoğlu, 1980, s. 21). Bu durumu açıklayan en açık örnek hırsızlık fiili neticesinde ele geçirilmiş olan malda hırsızın zilyet olmasıdır (Serozan, 2014, s.114). Ancak TMK madde 973 “fiili Hakimiyet” kavramını açıklamamakta kanun bunu bir sonraki maddede ifade etmektedir (Oğuzman/Seliçi/Oktay-Özdemir, 2021, s.47). Buradan fiili hakimiyetin iradi bir eylem neticesinde ortaya çıktığı irade dışı elde edilen mallar üzerinde kurulan bir fiili hakimiyetin kurulamayacağı anlaşılmaktadır (Nomer & Ergüne, 2020, s. 21).

Malın mülkiyet yahut zilyetlik aracılığıyla iradi bir şekilde elde bulundurulması İslam Hukuku'nda da “yed-i sahiha” olarak isimlendirilmiş olup çalınan mal mağdurun elinde mülkiyet, emanet ya da tazminat yoluyla bulunduğu takdirde mağdurun yed-i sahihasının bulunduğu kabul edilmiş ve faile had cezası verilmiştir (Zuhayli, 2018, s. 419).

4. Türk Ceza Hukuku Bağlamında Hırsızlık Suçunun Nitelikli Halleri Hırs Kavramı İlişkisi

Türk Ceza Kanunu'nun 142/1-a bendi; “Hırsızlık suçunun; Kime ait olursa olsun kamu kurum ve kuruluşlarında veya ibadete ayrılmış yerlerde bulunan ya da kamu yararına veya hizmetine tahsis edilen eşya hakkında işlenmesi hâlinde, üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.” denmektedir. İşbu hükümden hareketle hırsızlık suçunun; kamu kurum ve kuruluşlarında, ibadete ayrılmış yerlerde ya da kamu yararına veya hizmetine tahsis edilen bir eşya hakkında işlenmesi halinde cezada artırım yapılmaktadır. Bu madde metnini biraz açtığımız takdirde;

Kamu kurum ve kuruluşlarından kasıt, devletin; yargı, yürütme ve yasama faaliyetlerini yürüttüğü yerdir. Bu hükmün uygulanabilmesi için malın kime ait olduğunun bir önemi yoktur, kamu kurum ve kuruluşlarında bulunması gerekli ve yeterlidir. Ayrıca madde metninde kamu kurum ve kuruluşunun içerisine girilmesinden söz edilmediği için failin dışarıdan elini uzatarak kamu kurum ve kuruluşundaki malı alması da bu kapsama girmektedir (Yaşar & Gökcan & Artuç, 2014, 4568-4569). Ve son olarak madde metninde kamu kurum ve kuruluşlarının eklentilerinden bahsedilmediği için kamu kurum ve kuruluşlarının eklentilerinde hırsızlık yapıldığı takdirde mezkûr hüküm uygulama alanı bulmayacaktır (Hatipoğlu & Parlar, 2007, s. 338).

Hırsızlık suçunun ibadete ayrılmış yerlerde bulunan eşya hakkında işlenmesi incelenecek olursa, ibadethaneler tüm inanç sistemlerini kapsamaktadır. Yani camii, sinagog, havra, kilise, gibi alanların tamamı ibadethane olarak kabul edilir. Bu noktada da failin ibadethaneye girmesi veya girmeden malı çalması önem arz etmemektedir. Yine belirtmek gerekir ki ibadethanede bulunan malın kime ait olduğu da önemli değildir, cami içerisinde bulunan halının çalınması da ibadet etmeye gelmiş birisinin ayakkabısının çalınması da bu nitelikli halin oluşumuna sebebiyet verir ve yine madde metninde eklentilerden bahsedilmediğinden ibadethanenin eklentisi sayılan bir yerde hırsızlık yapıldığı takdirde nitelikli hal uygulama alanı bulmaz (Yaşar vd., 2014, s. 4568-4569).

Nitekim Yargıtay'ın da bu yönde içtihatları mevcuttur. Aşağıda anlatımlarımıza ilişkin bir Yargıtay kararı sunuyoruz.

T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2020/255 E., 2020/2868 K.
"Cami avlusu-bahçesine bırakılan bisikleti çalan sanığın hırsızlık yaptığı bahçenin içinde bulunan caminin TCK'nın 142/1-a maddesinde "Suça konu eşyanın kamu kurum ve kuruluşlarında veya ibadete ayrılmış yerlerde bulunmasından" söz edilip eklentisinden açıkça söz edilmemesi karşısında, sanığın eyleminin suç tarihi itibarıyla TCK'nın 142/1-a maddesinde düzenlenen suç oluşturmayacağı" demekle yukarıdaki açıklamalarımıza örnek teşkil edecek bir karar vermiş bulunmaktadır.

Ve nihayet, suçun kamu yararına veya hizmetine tahsis edilen eşya hakkında işlenmesi incelendiğinde, hükmün uygulanmasında esas olan kavram "tahsis amacı" kavramıdır. Çeşmeler, trafik ışıkları, kulübeler veya banklar kamu yararına tahsis edilmiş eşyalara örnek olarak verilebilir (Yaşar vd., 2014, s. 4572).

Yargıtay artık hurda olmuş ve terk edilmiş olan eşyaların kamu yararına ve hizmetine tahsis edilen eşya olarak kabul edilemeyeceği, bu sebeple bu malların çalınması durumunda hırsızlık suçunun temel şeklinin oluştuğu ancak nitelikli halinin uygulanmasının söz konusu olamayacağı

yönünde karar vermiştir. Aşağıda anlatımlarımıza ilişkin bir Yargıtay kararı sunuyoruz.

T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2015/24266 E., 2017/5912 K.

"TCK'nın 142/1-a maddesinin hırsızlık eyleminin "kamu kurum ve kuruluşlarında", "kamu yararına veya kamu hizmetine tahsis edilen eşya hakkında" işlenmesi halinde uygulanabileceği, binanın müstemilatından alınması halinde bile bu maddenin uygulanamayacağı, katılan kuruma devredildiği anlaşılan alandaki hurda sandalyelerin kamu yararına veya kamu hizmetine tahsis edildiğinin de kabul edilmesinin mümkün olmadığı, sanığın eyleminin eski jandarma tabur komutanlığına ait bulunan ve katılan kuruma terk edilen ve binanın içi olarak değerlendirilemeyecek yerlerden kullanılmayan sandalyelerin alınması şeklindeki eyleminin TCK'nın 141/1. maddesi kapsamında kalan suç oluşturabileceği dikkate alınmadan yazılı şekilde hüküm kurularak sanığa fazla ceza tayini bozmayı gerektirmiş" demekle ilgili konudaki görüşünü ortaya koymaktadır.

Bu husus da daha önce değindiğimiz gibi, hırz binefsih kavramında birtakım mezheplerin bakış açısına oldukça benzemektedir. Nitekim Şafii ve Hanbeli mezhebinin hırz binefsih kavramına bakışında da binanın sağlam, kapılarının pencerelerinin sağlam olması gerektiği, binanın malı korumaya müsait bir fiziksel yapısı olması gerektiği kabul edilmiştir.

İslam Ceza Hukuku bağlamında ise ibadethaneler kendiliğinden koruma alanı sayılan yerlerden değildir. Şayet başında bir koruyucu yoksa ibadethanelerden çalınan malın hırsızına had cezası uygulanmaz. Zira ibadethanelere girmek için izin alınması gerekmemektedir. İbadethanede bulunan bir mal yolun ortasında bırakılan bir maldan farksızdır. Ancak çalınan malın bir koruyucusu varsa bu durumda hırsıza had cezası verilir (İbnü'l-Humam, 1912, s. 241).

Yalnız ibadethanenin içinde bulunan ve ibadethanenin tefrişatında kullanılan süpürge, halı, lamba gibi malzemeler konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Hanefi ve Hanbeli mezhebine mensup hukukçular, herkesin bu mallardan faydalanma hakkı olduğu gerekçesiyle hırsıza had cezası uygulanmaması gerektiği görüşündedirler (İbnü'l-Humam, 1912, s. 242).

Şafii ve Maliki mezhebine mensup hukukçular, sırf insanların kullanımı amacıyla bulunan rahle, hasır, lamba gibi eşyaların çalınması durumunda had cezası uygulanmayacağını öngörmektedir. Ancak saydığımız husustaki eşyalar dışında ibadethanelerin inşası, tefrişi gibi amaçlar için kullanılan kapı, parmaklık, halı, örtü gibi eşyaların çalınması durumunda had cezasının uygulanacağını kabul etmektedirler. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Zâhiri mezhebine göre had cezasının uygulanması için hırz oluşması şart değildir, dolayısıyla

Zahiri mezhebinin görüşü, ibadethanede yapılan bir hırsızlığa had cezasının uygulanması gerektiğidir (el-Buhûti, 1394, s. 139).

İslam Ceza Hukuku bağlamında kamu hizmetine tahsis edilmiş okul, kütüphane gibi herkese açık olan yerler de ibadethaneye ilişkin görüşlerle kıyaslanmaktadır. Zira bu yerler de herkesin girebileceği umuma açık yerlerdir. Ancak bu yerlerin kilitli olan depo ve odaları istisnadır (Udeh, 2012, s. 225).

Türk Ceza Kanunu'nun 142/1-c bendi, "Hırsızlık suçunun; halkın yararlanmasına sunulmuş ulaşım aracı içinde veya bunların belli varış veya kalkış yerlerinde bulunan eşya hakkında işlenmesi hâlinde, üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demektir. Aslında burada da İslam Hukuku'nda bulunan "hıız binefsih" kavramına ve yukarıda bahsettiğimiz "kamu yararına tahsis edilen eşya" hakkındaki nitelikli hale uygun bir düzenleme mevcut olup, halkın yararlanmasına sunulan ulaşım aracının içinde ya da duraklarında bulunan eşya hakkında işlendiğinde cezanın artırılması öngörülmüştür. Yargıtay, bu konuda halkın yararlanmasına sunulmuş ulaşım aracından kastedilenin, "belirli bir yöne giden yolcuları ve eşyaları taşıması" olduğuna ilişkin karar vermiş ve ticari taksinin bu maddenin uygulama alanına girmedigini belirtmiştir.

Aşağıda anlatımlarımıza ilişkin bir Yargıtay kararı sunuyoruz.
T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2015/25084 E., 2017/5343 K.

... Hırsızlık eyleminin gerçekleştiği aracın, halkın yararlanmasına sunulmuş bir ulaşım aracı kabul edilebilmesi, vasıtanın umuma tahsis edilmesi ve/veya bir bedel karşılığında herkes tarafından kullanılabilir olması ile değil, belirli bir yöne giden yolcuları ve eşyayı nakletmesi ile anlaşılacağına göre, ticari taksinin halkın yararlanmasına sunulmuş ulaşım aracı olarak kabul edilmeyeceği, suça sürüklenen çocuğun müştekiye ait ticari taksinin kilitli olduğuna ilişkin herhangi bir tespiti konu olmayan torpido gözünden para çalması şeklinde gerçekleşen eyleminin TCK'nın 141/1. maddesinde tanımlanan suçu oluşturduğu gözetilmeden yazılı şekilde karar verilmesi bozmayı gerektirmiş...

Türk Ceza Kanunu'nun Türk Ceza Kanunu'nun 142/1-d bendi, "Hırsızlık suçunun bir afet veya genel bir felaketin meydana getirebileceği zararları önlemek veya hafifletmek maksadıyla hazırlanan eşya hakkında işlenmesi hâlinde, üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur..." demektir. Bu madde kapsamında kanun koruma alanını korku veya kargaşa durumlarını dikkate alarak bu durumları kapsar bir şekilde belirlemiştir.

Yine Türk Ceza Kanunu'nun 142/1-e bendi, "Hırsızlık suçunun; Adet veya tahsis veya kullanımları gereği açıkta bırakılmış eşya hakkında işlenmesi hâlinde, üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demektir. Bu

hususla da Türk Ceza Kanunu koruma alanını muhafaza alanına alınamamış eşyaları da dahil etmekle, daha önce bahsettiğimiz gibi Şafii mezhebinde de bu konuda istisnalar mevcut olup, niteliği gereği dışarıda bırakılması gereken veya içeri alınması zor olan eşyaların çalınması durumunda had cezası uygulanması gerektiği kabul edilmiş olup ilgili hükümle benzerlik bulunduğunu söylemek gerekir.

Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-a bendi, "...Suçun; kişinin malını koruyamayacak durumda olmasından veya ölmesinden yararlanarak işlenmesi hâlinde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur..." demektir. Görüleceği üzere bu durum aslında İslam Ceza Hukuku'ndaki birtakım kabullere taban tabana zıttır. Zira daha önce bahsettiğimiz gibi, Şafii mezhebinin kabul ettiği görüşe göre, hıız bigayrih oluşabilmesi için koruyucunun malı koruyacak kudretinin bulunması gerekmektedir. Maliki mezhebinin kabulüne göre ise, koruyucunun temyiz kudretine sahip olması gerekmektedir. Yine Hanbeli mezhebi de mal ile koruyucunun arasında göz temasının kesilmemesi gerektiğini kabul etmiş olup, bu husus da geniş yorumlandığı takdirde mezkûr hükümle zıt hükümler olduğu kabul edilebilir. Buradaki temel farklılık İslam hukukçularının bir yerin başkası vasıtası ile hıız altında bulunabileceğini aksi takdirde bu mekânın hıız sayılamayacağı görüşü ile alakalıdır. Bu çerçevede koruyucunun nitelikleri malı korumaya müsait olmalıdır. Aksi takdirde hıız olmamış olacağından suçun temel şekli gerçekleşmemiş olacak ve had cezası uygulanamayacaktır. Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-b bendi, "...Suçun; elde veya üstte taşınan eşyayı çekip almak suretiyle ya da özel beceriyle işlenmesi hâlinde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur..." demektir. Esasen bu hüküm halk arasında "kapkaç" olarak bilinen suça ilişkindir. Ancak devamındaki "özel beceriyle işlenmesi" kısmı yankesicilik suçunu oluşturur. Zira kapkaçtan bahsedebilmek için mağdurun üzerindeki malın, mağdurun hissedeabileceği bir güçle alınması gerekmektedir. Aksi takdirde fiil yankesicilik olarak nitelendirilir (Koca, 2002, s. 167-196). Türk Ceza Kanunu'nda kapkaç ve yankesicilik yapmak hırsızlık suçunun nitelikli hali olarak düzenlenmiş olup daha ağır cezayı gerektirmektedir. Ancak İslam Hukuku perspektifinde kapkaç suçuna kural olarak had cezası değil tazir cezası uygulanır. Yankesicilik suçuna ise İslam Hukuku'nda had cezası verilmiştir (Kökçam, 2018, s. 20). Yankesicilik ve Kapkaç arasındaki fark tanımlarında ortaya çıkmaktadır. Son dönem İslam hukukçularının büyüklerinden Ömer Nasuhi Bilmen her iki suçu ayrı ayrı şu şekilde tanımlamaktadır. Yankesicilik; "Tarrâriyet, yankesicilik demektir. Yankesiciye, yani uyanık bir kimsenin hıız etmek istediği bir malını gafletinden bi'l-istifade bir hile ile çalan şahsa "tarâr" denir ki, sârik hükmündedir." (Bilmen, 1968, s.24) Kapkaç ise şu şekilde tanımlanmaktadır; "Bir malı sahibinin elinden veya evinden, gafletinden bilistifade, alenen süratle kapıp almaktır. İsmi "hulse" dir." (Bilmen, 1968, s.17) Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere ilk fark kapkaç suçunda eşya

mağdurun üzerinde bulunması gerekirken yankesicilikte bir gereklilik yoktur. Bir diğer fark ise fark yankesicilik tek faille işlenirken kapkaç birden çok faille işlenebilmektedir. Kapkaç suçunda istisna ise, gece yapılan kapkaçın cezası had cezası olarak kabul edilmiştir. Yani kapkaç gece yapıldığında faile had cezası uygulanır (Akgündüz, 2011, s. 649).

Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-d bendi, "Suçun; haksız yere elde bulundurulmuş veya taklit anahtarla ya da diğer bir aletle kilit açmak veya kilitlenmesini engellemek suretiyle işlenmesi hâlinde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demektir. Esasen burada kastedilen taklit anahtar ya da maymuncuk, toka, kredi kartı, tel gibi bir alet ile kapının açılmasıdır (Çelik, 2020, s. 105). Bu durumlar da Türk Ceza Hukuku'nda nitelikli hal olarak kabul edilmiş ve daha ağır ceza ile cezalandırılması öngörülmüştür. Burada bir kapının taklit anahtar veya sair bu işe yarayan bir cisimle açılması açısından İslam ceza hukuku açısından bir farklılığa işaret edilmemiş olup mekân kilit altında bulunması hırz şartlarını taşıdığından kapının ne türlü açıldığına hırsızlık suçunun temel şekli için gerekli olan hırzdan çalma unsurunu taşıdığı görüşündeyiz.

Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-e bendi, "Suçun; bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle, işlenmesi hâlinde beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demektir. Türk Ceza Kanunu'nun 243. maddesi'nin gerekçesinde bilişim sistemleri, "verileri toplayıp yerleştirdikten sonra bunları otomatik işlemlere tâbi tutma olanağını veren manyetik sistemler" olarak tanımlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-f bendi, "Suçun; Tanınmamak için tedbir olarak veya yetkisi olmadığı halde resmi sıfat takınarak işlenmesi hâlinde beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demekle yine koruma alanı genişletilmiştir.

Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-g bendi, "Suçun; büyük veya küçük baş hayvan hakkında işlenmesi hâlinde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." hükmü gereği büyükbaş ve küçükbaş hayvanların çalınması durumunda da daha fazla ceza vereceği bir nitelikli hal olarak öngörülmüştür. Ancak daha önce bahsettiğimiz gibi, İslam Hukuku perspektifinde Zahiri mezhebi dışındaki mezheplerin kabulüne göre, başında koruyucusu bulunmayan hayvanların çalınması durumunda faile had cezası verilmez. Ayrıca Hanefi ve Maliki mezheplerinin ileri sürdüğü görüşlere göre, başında çoban bulunan sürüden mal çalınması durumunda da had cezası uygulanmaz. Zira çobanın sürüyü koruma amacı yoktur, yalnızca sürüyü gütmeye amacı vardır. Burada da Türk Ceza Kanunu İslam Hukuku'na göre daha geniş bakarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanların çalınmasında nitelikli hal uygulanacağını öngörmüştür.

Türk Ceza Kanunu'nun 142/2-h bendi, "Suçun; herkesin girebileceği bir yerde bırakılmakla birlikte kilitlenmek suretiyle ya da bina veya eklentileri içinde muhafaza altına

alınmış olan eşya hakkında, işlenmesi hâlinde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezasına hükmolunur." demektir. Bu hüküm aşağıda zikrettiğimiz yaklaşımlar dikkate alındığında İslam Hukuku'ndaki kabul edilen görüşlerle uyusmaktadır.

Hanefi fukahasına göre malları koruma amacına uygun nitelikte inşa edilmiş ev, bina ve benzeri yapılar hırz binefsih kapsamında sayılırlar. Bu mekanların bu amaçla inşa edilmiş olması yeterli olup ayrıca bir koruma altında bulundurulmasına gerek duyulmamaktadır (Dirik, 2015, s. 139). Serahsinin yapıya ilişkin hırz bozulduğunda burada malın sahibinin veya korumakla görevli bir kimsenin olması yapıyı korunaklı mekân haline getirmez şeklindeki açıklaması da bu durumu destekler niteliktedir (Serahsi, 1993, s. 155). Şafii ve Hanbeli hukukçular konuya ilişkin birbirlerine benzer görüşlere sahiptirler. Bu hukukçulara göre bir yerin hırz sayılabilmesinin iki şartı mevcuttur. Bunlardan ilki koruma alanının meskûn mahal dahilinde olması diğeri ise etrafının çevrili olmuş olmasıdır (Şafii, 1990, s. 161). Dört mezhep hukukçularına göre de bina ve eklentisi sayılan yerler hırz olarak değerlendirilmiş buralardan yapılacak hırsızlıklara had cezasının uygulanacağı görüşünü ortaya koymuşlardır. Aralarındaki dikkate değer farklılık Hanefi mezhebi hukukçularına göre hırzın bozulması durumunda koruyucunun bulunması hırzı sağlamazken diğer üç mezhep hukukçularına göre hırz sağlanmış olmaktadır (Dirik, 2015, s. 139).

Bina, Yargıtay Ceza Genel Kurulu kararında; "Başkasının girme hakkı bulunmayan, yanları yapı malzemesi ile örülmüş, üstü kapalı, dış dünyadan ayrılmış geçici veya sabit bir mekân."⁶ olarak, bina eklentisi ise Yargıtay Ceza Genel Kurulu kararında "Bina veya benzeri yapıların kullanılış amaçlarından herhangi birini tamamlayan bina dışındaki yapı ve yerler"⁷ olarak tanımlanmıştır (Çelik, 2020, s. 107). Bina kavramı tanımlanırken girişlerin izin kapsamında bir yer olması gerektiği dolayısı ile herkesin girme izni olan İş hanı, çay ocağı ve alışveriş yapılan mekanların bu tanımın dışında kaldığı öğretilde baskın görüş olarak yer almaktadır (Koca & Üzülmec, 2017, s. 563). Bu görüşe göre eşyanın yapı içerisinde ayrıca muhafaza altında olması gerekmektedir. Diğer bir görüşe göre binanın niteliği önemli olmaksızın fiile konu eşyanın bina veya eklentileri içerisinde yer alması yeterli görülmektedir. Son olarak eşyanın binanın içerisinde olmasının yeterli olduğu ayrıca binanın kilit altında bulunmasının gerekmediği şeklinde ortaya konulan görüşlerde mevcuttur (Noyan, 2007, s. 267). Buralarda bulunan ve kilitlenen yahut muhafaza altına alınan eşyaların çalınması halinde, hırsızlık suçunun nitelikli halinin oluştuğu ve daha fazla cezaya hükmolunması gerektiği kabul edilmiştir. Bu hüküm, İslam Hukuku'ndaki hırz binefsih kavramını karşılamaktadır. İslam Hukuku'nda Hanefi mezhebinin kabulüne göre izinle eve girildiği takdirde faile had cezası verilmez. Ancak Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre meskûn mahalde bulunan bir

⁶ Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun 25.01.1993 tarih ve 2/347-7 sayılı kararı.

⁷ Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun 27.12.1993 tarih ve 4/169-354 sayılı kararı.

binaya izinle girilse dahi hırsızlık yapıldığında faile had cezası verilir.

Türk Ceza Kanunu'nun 143. Maddesi, "Hırsızlık suçunun gece vakti işlenmesi halinde, verilecek ceza yarı oranında artırılır." demektedir. Bu duruma benzeyen İslam Hukuku'nda kabul gören görüş ise, kapkaç suçunun cezasının tazir olması, ancak gece yapılan kapkaç suçunun cezasının had cezası olmasıdır. Bu yönüyle Türk Ceza Kanunu ve İslam Hukuku'ndaki görüşler birbirine benzemektedir.

SONUÇ

Hırsızlık suçu her hukuk sisteminde suç olarak tanımlanmış ve belli yaptırımlara tabi tutulmuştur. Çalışmamızda da hem İslam Hukuku hem de Türk Ceza Hukuku açısından bu suça ilişkin unsurlardan biri olan Hırz (Koruma alanı) karşılaştırılması yapılmıştır. Hırz kavramı, hırz bigayrih ve hırz binefsih olarak ikiye ayrılan, mezhepler arasında somut olayın özelliklerine göre hırz olup oluşmayacağı tartışmalı olsa da Zahirî mezhebi dışındaki mezheplere göre had cezasının uygulanması için gerekli olan bir kavramdır. Uyguladıkları yaptırımlardaki farklılıklar ve cezalandırma anlayışlarındaki farklılıklar sebebi ile kavramın kullanıldığı alanlar ve yaptırım şekilleri açısından bazı farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmiştir.

Her iki hukuk sistemi de koruma alanından yapılan hırsızlık fiilini dikkate almış ve buna ilişkin hükümler vaz etmiştir. Buradaki en temel farklılık İslam Ceza hukukçularının hırz kavramını suçun temel şekli içerisinde ele almalarına karşın Türk Ceza yapıcılarının tarafından nitelikli haller arasında değerlendirilmesidir. Bu durumun temel sebebinin ise İslam Hukuku'ndaki had cezasının bedeni ceza olması ve infazdan sonra tafisi mümkün olmayan ağır müeyyideler olması sebebiyle, hırzın oluşması için hassas ve farklı şartlar öngörülmesi ve hırsızlık suçunda hırz kavramı daha hassas bir şekilde ele alınması olduğunu düşünmekteyiz. Ancak hürriyeti kısıtlayıcı ceza öngören Türk Ceza Hukuku bu konuda Hırz (Kapalı alan)'dan hırsızlığı nitelikli haller arasında sayarak daha fazla ceza takdir etmekte olduğu görülmektedir. Örneğin büyükbaş ve küçükbaş çalınması gibi durumlara hırsızlık suçunun temel halinden daha ağır ceza öngörmüştür. Ancak Hanefî ve maliki hukukçular başında çoban bulunsa bile çobanın koruma amacı olmaması sebebi ile had cezası verilemeyeceği görüşüne sahiptirler.

Bu konuya ilişkin İslam hukukçularının yaklaşımlarını belirleyen en önemli noktanın fiili işleyen failin cezalandırılmaması değil Farklı suçlar oluşturması ve farklı cezalarla karşılanması sebebi ile cezanın takdirinin had cezası veya tazir cezası olması arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmektedir.

Zira İslam hukuku anlayış olarak hem dünya hayatının düzeninin hem de ahiret hayatının kurtarılması amacı ile hareket etmekte ve verilen had cezasının şahıs üzerindeki

ahirete dönük sorumluluğunu da ortadan kaldırmaktadır. Bu konuda İbn Mace, Hudud, 34, II/868'de zikredilen "Kim bu dünyada bir günah/suç işler ve (bu suç karşılığı öngörülen) cezasını çekerse Allah, (adaleti gereği) aynı suç karşılığı kullarını (ahirette) ikinci kez cezalandırmaktan münezzehtir. Yine Allah (c.c.), bu dünyada işlediği bir günahını gizlediği ve affettiği bir kulunu ahirette (lütü ve keremi dolayısıyla) cezalandırmaktan münezzehtir." Hadisi şerifini zikretmek konunun anlaşılması noktasında büyük öneme haizdir. Konuya ilişkin aksi bakış açısına sahip fukaha da bulunmaktadır.

Bu yaklaşım verilen cezanın niteliğini değiştirmekte ve inanç ekseninde kişinin bir yaklaşım sergilemesine ve ıslah olmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu konuda dini temelli İslam hukuku ile dini temel taşımayan Türk Ceza Hukuku doğal olarak temel birtakım farklılıklar ortaya koymaktadır. Diğer bir yaklaşımla ortaya çıkan farklılık ise İslam hukuku mal sahibine malı koruma yükümlülüğünü bir sorumluluk olarak yüklemiştir. Zira en önemli hadis kaynak kitabı olan Buhârî isimli kitabın Mezâlim başlığını taşıyan bölümünde 33. Hadisi şerifte "Malı uğrunda öldürülen kimse şehittir"⁸ buyrulurken bu konuda ortaya konulacak koruma fiiline yönelik ehemmiyet ortaya konmuştur.

Hırz (Koruma alanı) kavramına ilişkin olarak mezhepler iki temel ayrıma gitmektedirler. Bunlardan ilki hırz binefsih kavramıdır. Burada mezhep fakihlerinin genel görüşü sahibinin izni dışında girişlerin yasak olduğu ve malı korumaya elverişli mekanların hırz binefsih sayılmasıdır. Hanefî fakihler yapının kilitli olup olmaması noktasında bir ayrıma gitmezken yaklaşık görüşe sahip Maliki fakihler daha geniş bir açıdan yaklaşarak harman yeri ve ağıl gibi mekanları da hırz binefsih olarak değerlendirmişlerdir. Bir diğer fark ise giriş izni ile girilen mekânda koruyucunun bulunması noktasındadır. Maliki fakihler koruyucunun varlığının hırzın devamına gerekçe görürken Hanefî fakihler hırzın bozulacağı görüşüne sahiptirler. Hanbelî ve Şafîî fakihler açısından ise hırzın fiziki yapısı önem taşımaktadır. Yani hırz olan yapının fiziki olarak koruyucu özelliğe sahip olması ehemmiyet arz etmektedir. Örnek olarak kapısı olmayan, duvarları delik olan bir mekân hırz olması mümkün değildir. Bu durumda Maliki mezhebinin bina dışı hırz anlayışı ile de farklılık arz etmektedir.

Diğeri ise hırz bigayrih kavramıdır. Hırz bir gayrih mezhep fakihlerine göre başkası sebebi ile yani koruma bulunmasından dolayı hırz sayılan yerlerdir. Bu noktada koruyucun niteliklerinden kaynaklanan farklılıklar mevcuttur. Hanefî ulemasına göre koruyucu olarak addedilen kişinin koruma amacına haiz bir şekilde arada olması gerekmektedir. Maliki fakihlerine göre ise koruyucunun mümeyyiz olması gerekmekte ancak uykudan ya da uyanık olması bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Şafîî ve Hanbelî fakihlere göre ise alanın hırz binefsih

⁸ Buhârî, Mezâlim, 34

dışında olması koruyucunun uyanık olması ve malı koruyacak kudrette olması gerekmektedir.

Türk Ceza Hukuku açısından ise suçun temel şekli açısından koruma alanında bulunması aranmamaktadır. TCK 141. Madde “bulunduğu yerden alan ifadesini kullanarak hırz bigayrihten bahsetmemekle birlikte “zilyedinin rızası olmadan” ifadesini kullanarak hırz bi nefsihe yakın bir yaklaşım benimsemektedir. Zilyetlik kavramı İslam hukuku çerçevesinde de “yed-i sahiha” olarak isimlendirilmekte ve yine Türk Ceza Hukuku değerlendirmesine yakın bir şekilde mülkiyet veya emanet şeklinde bir şahsın elinde bulundurması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu durumda bulunan malların çalınmasına İslam hukuku çerçevesinde yine had cezası uygulanmaktadır. Bu durumda konuya ilişkin benzer yaklaşımların kabul edildiğini ancak cezalandırmada farklılıkların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Netice olarak Türk Ceza Hukuk sistemi hırz (Koruma alanı)’dan hırsızlık suçu yönünden sadece fail açısından bir değerlendirme yapmakta ve koruma alanına ehemmiyet arz etmekle birlikte sadece failin cezasını artırma noktasında bir irade ortaya koymaktadır. Karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaya çalıştığımız bu görüşlerin insana dair ve insan için hareket eden sistemler üzerine çalışan ilgililere başka açılardan bakabilme perspektifi sunacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (2011), İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku, C.I., İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aydın Aybay/Hüseyin Hatemi, *AYBAY/HATEMİ Eşya Hukuku*, 4. Baskı, Vedat Kitapçılık, 2014
- Bardakoglu, A. (1998), “Hırsızlık”, İslam Ansiklopedisi, C. XVII., (1. Baskı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Başoğlu, T. (2011). Ta ‘zır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40, 198-202.
- Bilmen, Ö. N. (1968), Hukuki İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu, C. III-IV, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Cessâs, E. (1994). Ahkâmü'l-Kur'an, (thk. Abdü's-Selam Muhammed Ali Şahin). *Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye*, 1415.
- Çelik, H. (2020), Türk Ceza Kanunu İle Mukayeseli Olarak İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Dağcı, Ş. (1996), İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar İle İlgili Özel Hükümler, Doçentlik Çalışması, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dirik, M. (2015). “Hırsızlık Suçunda Koruma Alanı Şartı (Hırs) Kavramı”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42: 127-175.
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensarî (1973), Kitâbu'l-Harac, (İkinci Baskı), (Çev. A. Özek). İstanbul: İleri Sanat Matbaası.
- El-Buhûfî, Mansur b. Yunus b. İdris (1394), Kessâfû'l-Kinâ' an Metni'l-Ikna, Mekke: Matbaatül'l-Hukûme.
- Erdoğan, M. (2005), Fıkıh ve Hukuk Terimleri, İstanbul: Ensar Nesriyat.
- Hatipoğlu, M. ve Parlar, A. (2007), 5237 Sayılı TCK'da Özel ve Genel Hükümler Açısından Asliye Ceza Davaları, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Hosseini, K. (2014), Uçurtma Avcısı, İstanbul: Merkez Yayıncılık.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (1988), El-beyân ve't-Tahsîl, Beyrut: Daru'l-Garbi'l- İslamî.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (1993), Bidâyetü'l-Müctehid, Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.
- İbn Fâris, Ebû'l Hüseyin el- Kazvinî er-Râzî (1979), Mu'cemü Misi'l-Lüğa, Beyrut: Darü'l-Fikr.
- İbni Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (2005), el-Muhallâ bi'l-Asâr, IXI., Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs.
- İbnü'l-Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid (1912), Serhu Fethi'l-Kadir, Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emirîyye.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî (1986), Bedâiü's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi, I-VII., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Koca, M. (2002), “Hırsızlığın Bir İşleniş Şekli Olarak Kapkaççılık”, AÜEHFD, VI(1-2): 167-196.
- Kökçam, E. S. (2018), Türk Ceza Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Hırsızlık Suçu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1964), el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref (2005), Minhacü't-Talibin, Cidde: Dâru'l-Minhac.
- Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, Minhacü't-talibin, Lübnan-Beyrut, 1426/2005.
- Nomer H N/Ergüne M S, *Eşya Hukuku (Zilyetlik-Tapu Sicili- Mülkiyetin Korunması Genel Hükümleri-Taşınır Mülkiyeti-Rehin Hakları-Taşınmaz İrtifakı- İntifa Hakkı)*, 8. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Noyan, E. (2007), Hırsızlık Suçları, (2. Baskı), Ankara: Adalet Yayınevi.
- Reisoğlu, S. (1980). Türk Eşya Hukuku (Cilt 1 Giriş-Zilyedlik-Tapu Sicili ve Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu-Tapulama Kanunu). *Altıncı Bası*, Ankara.
- Öztürk, M. (2021), “Buhârî’de Haksızlık Anlayışı (Kitâbu'l-Mezâlim Örneği)”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27: 181-207.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (1993), el-Mebhut, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Serozan, R. (2014). Eşya Hukuku-I, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Şafii, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Daru'l-ma'rife, Beyrut 1990/1410
- Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali el-Firuzabadi (1995), el-Mühezzebe fi Fikhi'l-İmam eş Şafî'i, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- T.C. Yargıtay 2. Ceza Dairesi 2013/7582 E., 2014/2023 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 2. Ceza Dairesi 2020/19350 E., 2021/8681 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 15. Ceza Dairesi 2013/28393 E., 2015/1197 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2015/25084 E., 2017/5343 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2015/24266 E., 2017/5912 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2018/1627 E., 2019/2951 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- T.C. Yargıtay 17. Ceza Dairesi 2020/255 E., 2020/2868 K. Sayılı kararı. <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (26.12.2023).
- Türk Ceza Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/> (26.12.2023).
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr> (26.12.2023).
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr> (26.12.2023).
- Udeh, A. (2012), Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku, I-II., (Çev. A. Şafak), İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Yaşar, O., Gökcen, T. H. ve Artuç, M. (2014), Yorumlu – Uygulamalı Türk Ceza Kanunu, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yiğit, Y. (2012), İslam Ceza Hukuku Hükümlerinin Yürürlüğü, (1. Baskı), Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.
- Zuhaylî, V. (2018), İslam Fıkhi Ansiklopedisi. İstanbul: Risale Yayınları.
- Zurkani, Yusuf b. Ahmed (2002), Şerhu'z-Zurkani ala Muhtasari Halil, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the concept of "Protection Area" (Hırz) within the framework of the Islamic Criminal Law, which derives from divine will, and the Turkish Criminal Law, which possesses an institutional structure. The focus is on the differing views that affect the fundamental form of the crime of theft within these legal frameworks. The natural maturity of the individual committing the crime inherently leads to significant implications for preventing the criminal act, taking into account the differing perspectives put forward in this regard. Examining each perspective will yield beneficial results for contemporary crime policy.

The concept of (Hırz), which is divided into two as "hırz bigayrih" and "hırz binafsih", is a concept that is necessary for the application of the prescribed punishment (hadd) according to sects other than the Zahiri sect, although it is controversial among sects whether hırz can occur depending on the characteristics of the concrete event. Here, it will also be useful to touch upon the position of the Zahiri sect among the Islamic sects. Zahiri generally emerged as a reaction to the existing fiqh schools by criticizing them in certain aspects. These intellectual differences are listed as follows in the Zahiriyye Article of the Turkish Religious Foundation Islamic Encyclopedia; 1. The apparent meanings put forward by the source texts that form the basis of law. However, the opinions agreed upon by the companions (Sahaba) can be considered as evidence since they reflect the meaning of the text, but the individual opinions of the companions do not serve as evidence on their own. 2. Opinion (re'y), rationalization (ta'lil), analogy (kıyas), juristic preference (istihsan), and public interest consideration (istislâh), among other methods of evidence, are not accepted as valid sources. Personal opinions cannot supersede the legislator's authority in Sharia law. 3. Approaches involving imitation are categorically rejected. Some Islamic scholars, such as Ibn Hazm, have expressed concerns about the acceptance of Zahiriyya as a school of thought, considering these points. However, due to the significant influence of their ideas and contributions to the realm of thought, they are deemed worthy of academic examination.

Regarding the concept of "Hırz," although not explicitly labeled as such, the qualified circumstances outlined in Article 142 of the Turkish Penal Code under the heading "Qualified Theft" are significant. While certain aspects resemble the application of "Hırz" in Islamic Law, other aspects are contrary and broader in scope compared to Islamic Law practices. The reason for this is that the punishment prescribed by Islamic Law (hadd) is more severe, which necessitates precise and specific conditions for the occurrence of "Hırz." Consequently, the concept of "Hırz" in theft crimes covers a narrower scope compared to Islamic Law due to the stringent criteria established for its application. In contrast, the Turkish Penal Code has adopted a broader perspective on the qualified circumstances of theft compared to the viewpoint in Islamic Law. For instance, it imposes heavier penalties for situations such as theft of large or small livestock than for the basic form of theft.

The most crucial point determining the approach of Islamic jurists to this issue is not merely the non-punishment of the perpetrator but rather the distinction between the punishment being discretionary (tazir) or a prescribed punishment (hadd). Indeed, Islamic jurisprudence operates with the aim of both maintaining order in worldly life and ensuring salvation in the afterlife. The prescribed punishment (hadd) serves to fulfill the individual's accountability in the Hereafter, in addition to its function in maintaining societal order in this life. This approach indeed alters the nature of the punishment and can lead individuals to adopt a certain attitude based on their beliefs and to seek reform. Because the offender who seeks rehabilitation will also be relieved of accountability in the Hereafter, from a moral perspective, they will no longer carry the burden of the crime within themselves and will be more inclined towards self-acceptance as a clean individual. In this regard, Islamic law, with its religious foundation, differs significantly from Turkish criminal law, which does not have a religious basis. Indeed, an individual who is likely to refrain from criminal inclinations due to a conscientious approach may find it easier to change their mindset when they do not feel any accountability towards divine will. Another difference arising from another approach is that while Islamic jurisprudential schools consider the concept of a protected area (Hırz) as the fundamental form of the crime concerning the protection of property, they also take into account the responsibility of the property owner to protect their property and impose responsibility on the possessor (zilye) in this regard. In the section titled "Mezâlim" of Sahih al-Bukhari, which is the most important hadith collection, in the 33rd hadith, it is stated: "The one who is killed defending his property is a martyr," thus emphasizing the importance of the protective action that could be taken in this regard. In contrast, the Turkish Penal Code only makes an assessment from the perspective of the perpetrator in this regard, and while emphasizing the importance of the protection area by including it among the qualified forms of the crime, it only demonstrates an intention to increase the punishment for the perpetrator. We hope that the perspectives we are attempting to present comparatively will offer interested parties who study systems that concern humans and operate for the benefit of humans the opportunity to view them from different angles.

DOĞAL KAYNAK BOLLUĞU VE KAMU HARCAMASI İLİŞKİSİ: N-11 ÜLKELERİ İÇİN KISA VE UZUN DÖNEM ANALİZİ

Ayşe ARI^{1*}, Elvan KÜPELİ^{2*}

¹Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Mersin, Türkiye, ²Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Mersin, Türkiye

*ayseari@mersin.edu.tr, *elvan_kupeli@hotmail.com

+ORCID: 0000-0002-8485-5932, *ORCID: 0000-0002-2914-8928

Öz–Bu çalışmada doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu amaçla N-11 ülkeleri 1996-2021 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada Westerlund ve Edgerton(2007) eşbütünleşme testi ile AMG uzun dönem katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Ayrıca kısa dönem analizleri için AMG yaklaşımına dayalı hata düzeltme modeline yer verilmiştir. AMG tahmincisinin panel sonuçlarına göre, doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamsızdır. Doğal kaynak laneti hipotezi sadece Filipinler ekonomisi için geçerlidir ve söz konusu etki uzun vadede görülmektedir. Bu nedenle Filipinler’de yöneticilerin doğal kaynak gelirlerini beşeri sermayeyi ya da altyapı yatırımlarını artıracak şekilde kullanmadığı söylenebilir. Filipinler’de yöneticilerin doğal kaynaklardan elde ettiği gelirleri aktardığı alanları tekrar gözden geçirmesi ve yoksulların daha fazla yararlanmasını sağlayacak şekilde kamu harcamasına aktarması önerilebilir. Bangladeş ve Güney Kore’de ise hem kısa hem de uzun dönemde doğal kaynak bolluğu kamu harcamasını pozitif etkilemektedir. Ulaşılan bu kanıtlara göre, Bangladeş ve Güney Kore’de doğal kaynak nimeti hipotezi geçerlidir. Bir başka deyişle Bangladeş ve Güney Kore’de doğal kaynak gelirleri kamu harcamalarının finansmanı için başvurulabilecek kaynaklardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Mısır, İran, Meksika ve Türkiye örneğinde hem kısa hem de uzun dönemde doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır.

Anahtar Kelimeler–Doğal kaynak laneti, kamu harcaması, N-11 ülkeleri

THE RELATIONSHIP BETWEEN NATURAL RESOURCE ABUNDANCE AND GOVERNMENT EXPENDITURE: A SHORT AND LONG RUN ANALYSIS FOR N-11 COUNTRIES

Abstract –In this study, we discussed the impact of natural resource abundance on government expenditure. For this purpose, we analyzed N-11 countries for the period 1996-2021. In the study, we applied Westerlund and Edgerton (2007) cointegration test and AMG long-run coefficient estimator. Additionally, we applied an error correction model based on the AMG approach for short-run analysis. According to the panel results of AMG estimator, the effect of natural resource abundance on government expenditure is statistically insignificant in both the short and long run. The natural resource curse hypothesis is only valid for the Philippine economy and the effect in question is seen in the long run. Therefore, it can be said that authorities in the Philippines do not use natural resource revenues to increase human capital or infrastructure investments. The authorities in the Philippines should reconsider the fields where they transfer the revenues from natural resources and transfer them to government expenditure in a way that will benefit the poor more. In Bangladesh and South Korea, the abundance of natural resources positively affects government expenditure in both the short and long run. According to this evidence, the natural resource blessing hypothesis is valid in Bangladesh and South Korea. In other words, in Bangladesh and South Korea, natural resource revenues emerge as one of the sources that can be used to finance government expenditures. In the cases of Egypt, Iran, Mexico and Turkey, the effect of natural resource abundance on government expenditure is statistically insignificant in both the short and long run.

Keywords –Natural resource curse, government expenditure, N-11 countries

GİRİŞ

Doğal kaynaklar insanların ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılan materyaller olup doğal kaynağın bol olması ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde avantaj sağlayacaktır (Zhao vd., 2023; Ding, 2023). Bu kapsamda doğal kaynak bolluğunun gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltması beklenmektedir. Doğal kaynakların bir başka etkisinin ise kamu harcamaları üzerinde gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Neoklasik büyüme teorisine göre ekonomik büyüme, sermaye, emek, doğal kaynaklar ve dışsal teknolojik ilerleme ile açıklanır. İktisat teorisinde üretim faktörü olarak değerlendirilen doğal kaynaklar, hammadde ve servet kaynağı olarak üretim sürecinde yer almaktadır (Zeynalov, 2017; Kwakwa vd., 2022; Han vd., 2022). Doğal kaynakların ihraç edilmesinden elde edilen finansal getiri, sermaye malı ithalatı ve yatırımların finansmanı için kullanıldığında endüstriyel kalkınmayı kolaylaştırarak ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlayabilecektir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yeni iş imkanları sağlayarak bireyler için gelir yaratabilir. Doğal kaynağın çıkartılması ve sektörünün gelişmesi de, emeğin daha fazla istihdam edilmesini sağlayacaktır (Adegboye ve Akinyele, 2022). Böylece doğal kaynaklar ekonomik büyümeyi hızlandırırken gelir eşitsizliğinin azalmasına da katkı sunabilecektir.

Doğal kaynağın ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği görüşü, Auty (1994) ile Sachs ve Warner (1995)'in çalışmaları sonrasında tartışılmaya başlanmıştır. Auty (1994), 1970'lerde doğal kaynağın bol olduğu Latin Amerika, Sahra Altı Afrika ve Arap ülkesi gibi ülkelerin doğal kaynağın kıt olduğu ekonomilere göre daha yavaş büyüme eğiliminde olduğuna dair gözlemlerini paylaşmıştır. Bu bulguları açıklamak üzere Auty (1993) "kaynak laneti" ifadesini ortaya atmıştır. Doğal kaynak bolluğu ile ekonomik büyüme arasındaki bu negatif korelasyon Sachs ve Warner (1995) tarafından test edilmiş ve doğal kaynak laneti hipotezini doğrular şekilde sonuçlara ulaşılmıştır (Deng vd. 2022; Gong, 2023).

Doğal kaynak bolluğunun ekonomik büyümeye zarar vermesi çeşitli kanalla gerçekleşebilecektir. Doğal kaynaklara aşırı bağımlılık, sabit bir faktör gibi ekonomik büyüme üzerinde azalan getiri şeklinde bir katkı yaratabilecektir (Kwakwa vd., 2022). Ayrıca yeni bir doğal kaynağın keşfedilmesi ve ihraç edilmesi ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanabilir. Doğal kaynağın çıkartılmasında yaşanan artış ve azalışlar döviz kuru oynaklığını da artırabilecektir. Bu gelişmeler ise üretim için önem taşıyan imalat, ileri teknoloji ve hizmet sektörü ihracatlarının düşmesine yol açacaktır. Diğer taraftan doğal kaynak bolluğu yöneticilere ve bireylere ekonominin yolunda olduğuna dair aşırı bir güven duygusu yükleyebilir. Söz konusu güven duygusu yöneticilerin serbest ticaret ile kurumsal ve yönetsel kalitenin sağlanması yönündeki

politika uygulamalarını önemsememelerine yol açabilir (Gylfason, 2001). Auty(2003)'ye göre 1970'lerde doğal kaynağa bağımlı birçok ülkede kişi başına düşen gelir artışının doğal kaynak bolluğu ile ters orantılı olarak gerçekleşmesi, hükümetlerin doğal kaynak gelirini beşeri sermaye ve üretimi artırmak yerine politik desteğini artırmak amacıyla kullanmasıyla açıklanabilir. Bu durum rekabet gücünü, sanayileşmeyi ve kentleşmeyi geciktirmiştir. Kısaca doğal kaynak zenginliğinin yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık ve çatışma olasılığını artırabileceğinden ve demokratik kurumların işleyişini bozarak ekonomik büyümeye zarar verebileceğinden bahsedilmiştir (Sachs ve Warner, 2001; Zeynalov, 2017).

Doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliliği konusunda ise tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bununla beraber doğal kaynak laneti hipotezinin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmemiş ülkeler için geçerli olduğu da savunulmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerde (örneğin Kanada, ABD, Avustralya) doğal kaynağın ekonomik performansı pozitif etkilediği görülmektedir. Wang vd. (2023)'ye göre doğal kaynağın bol olduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler söz konusu kaynakları işlemek yerine teknolojinin geliştiği ülkelere ihraç ederler. Dünya Bankası ise gelişmekte olan ülkelerin de (örneğin, Botswana) doğal kaynak gelirlerini ekonomik kalkınmayı sağlayacak şekilde dönüştürmeyi başarabileceğine işaret etmiştir (Adegboye ve Akinyele, 2022). Beşeri sermaye ile kurumsal kalite artırılarak ve yönetsel zayıflıklar giderilerek doğal kaynağın olumsuz etkisi olumluya dönüşebilecektir (Deng vd. 2022; Ding, 2023).

Kaynak laneti hipotezi test edilirken ekonomik büyümenin yanı sıra ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi de araştırılmaktadır. Ekonomik kalkınma kapsamında gelir eşitsizliği, finansal gelişme ve çevresel kalite gibi çeşitli göstergeler çalışmalarda analiz edilmiştir. Doğal kaynağın kamu harcamasına etkisi ise az sayıda çalışmada araştırılmıştır. Bu çalışmanın amacı doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliliğini kamu harcamasına odaklanarak araştırmaktır. Sun vd. (2018)'nin ifade ettiği gibi kaynak laneti yaygın bir olgu olmakla birlikte, kaynak lanetine yol açan faktörlerin belirlenmesi doğal kaynak lanetinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına fırsat sunabilir. Doğal kaynakların beşeri sermayeyi dışlaması da doğal kaynak lanetinin en önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilmektedir.

Kaynak zengini ülkelerde genellikle kamu malı ile eğitim seviyeleri gibi insani gelişme göstergelerinin yeterli olmadığı gözlenmektedir. Bu sonuçlar, doğal kaynak bolluğunun kamu politika ve harcamalarında yöneticilerin önceliklerini etkileyip etkilemediğini gündeme getirmektedir. Bir başka deyişle doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması ve beşeri sermayeyi olumsuz etkileyip etkilemediği sorusu merak edilmektedir (Cockx and Francken, 2016). Bu çalışmada bahsedilen sorulara cevap aranmıştır. Çalışmadan elde edilecek bulgular sürdürülebilir

kalkınmayı amaçlayan yönetimler için bazı bilgiler sunabilecektir. Kamu harcamaları, eğitim, ulaşım, sağlık ve güvenlik gibi kamu mal ve hizmetlerinin sağlanmasında başvuru alan temel bir araçtır. Bu nedenle kamu harcamalarının artması ile insanların yaşam standardında ilerleme yaşanabilecektir (Adegboye ve Akinyele, 2022).

Çalışmanın izleyen ilk bölümünde doğal kaynak bolluğu ile kamu harcaması ilişkisi açıklanmıştır. İkinci bölümde konu ile ilgili literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde doğal kaynak laneti ve kamu harcamasını analiz etmede başvuru alan veri seti ve model anlatılmıştır. Dördüncü bölümde model tahmininden elde edilen sonuçlar özetlenmiştir. Son bölümde ise sonuç kısmına yer verilmiştir.

DOĞAL KAYNAK BOLLUĞU- KAMU HARCAMASI İLİŞKİSİ

Doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliliği doğal kaynak-ekonomik büyüme ilişkisinin yanı sıra doğal kaynakların çeşitli sosyo-ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi ele alınarak çok yönlü olarak araştırılmaktadır. Doğal kaynak gelirlerinin etkileyebileceği makroekonomik değişkenlerden birisi olarak da kamu harcaması gösterilmektedir.

Doğal kaynakların kamu harcamaları üzerindeki etkisi, bütçe kısıtı vasıtasıyla gerçekleşebilecektir. Doğal kaynaklar önemli bir finansman ve tasarruf kaynağı olup kamu harcamaları ve ithal malların satın alınmasında kullanılabilecektir. Bir başka deyişle doğal kaynak gelirleri kamu bütçesinin en büyük gelir kaynaklarından birisi olmaktadır. Bunun neticesinde ise yöneticiler doğal kaynak gelirlerini yeniden dağıtım politikaları çerçevesinde yoksulların yararına olacak şekilde kamu harcamalarını ve onun bileşenleri olan eğitim, sağlık ve altyapı gibi harcamalar için kullanabilecektir (Sebri vd., 2023; Papyrakis ve Gerlagh, 2004; Dizaji, 2014). Doğal kaynaklardan elde edilen bu dış gelirler yüksek düzeyde olduklarında kamu sektöründeki istihdam ve ücret artışıyla da ilişkilendirilebilmektedir. Bir başka deyişle doğal kaynak gelirinin artması kamu sektörünü genişletebilecektir (Avom vd., 2022). Ancak doğal kaynaklardan elde edilen gelirler kamu tarafından verimli yatırım alanlarına aktarıldığında ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayabilecektir. Ekonomik büyümenin de kamu harcamalarını ve beşeri sermayeyi artıracığı tahmin edilmektedir.

Buna karşın doğal kaynakların kamu harcamasını ve bunun neticesinde beşeri sermayeyi olumsuz etkilemesi de mümkündür. Doğal kaynak çıkartılması amacıyla yapılan harcamalara öncelik verilmesi kamunun altyapı ve sosyal harcamalarının azalmasına yol açabilecektir. Doğal kaynak sektörünün sınırlı beşeri sermaye gerektirmesi sebebiyle de kamunun beşeri sermayeye yatırımlarının azalması söz konusudur. Doğal kaynak bolluğunun kamu harcamasını ve beşeri sermayeyi negatif etkileyeceğini yansıtan bu durum

doğal kaynakların dışlama etkisi olarak da adlandırılmakta olup teknolojik ilerlemeyi, yenilikleri ve ekonomik büyümeyi kısıtlayacaktır (Kwakwa vd., 2022; Sun vd., 2018). Doğal kaynaklara bağlı bir ekonomide çok fazla insan vasıfsız emeğin yoğun olduğu doğal kaynaklara dayalı endüstriler ve tarımda çalışmaktadır. Böylece bireyler eğitim ve vasıflarını geliştirecek çaba içerisine girmemektedir. Diğer bir risk ise doğal kaynak gelirleri önemli bir kaynak olarak görüldüğünden yetkililerin ve bireylerin kendilerine aşırı güven duyması ve bu nedenle üretken ekonomi politikaları ile eğitime olan ihtiyacı gözden kaçırmasıdır. Kısaca söz konusu ülkelerde beşeri sermaye ve ekonomi politikalarının uzun dönemde ülke ekonomisi için belirleyici faktörler olduğu kavranamamaktadır. Bunun neticesinde ise insan kaynağının geliştirilmesine yeterince önem verilmemesi ve eğitim harcamalarının düşük kalmasıyla karşılaşılabilir. Oysa beşeri sermayenin yüksek olması doğal kaynakların ve üretim faktörlerinin daha etkin kullanımını sağlayacaktır (Gylfason, 2001; Yuxiang ve Chen, 2011; Aljarallah, 2020). Kamu harcamalarının azalmasına yol açan bir başka faktör ise yönetsel zayıflık ve rant arayışı ile ilişkilidir. Bu yaklaşıma göre doğal kaynak bolluğu, bu kaynakları elinde bulunduran azınlıktaki bir gruba ve onların destekçilerine fırsatlar sunup gelirlerini artırabilir. Bu durumda toplumun geri kalanının yararına olan eğitim, sağlık, altyapı ve diğer sosyal harcamalarının azalması söz konusu olabilir (Sebri ve Dachraoui, 2021; Chekouri, 2023). Ayrıca geliri artan devlet vatandaşlardan daha fazla vergi ödemelerini istemek zorunda kalmayabilir. Yurt içi verginin azalması ise, hükümetin hesap verebilirliğini azaltır. Hesap verebilirliğinin olmaması, devleti, kamu harcamaları yerine, rantın yüksek olduğu ve üretim faaliyetlerinin düşük olduğu alanlara harcama yapmaya sevk edebilir (Cockx ve Francken, 2016).

Doğal kaynak bolluğunun kamu harcamalarını azaltma kanallarından bir başkası ise Hollanda Hastalığı (Dutch disease) etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, doğal kaynak ihracatından elde edilen gelirler ulusal paranın değerlendirilmesi ve doğal kaynak sektöründe çalışanların gelirlerinin yükselmesiyle sonuçlanabilir. Bu nedenle imalat sektörü ve diğer sektörlerde üretim azalabilir. İmalat sektörü teknolojik gelişimi sağlayan öncü sektör olduğundan bu sektörün daralması ülkedeki sanayileşme ve büyümenin gecikmesine yol açabilir. Ayrıca imalat sektörünün daralması bu sektörde istihdam edilecek vasıflı emek talebini azaltabilir. Vasıflı emeğin talebinin azalması ise eğitilmiş emeğin getirisinin azalmasına yol açacağından beşeri sermaye yatırımlarının ve eğitime yapılan kamu harcamalarının da azalmasına yol açabilir (Papyrakis ve Gerlagh, 2004; Sebri ve Dachraoui, 2021). Öte yandan doğal kaynak çıkarımının ve fiyatlarının değişken olması durumunda doğal kaynaklardan elde edilen gelirler de değişken olacaktır. Kamu gelirlerinin istikrarlı olmaması ise kamu tarafından yapılacak uzun dönem yatırımları ve planlamaları zorlaştıracığından kamu harcamalarının da

belirsiz olması ve hatta azalmasıyla sonuçlanabilir(Cockx ve Francken, 2014; Kim ve Lin, 2017; Chekouri, 2023).

Sonuç olarak Sinha ve Sengupta (2019)'ya göre kısa dönemde doğal kaynak gelirleri ülke için önemli bir avantaj sağlasa da orta ve uzun vadede gelişmekte olan söz konusu ülkelerde beşeri sermaye gelişimine önem verilmediğinden işgücü gerekli becerilerden yoksun hale gelir. Bu durum ise ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Doğal kaynak laneti hipotezinden korunmak için doğal kaynak stoklarının bir gün biteceği unutulmamalıdır. Bu nedenle yöneticiler doğal kaynak gelirlerini ulusal üretimi ve verimliliği artıracak şekilde beşeri sermayenin gelişimi için kullanmalıdır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doğal kaynak bolluğunun ekonomiye etkileri son yıllarda ilgi çeken konular arasındadır. Doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliliğini ekonomik büyüme (Papyrakis ve Gerlagh, 2004; Yu, 2023; Wan vd., 2024), finansal gelişme (Atıl vd., 2020; Han vd., 2022; Hussain vd., 2021; Khan vd., 2020; Jiang vd., 2021) ve gelir eşitsizliği (Bourguignon ve Morrisson, 1990; Hartwell vd., 2019; Avom vd., 2022) gibi makroekonomik değişkenleri analiz ederek ele alan çalışmalar literatürde yaygındır. Söz konusu çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılma ile birlikte genellikle doğal kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. İlâveten doğal kaynak laneti hipotezinin çoğunlukla gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde gerçekleştiği gözlenmektedir.

Doğal kaynak bolluğunun kamu harcamasına etkisine odaklanan çalışmalardan Stijns (2006), 70 ülkeyi ve 1971-1995 dönemini ele almıştır. Yazar çalışma sonucunda doğal kaynak bolluğunun eğitim harcamaları ve okullaşma gibi çeşitli beşeri sermaye göstergeleri ile pozitif korelasyonlu olduğunu belirlemiştir. Philippot (2010) ise 208 ülkeyi panel sabit etkiler yaklaşımını kullanarak incelemiştir. Yazar 1990'dan 2003'e kadar olan yılları kapsayan analiz sonucunda doğal kaynak gelirlerinin kamu eğitim harcamaları ile negatif ilişkili olduğunu belirlemiştir. Doğal kaynak gelirlerini kazanılmamış devlet kaynağı olarak değerlendiren Cockx ve Francken (2014), doğal kaynak gelirinin sağlık harcamasına etkisini çok sayıda ülke için araştırmışlardır. 1995'ten 2009'a kadar olan dönemi kapsayan çalışmada yazarlar doğal kaynak - kamu sağlık harcaması arasında ters ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Yazarlara göre bu durum, hesap verebilirlik ve volatiliteden kaynaklanabilir. Birçok petrol ihracatına dayalı ülkede petrolden elde edilen gelirlerin ülke için güven yarattığına işaret eden Dizaji (2014), İran ekonomisi için 1990-2009 dönemine ait verileri incelemiştir. Yazar çalışmasında petrol gelir ve fiyatının kamu harcaması üzerindeki etkisine yönelik VAR ve SVAR analizi yapmıştır. Etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizi sonuçlarına göre kamu harcamalarını açıklamada petrol geliri şokunun etkisi, petrol fiyatı şokunun etkisinden daha güçlüdür. Petrol gelirlerine yönelik şoklar kamu harcamalarını pozitif etkilemektedir.

Bir başka çalışmada Mohsen (2016) Johansen eşbütünlük testine yer vermiş ve 1970-2010 zaman aralığında Suriye'de petrol gelirlerinin kamu harcaması üzerinde pozitif etkisi olduğunu gözlemlemiştir. Cockx ve Francken (2016) ise kaynak laneti hipotezinin geçerliliğini kamunun eğitim harcamasını dikkate alarak analiz etmişlerdir. 140 ülke ve 1995-2009 dönemini kapsayan çalışmada doğal kaynak bolluğu ile eğitim harcaması arasında ters ilişki tespit edilmiştir. Sun vd. (2018) doğal kaynak gelirleri, kamu eğitim harcaması ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Doğal kaynak bolluğunun lanete dönüşme sürecinde doğal kaynağın beşeri sermayeyi dışlama etkisine işaret etmişlerdir. Yazarlar Çin ekonomisini il düzeyinde panel regresyon yöntemiyle analiz etmiş ve doğal kaynak gelirlerinin beşeri sermaye birikimini olumsuz etkilediğini belirlemişlerdir. Nijerya ekonomisi için kamu harcamalarının belirleyenlerini araştıran Jibir vd.(2019), açıklayıcı değişkenler olarak modelde petrol geliri, ticari açıklık, kamu borcu, döviz kuru, vergi ve enflasyon değişkenlerine yer vermişlerdir. Çalışmada ARDL yöntemini kullanan ve 1970 -2017 yıllarını kapsayan bir analiz gerçekleştiren yazarlar, petrol gelirlerinin kısa ve uzun dönemde kamu harcamasını pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Adegboye ve Akinyele (2022) 40 Afrika ülkesini ve 2000- 2020 zaman aralığını kapsayacak şekilde bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada kamu harcamalarının etkinliğini belirleyen faktörler araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda ekonomik gelişmişlik düzeyi temel faktörlerden birisi olarak tespit edilmiştir. İlâveten doğal kaynakların, etkin bir şekilde kullanıldığında, hükümetin harcama verimliliğini sağlamada kullanılacak araçlardan birisi olduğu görülmüştür. Seabri vd.(2023) WAEMU (the West African Economic and Monetary Union) üyesi ülkeler için kaynak bolluğunun kamunun eğitim ve sağlık harcaması üzerindeki etkisini araştırmıştır. PMG yöntemine ve doğrusal olmayan panel ARDL yöntemlerine başvuran yazarlar, kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu dolayısıyla doğal kaynak bolluğunun kamu harcamalarını olumsuz etkilediğini gözlemlemiştir. Çalışmada ayrıca kurumsal kalite kanalının da belirleyici olduğu gözlenmiştir. Söz konusu ülkelerde tarım ve doğal kaynak ihracatına bağımlılığın olduğuna dikkat çeken yazarlar ülkelerde aynı zamanda eğitim, sağlık ve yoksulluk gibi sosyoekonomik gelişmişliğin zayıf olduğunun altını çizmektedirler.

Kısaca, doğal kaynak -kamu harcaması konusunu ele alan çalışmalarda çoğunlukla doğal kaynak bolluğunun kamu harcamasını azalttığı belirlenmekle birlikte kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu nedenle konu ile ilgili yapılacak yeni çalışmalar literatüre katkı sağlayabilecektir.

VERİ VE MODEL

Çalışmada doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi N-11 ülkeleri için araştırılmıştır. Fakat söz konusu ülkelere Nijerya'ya ait veri sıkıntı olduğundan çalışma diğer ülkeleri (Bangladeş, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, İran, Meksika, Mısır, Pakistan, Türkiye ve

Vietnam) kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Analizler için aşağıdaki model oluşturulmuştur;

$$KAMU_{it} = \beta_1 KAYNAK_{it} + \beta_2 BUYUME_{it} + \beta_3 AÇIKLIK_{it} + C + e_t \quad (1)$$

Modeldeki bağımlı değişken olan KAMU_{it}; kamu harcamasını temsil etmekte olup reel değerleri kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden KAYNAK_{it}; doğal kaynak bolluğunu göstermekte olup doğal kaynak gelirlerinin GSYİH'ya oranı modellenmiştir. Doğal kaynak gelirleri olarak, petrol, doğalgaz, kömür, maden ve orman varlıkları açısından zenginlik dikkate alınmıştır. Bu sebeple söz konusu doğal kaynaklara ilişkin gelirlerin toplamına çalışmada yer verilmiştir. Doğal kaynak laneti hipotezinin geçerli olması durumunda β_1 katsayısı negatif olurken doğal kaynak nimeti hipotezinin geçerli olması durumunda β_1 katsayısı pozitif olacaktır.

İkinci açıklayıcı değişken olan BUYUME_{it}, ekonomik büyüklüğü temsil etmek üzere modele dâhil edilmiştir. BUYUME_{it}, reel kişi başı GSYİH verisini içermektedir. Ekonomik büyüme, Wagner Yasasına (Wagner, 1893) dayalı olarak kamu harcamasının temel belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Wagner Yasasına göre, GSYİH arttıkça kamu harcamaları artacaktır. Bunun nedenlerinden birisi, ekonomik büyüme ile birlikte yasal ve yönetsel faaliyetlerin daha karmaşık hale gelmesi ve söz konusu bu alanlarda daha fazla düzenlemelere ihtiyaç duyulmasıdır. Bir başka neden ise ekonomik büyüme sürecinde sanayileşmenin yaşanması ve özel sektörün gelişmesinin sağlık, eğitim, altyapı, güvenlik ve teknoloji alanlarında devletin faaliyetlerine daha fazla ihtiyaç duyulmasıdır. Ekonomik büyümenin artması, kamunun bahsedilen sosyal harcamalarının ve yatırım projelerinin finansman kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Maluleke, 2016; Mohsen, 2022). Bu nedenle GSYİH'nın katsayısı olan β_2 'nin pozitif olması öngörülmektedir.

AÇIKLIK_{it} değişkeni ise dışa açıklığı yansıtmaktadır. Teoride dışa açıklık ile birlikte dış şoklara daha fazla maruz kalınabilir. Dış şoklardan olumsuz etkilenen halkın sosyal hizmetler, idari ve kurumsal desteğe olan talebini karşılayabilmek için kamunun yeni kurumlar oluşturması gerekecektir. İlaveten dışa açıklık gelişmiş bir ulaşım ve iletişim gibi altyapı ağı gerektirmektedir. Bu nedenle kamu harcamasının dışa açıklıkla birlikte artacağı tahmin edilmektedir (Jibir vd.,2019; Facchini, 2018). Öte yandan dışa açıklığın kamu harcamasını azaltması da mümkündür. Aregbeyen ve Akpan (2013)'a göre dışa açıklığın katsayısının beklentinin aksine negatif olması, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ihracatın ithalatı karşılayamamasıyla açıklanabilir. Bu durumda devlete tahakkuk eden tutar azalacağından kamu harcamaları da azalabilir. Ayrıca dışa açıklıkla birlikte vergiler de azalabilecektir. Kısaca β_3 katsayısının işareti konusunda bir öngörü yapılamamaktadır. Çalışmada dışa açıklık göstergesi olarak ihracat ve ithalatın toplamının GSYİH'ya oranı

kullanılmıştır. Modeldeki değişkenlere ait veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Değişkenlerin logaritmik formu modellenmiştir.

BULGULAR

Çalışmada seriler için yatay kesit bağımlılığının olup olmadığının araştırılması için Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ile Pesaran vd. (2008)'ye ait testler kullanılmıştır. Tablo 1'de söz konusu testlere ilişkin test istatistikleri ve olasılık değerleri gösterilmiştir. Buradaki sonuçlara göre, olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan yatay kesit bağımlılığının olduğunu savunan alternatif hipotez geçerli olacaktır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Testler	KAMU Test İst.	KAYNAK Test İst.	BUYUME Test İst.	AÇIKLIK Test İst.
CDLM1 (Breusch,Pagan 1980)	63.886 (0.033)	79.665 (0.001)	100.273 (0.000)	75.043 (0.003)
CDLM2 (Pesaran 2004 CDIM)	1.991 (0.023)	3.654 (0.000)	5.826 (0.000)	3.167 (0.001)
CDLM (Pesaran 2004 CD)	-3.190 (0.001)	-2.256 (0.012)	-1.549 (0.061)	-2.963 (0.002)
Bias-Adjusted CD Test	9.478 (0.000)	10.502 (0.000)	6.752 (0.000)	15.891 (0.000)

Değişkenlerin durağanlık özellikleri için yatay kesit bağımlılığının olduğu durumda kullanılabilecek testlerden Smith vd.(2004) testine başvurulmuştur. Tablo 2'de özetlenen test sonuçlarına göre, değişkenlerin % 5 anlamlılık düzeyinde seviyede birim kök içerdiği görülmektedir. Serilerin birinci farkı ise durağandır. Değişkenlerin I(1) olması doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisini belirlemek için eşbütünleşme analizine başvuruabileceğimize işaret etmektedir.

Tablo 2: Smith vd.(2004) Birim Kök Testi Sonuçları

	IPS	Max	LM	MinLM	WS
KAMU	-0.368 (0.981)	-0.122 (0.932)	1.395 (0.992)	0.792 (0.978)	0.680 (1.000)
KAYNAK	-1.747 (0.295)	-1.560 (0.095)	3.574 (0.314)	2.977 (0.121)	-1.859 (0.065)
BUYUME	-0.744 (0.896)	0.844 (1.000)	4.043 (0.165)	2.482 (0.169)	0.248 (0.996)
AÇIKLIK	-1.181 (0.801)	-0.964 (0.554)	2.881 (0.571)	2.284 (0.271)	-1.078 (0.651)
Birinci Fark					
KAMU	-3.328 (0.000)	-3.116 (0.000)	9.054 (0.000)	8.334 (0.000)	-3.413 (0.000)
KAYNAK	-4.696 (0.000)	-4.566 (0.000)	12.789 (0.000)	12.463 (0.000)	-4.860 (0.000)
BUYUME	-4.058 (0.000)	-3.984 (0.000)	10.654 (0.000)	10.405 (0.000)	-4.201 (0.000)
AÇIKLIK	-4.512 (0.000)	-4.305 (0.000)	12.193 (0.000)	11.655 (0.000)	-4.454 (0.000)

Eşbütünleşme testi tercihiinde ise modele ilişkin yatay kesit bağımlılığının olup olmadığının ortaya konulması gerekmektedir. Burada yine değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde kullanılan testlere yer verilmiştir. Tablo 3'teki sonuçlara göre, Pesaran(2004)'nın

CDLM testi olasılık değeri 0.05'ten büyük olup yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindeki temel hipotezin kabul edilmesine işaret etmektedir. Ancak çalışmadaki örneklem boyutu $T > N$ özelliğine sahip olduğundan CDLM1, CDLM2 ve bias-adjusted CD test sonuçları dikkate alınacaktır. Bu testlerin sonuçları yatay kesit bağımlılığının bulunduğu yönündeki alternatif hipotezin benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 3: Modele İlişkin Test sonuçları

	CD LM1	CDLM2	CD LM	Bias-Adj.	Delta	Delta Adj.
Model	129.218 (0.000)	8.877 (0.000)	-0.508 (0.306)	17.083 (0.000)	11.884 (0.000)	13.223 (0.000)

Tablo 3'te Delta ve Delta adjusted testleri de yer almaktadır. Bu testler, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş olup eğim parametresinin homojen ya da heterojen özelliklerine ilişkin bilgi vermektedir. Modelin homojen ya da heterojen olması, uzun dönem katsayı tahminlerinde tercih edilecek tahminciler için belirleyici olacaktır. Tablo 3'ün bulgularına göre, model heterojen özelliğe sahiptir. Bu durumda modelin uzun dönem katsayı tahminlerinde tercih edilecek tahmincinin yatay kesit bağımlılığını dikkate alması gerekmektedir.

Modelde yatay kesit bağımlılığının mevcut olması nedeniyle ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinin kullanılması uygundur. Bu çalışmada söz konusu testlerden Westerlund ve Edgerton (2007)'ün LM eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test, içsellik ve otokorelasyon sorununu dikkate almakta olup bootstrap tekniğine göre sonuçlar üretmektedir. LM testinin bir başka avantajı ise küçük örneklem durumunda da etkin sonuçlar sunabilmesidir. LM testi bootstrap sonuçlarına göre kamu harcaması, doğal kaynak bolluğu, kişi başı GSYİH ve dışa açıklık ile uzun dönem ilişkisine sahiptir.

Tablo 4: Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Lm Testi	3.511	0.772

Uzun dönem katsayı tahminleri için ise yatay kesit bağımlılığına ve heterojeniteye izin veren AMG(Augmented Mean Group) yöntemine başvurulmuştur. Eberhardt ve Teal (2010) ile Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen bu yöntemin bir başka avantajı, panelin geneli ve birimler için ayrı sonuçlar ortaya koyabilmesidir. AMG yönteminde ulaşılan bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

AMG sonuçlarına göre, panelin geneli için doğal kaynak bolluğunun kamu harcamaları üzerindeki etkisi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuca göre, doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerinde bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu sonuçlar Sebri vd.(2023), Sun vd. (2018) ile Cockx ve Francken (2016)'nin sonuçlarını desteklememektedir. Kamu harcamaları üzerinde kişi başı GSYİH'nin etkisi ise teoride beklenildiği gibi pozitif ve anlamlıdır. Bu durumda N-11 ülkelerinde ekonomik büyümenin artmasının kamu harcamasını artıracakı öngörüsü yapılabilir. Bu sonuç, Jibir vd.(2019) ile Mohsen

(2022)'nin sonuçlarıyla örtüşmektedir. Modeldeki diğer açıklayıcı değişken olan dışa açıklığın ise katsayısı negatif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Dışa açıklığa ilişkin bulgular ise Aregbeyen ve Akpan (2013)'ün çalışmasıyla farklılık göstermektedir.

Tablo 5: AMG Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

	KAYNAK	BUYUME	AÇIKLIK	SABİT
Bangladeş	.113641 (0.000)	.693351 (0.001)	-.15238 (0.000)	7.8689 (0.000)
Mısır	-.022923 (0.482)	.342686 (0.168)	-.085804 (0.166)	9.32209 (0.000)
Endonezya	.170790 (0.003)	.620522 (0.046)	-.326617 (0.014)	8.91054 (0.000)
İran	-.070815 (0.181)	.360633 (0.023)	.325824 (0.003)	8.98200 (0.000)
Meksika	-.017873 (0.162)	.527325 (0.001)	.000063 (1.000)	8.94646 (0.000)
Filipinler	-.109357 (0.016)	.703887 (0.191)	-.192674 (0.301)	8.22330 (0.000)
Pakistan	.060966 (0.045)	.678325 (0.088)	.211504 (0.001)	7.7769 (0.000)
Türkiye	-.014995 (0.323)	.039989 (0.779)	-.082819 (0.248)	10.7009 (0.000)
Vietnam	.037543 (0.015)	.517796 (0.010)	-.397444 (0.000)	9.115 (0.000)
Güney Kore	.027928 (0.013)	.351019 (0.000)	-.022594 (0.451)	9.59062 (0.000)
Panel	.017490 (0.508)	.483553 (0.000)	-.072294 (0.300)	8.94368 (0.000)

Birimler için uzun dönem AMG sonuçlarını incelediğimizde ise Bangladeş, Endonezya, Filipinler, Pakistan, Vietnam ve Güney Kore'de doğal kaynak gelirlerinin kamu harcamasını açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ülkelerden Bangladeş, Endonezya, Pakistan, Vietnam ve Güney Kore'de doğal kaynak bolluğu kamu harcamasını pozitif etkilerken Filipinler'de negatif etkilemektedir. Bu durumda doğal kaynak laneti hipotezinin sadece Filipinler için geçerli olduğu söylenebilir. Mısır, İran, Meksika ve Türkiye'de ise doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Ülkeler	ΔKAYNAK	ΔBUYUME	ΔAÇIKLIK	Ect-1	SABİT
Bangladeş	.069386 (0.074)	1.67234 (0.007)	-.05902 (0.361)	-.80271 (0.000)	5.3325 (0.000)
Mısır	-.01603 (0.541)	.013538 (0.977)	-.06516 (0.242)	-.21131 (0.314)	1.97005 (0.318)
Endonezya	-.01008 (0.893)	1.19772 (0.002)	-.11913 (0.417)	-.61707 (0.001)	5.5565 (0.001)
İran	-.03545 (0.642)	.256295 (0.558)	.179792 (0.369)	-.88236 (0.004)	8.75680 (0.002)
Meksika	.033502 (0.034)	-.22320 (0.178)	.335950 (0.027)	-.12860 (0.299)	.689792 (0.576)
Filipinler	-.00224 (0.938)	-.27716 (0.422)	.193396 (0.469)	-.35855 (0.329)	1.42806 (0.418)
Pakistan	.08961 (0.166)	.19371 (0.768)	.106720 (0.312)	-.10900 (0.000)	8.5422 (0.000)
Türkiye	.00473 (0.707)	.05526 (0.546)	.029221 (0.711)	-.64144 (0.000)	5.2673 (0.000)
Vietnam	.013055 (0.631)	.77056 (0.158)	-.11042 (0.279)	-.38488 (0.032)	2.8192 (0.029)
Güney Kore	.02352 (0.015)	.10614 (0.213)	-.04765 (0.067)	-.33410 (0.000)	2.7138 (0.000)
Panel	.01699 (0.164)	.37652 (0.062)	.044367 (0.360)	-.54510 (0.000)	4.3076 (0.000)

Çalışmada son olarak doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki olası etkisi kısa dönem için araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda AMG tekniğine dayalı hata düzeltme modeli kullanılmıştır. AMG hata düzeltme tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Buradaki sonuçlar panelin geneli ve her bir birim için ayrı ayrı özetlenmiştir. Hata düzeltme modeline göre, panelin geneli için doğal kaynak bolluğunun kamu harcamaları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Benzer şekilde dışa açıklığın kamu harcaması üzerindeki etkisi de anlamsızdır. Kişi başı GSYİH ise kamu harcamasını pozitif etkilemektedir. Hata düzeltme katsayısı ise anlamlı olup istenildiği gibi 0 ile -1 arasındadır. Bu bulgu, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve kısa dönem dengesizliklerin uzun dönemde tekdüze bir şekilde dengeye geleceğini ifade etmektedir. Öte yandan ülkeler incelendiğinde Bangladeş ve Güney Kore örneklerinde doğal kaynak gelirleri kamu harcamasını pozitif etkilemekte ve hata düzeltme modeli çalışmaktadır. Özetle kısa dönemde Bangladeş ve Güney Kore ülkelerinde doğal kaynak bolluğunun lanet değil aksine nimet olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Dizaji (2014)'nin İran, Mohsen (2016)'in Suriye, Jibir vd.(2019)'nin Nijerya, Adegboye ve Akinyele (2022)'nin Afrika ülkeleri için elde ettiği bulgularla örtüşmektedir. İran, Pakistan, Mısır, Meksika, Filipinler, Endonezya, Türkiye ve Vietnam'da ise hata düzeltme katsayısı 0 ile -1 arasında olmakla beraber doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi anlamsızdır.

SONUÇ

Doğal kaynaklar ülkenin temel varlıklarından birisi olup ülkelerin özellikle dış ticaret ve finans sektörü aracılığıyla ekonomik büyüme ve kalkınmasını hızlandırabilir. Doğal kaynak bolluğunun sosyoekonomik etkileri literatürde yoğun ilgi görmektedir. Doğal kaynak bolluğunun ilişkili olabileceği değişkenlerden birisi de kamu harcamalarıdır. Bu çalışmada kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerindeki etkisi araştırılmış ve böylece doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliliği sınanmıştır. Bunun için N-11 ülkeleri 1996-2021 yıllarını kapsayacak şekilde analiz edilmiştir.

Analizler için AMG uzun dönem katsayı tahmincisi tercih edilmiştir. AMG tahmin sonuçları, hem panelin geneli hem de birimler için elde edilmiştir. AMG sonuçlarına göre, panel için doğal kaynak bolluğunun ve dışa açıklığın kamu harcaması üzerindeki etkisi anlamsız iken kişi başı GSYİH kamu harcamasını pozitif etkilemektedir. İlaveten Bangladeş, Endonezya, Pakistan, Vietnam ve Güney Kore'de doğal kaynak bolluğu, kamu harcaması ile pozitif Filipinler'de ise negatif ilişkilidir. Mısır, İran, Meksika ve Türkiye'de ise doğal kaynak bolluğu, kamu harcamasını etkilemede anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu durumda uzun vadede Bangladeş, Endonezya, Pakistan, Vietnam ve Güney Kore'de doğal kaynaklarla ilgili keşifler ya da gelir artışının kamu harcamasına yansımaları olumlu olacaktır.

Böylece doğal kaynak gelirlerinin yoksulların lehine olması ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunması beklenebilir.

Çalışmada doğal kaynak- kamu harcaması konusu kısa dönem için de analiz edilmiştir. Bu amaçla AMG yaklaşımına dayalı hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Modelin sonuçlarına göre panelin geneli için elde edilen sonuçlar uzun dönem sonuçlarını destekler niteliktedir. Bir başka deyişle doğal kaynak bolluğu ve dışa açıklık kamu harcaması üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Kişi başı GSYİH ise kamu harcamasını olumlu yönde etkilemektedir. Ülkeler için ulaşılan bulgular ise Bangladeş ve Güney Kore'de doğal kaynak gelirlerindeki artışın kamu harcamasını artıracığı yönündedir. Modelin kapsadığı diğer ülkelerde doğal kaynak gelirlerinin kamu harcaması üzerinde anlamlı bir etkisi söz konusu değildir.

Sonuç olarak N-11 ülkelerinin geneli için kısa ve uzun dönemde doğal kaynak bolluğunun kamu harcaması üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Kamu harcaması ekonomik büyüme ile birlikte artmaktadır. Dışa açıklığın da kamu harcaması üzerinde bir etkisi mevcut değildir. Fakat ülke bazlı sonuçlara baktığımızda, Bangladeş ve Güney Kore'de hem kısa hem de uzun dönemde doğal kaynak bolluğu kamu harcamasıyla pozitif ilişkilidir. Bu nedenle Bangladeş ve Güney Kore'de kısa ve uzun vadede doğal kaynak laneti hipotezinin geçerli olmadığı aksine doğal kaynak nimeti hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Ulaşılan bu kanıtlara göre, söz konusu ülkelerde yöneticilerin doğal kaynaklardan elde ettiği gelirleri halkın faydasına olacak şekilde yeniden dağıtım yaptığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda yöneticilerin eğitim, sağlık, altyapı yatırımları ve sosyal harcamaları önemseyeceğini ve doğal kaynak gelirlerini ekonomik kalkınmayı sağlayacak şekilde söz konusu alanlara aktardığından bahsedebiliriz. Elde edilen bu sonuç aynı zamanda yöneticilerin kamu harcamasının finansmanı için başvurabileceği kaynaklardan birisinin de doğal kaynak gelirleri olduğunu göstermektedir.

Mısır, İran, Meksika ve Türkiye'de ise hem kısa hem de uzun dönemde doğal kaynak-kamu harcamasının ilişkisiz olduğu görülmektedir. Bu sebeple bahsedilen ülkelerde doğal kaynak gelirlerinin kamu harcaması üzerinde bir yansımaları beklenmeyecektir.

Doğal kaynak laneti hipotezi ise sadece Filipinler ekonomisi için geçerlidir ve söz konusu etki uzun vadede görülmekte olup kısa vadede Filipinler'de doğal kaynak-kamu harcaması arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Bu nedenle Filipinler'de yöneticilerin doğal kaynak gelirlerini beşeri sermayeyi ya da altyapı yatırımlarını olumlu etkileyecek şekilde kullanmadığı ifade edilebilir. Bu durum rant arayışından ya da yöneticilerin sürdürülebilir kalkınma için kamu harcamasının önemini kavrayamamış olmasından kaynaklanabilir. Filipinler'de yöneticilerin doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin hangi alanlara aktarıldığına önem vermesi önerilebilir. Bu kapsamda söz

konusu gelirlerden bir kısmı yoksulların lehine olacak şekilde kamu harcamalarına aktarılabilir. Böylece doğal kaynağın Filipin ekonomisi için lanet olma etkisi ortadan kaldırılabilir ve nimete dönüştürülmesine katkı sağlanabilir. İlaven, söz konusu olumsuz etkinin minimize edilmesi amacıyla doğal kaynak sektöründeki firmaların eğitim, sağlık ya da altyapı alanlarına yatırım yapması istenebilir.

KAYNAKÇA

- Adegboye, A.; Akinyele, O.D.(2022), "Assessing the determinants of government spending efficiency in Africa", *Future Business Journal* 8:47, 1–17.
- Aljarallah, R.A. (2020), "Natural resource dependency, institutional quality and human capital development in Gulf Countries", *Heliyon* 6: e04290, 1-11.
- Aregbeyen, O. O.; Akpan, U. F. (2013), "Long-term determinants of government expenditure: A disaggregated analysis for Nigeria", *Journal of Studies in Social Sciences* 5:1, 31-87.
- Atil, A.; Nawaz, K.; Lahiani, A.; Roubaud, D.(2020), "Are natural resources a blessing or a curse for financial development in Pakistan? The importance of oil prices, economic growth and economic globalization", *Resources Policy* 67:101683, 1-11.
- Auty, R.M. (2003), "Natural resources, development models and sustainable development", *Environmental Economics Programme, Discussion Paper* 03-01.
- Auty, R. M. (1993), "Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis", Routledge, London.
- Avom, D.; Ovono, N.N.; Nkoa, E.O.(2022), "Revisiting the effects of natural resources on income inequality in Sub-Saharan Africa", *International Journal of Development Issues* 21:3, 389-412.
- Bourguignon, F.; Morrisson, C. (1990), "Income distribution, development and foreign trade", *European Economic Review* 34, 1113–1132.
- Breusch, T.; Pagan, A., (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *Review of Economic Studies* 47:1, 239-253.
- Chekouri, S.M. (2023), "Natural resource abundance and income inequality: a case study of Algeria", *International Journal of Development Issues* 22:3, 325-344.
- Cockx, L.; Francken, N. (2014), "Extending the concept of the resource curse: Natural resources and public spending on health", *Ecological Economics* 108, 136-149.
- Cockx, L.; Francken, N. (2016), "Natural resources: a curse on education spending?", *Energy Policy* 92, 394-408.
- Deng, W.; Akram, R.; Mirza, N. (2022), "Economic performance and natural resources: evaluating the role of economic risk", *Resources Policy*, 78: 102840, 1-11.
- Ding, Y.(2023), "Does natural resources cause sustainable financial development or resources curse? Evidence from group of seven economies", *Resources Policy* 81: 103313,1-9.
- Dizaji, S. F. (2014), "The effects of oil shocks on government expenditures and government revenues nexus(with an application to Iran's sanctions)", *Economic Modelling* 40, 299–313.
- Eberhardt, M.; Teal, F. (2010), "Productivity analysis in global manufacturing production", *Economics Series Working Papers. No.515. University of Oxford Department of Economics Discussion Paper Series.*
- Eberhart M.; Bond, S.R. (2009). Cross-sectional dependence in non-stationary panel models: A novel estimator. MPRA Paper. No. 17692. University Library of Munich.
- Facchini, F.(2018). What Are the Determinants of Public Spending? An Overview of the Literature. *Atlantic Economic Journal*,46:419–439.
- Gong, W. (2023), "A study on the effects of natural resource abundance and foreign direct investment on regional eco-efficiency in China under the target of COP26", *Resources Policy* 82:103529, 1-11.
- Gylfason, T. (2001), "Natural resources, education, and economic development", *European Economic Review* 45:4-6, 847-859.
- Han, J.; Raghutla, C.; Chittedi, K.R.; Tan, Z.; Koondhar, M.A. (2022), "How natural resources affect financial development? Fresh evidence from top-10 natural resource abundant countries", *Resources Policy* 76: 102647, 1-7.
- Hartwell, C.A.; Horvath, R.; Horvathova, E.; Popova, O. (2019), "Democratic institutions, natural resources, and income inequality", *Comparative Economic Studies* 61:4, 531-550.
- Hussain, M.; Ye, Z.; Bashir, A.; Chaudhry, N.I.; Zhao, Y. (2021), "A nexus of natural resource rents, institutional quality, human capital, and financial development in resource-rich high-income economies", *Resource Policy* 74: 102259.
- Jiang, C.; Zhang, Y.; Kamran, H.W.; Afshan, S. (2021), "Understanding the dynamics of the resource curse and financial development in China? A novel evidence based on QARDL model", *Resource Policy* 72:102091.
- Jibir, A.; Aluthge, C.; Ercolano, S. (2019), "Modelling the determinants of government expenditure in Nigeria", *Cogent Economics & Finance* 7:1, 1620154, 1-23.
- Khan, Z.; Hussain, M.; Shahbaz, M.; Yang, S.; Jiao, Z. (2020), "Natural resource abundance, technological innovation, and human capital nexus with financial development: A case study of China", *Resources Policy* 65:101585, 1-13.
- Kim, D.H.; Chen, T.C.; Lin, S.C. (2020), "Does oil drive income inequality? New panel evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*", 55, 137–152.
- Kim, D.H.; Lin, S.C. (2017). "Human capital and natural resource dependence, *Structural Change and Economic Dynamics*", 40, 92–102.
- Kwakwa, P.A.; Adzawla, W.; Alhassan, H.; Achaamah, A. (2022), "Natural resources and economic growth: does political regime matter for Tunisia?", *Journal of Public Affairs* 22: e2707, 1-15.
- Maluleke, G. (2016), "The determinants of government expenditure in South Africa", *Master of commerce, university of South Africa*, November 2016.
- Mohsen, A.S. (2022), "The main determinants of the government expenditure: a case study of Côte D’Ivoire", *Timisoara Journal of Economics and Business* 15:2, 151-166.
- Mohsen, A. S. (2016), "Effects of oil returns and external debt on the government expenditure: a case study of Syria", *Management Studies and Economic Systems* 2:3, 181-188.

- Papayrakis, E.; Gerlagh, R. (2004), "The resource curse hypothesis and its transmission channels", *Journal of Comparative Economics* 32:1, 181-193.
- Philippot, L. M. (2010), "Are natural resources a curse for human capital accumulation", *Centre d'Etudes et de Recherches sur le Développement International (CERDi-CNRS)*.
- Pesaran, H. (2004), "General diagnostic tests for cross section dependence in panels", *Cambridge Working Papers in Economics Working Paper*, 435.
- Pesaran, M. H.; Yamagata, T. (2008), "Testing slope homogeneity in large panels", *Journal of Econometrics* 142, 50-93.
- Pesaran, M. H.; Ullah, A.; Yamagata, T. (2008), "A bias-adjusted LM test of error cross-section independence", *The Econometrics Journal* 11:1, 105-127.
- Sachs, J. D.; Warner, A. M. (2001), "The curse of natural resources", *European Economic Review* 45:4, 827-838.
- Sachs, J. D.; Warner, A. M. (1995), "Natural resource abundance and economic growth", *NBER Working Papers* 5398, National Bureau of Economic Research
- Sebri, M.; Ahmed, O.I.; Hajer Dachraoui, H.(2023), " Public spending and the resource curse in WAEMU countries: An asymmetry analysis using the hidden cointegration and non-linear panel ARDL framework", *Resources Policy* 82:103591, 1-13.
- Sebri, M.; Dachraoui, H. (2021), "Natural resources and income inequality: A meta-analytic review", *Resources Policy* 74: 102315,1-12. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102315>
- Sinha, A.; Sengupta, T. (2019), " Impact of natural resource rents on human development: What is the role of globalization in Asia Pacific countries?", *Resources Policy* 63: 101413, 1-9.
- Smith, L. V.; Leybourne, S.; Kim, T.-H. ; Newbold, P. (2004), " More powerful panel data unit root tests with an application to mean reversion in real exchange rates", *Journal of Applied Econometrics* 19:2, 147-170.
- Stijns, J. P. (2006), "Natural resource abundance and human capital accumulation", *World Development* 34:6, 1060-1083.
- Sun, H.P.; Sun, W.F.; Geng, Y.; Kong, Y.S. (2018) "Natural resource dependence, public education investment, and human capital accumulation", *Petroleum Science* 15:657-665.
- Wang, S.; Wang, T.; Li, J.; Zhao, E. (2023), "Resource curse hypothesis in COP26 perspective: Access to clean fuel technology and electricity from renewable energy", *Resources Policy* 82:103448, 1-9.
- Wan, M.; Mughal, N.; Peng, T.; Pena, M.A.Y.(2024), " Resources extraction and access to clean energy a curse or blessing for the economy? Middle-income economies case study", *Resources Policy* 88: 104419, 1-9.
- Westerlund, J.; Edgerton, D.L. (2007), "A Panel bootstrap cointegration test", *Economic Letters* 97:3, 185-190.
- Yuxiang, K.; Chen, Z.(2011), "Resource abundance and financial development: Evidence from China. *Resources Policy* 36, 72-79.
- Yu, Y.(2023), "Role of natural resources rent on economic growth: Fresh empirical insight from selected developing economies", *Resources Policy* 81:103326, 1-8.
- Zeynalov, A. (2017), "Essays on natural resources richness, economic growth and institutional quality", Ph.D. diss., Charles University, Prague.
- Zhao, Y.; Wang, W.; Liang, Z.; Luo, P.(2023), "Racing towards zero carbon: Unraveling the interplay between natural resource rents, green innovation, geopolitical risk and environmental pollution in BRICS countries", *Resources Policy* 88: 104379, 1-11.

EXTENDED ABSTRACT

While natural resources are expected to positively affect economic growth, the observation that many of the countries dependent on natural resources fail in the economic growth process has led to questioning the relationship of natural resources with various socio-economic indicators. In this study, the effect of natural resource abundance on government expenditure is discussed. For this purpose, N-11 countries were analyzed for the period 1996-2021.

In the study, firstly, a cross-sectional dependency test was used. It has been determined that there is cross-sectional dependence for the series and model. Additionally, it was demonstrated by the Smith et al. (2004)'s test that the first difference of the variables is stationary. Another finding is that the model has a heterogeneous structure. The existence of a cointegration relationship was questioned with the LM test of Westerlund and Edgerton (2007)'s, which allows cross-sectional dependence. According to the LM test result, there is a cointegration relationship between the variables. The AMG estimator, which considers cross-sectional dependence and heterogeneity, was preferred for the long-term coefficient estimates of the model.

Findings for both panels and units with the AMG estimator are reported. According to the AMG panel results, the effect of natural resource abundance on government expenditures is positive but statistically insignificant. According to this result, it can be said that the abundance of natural resources has no impact on government expenditure. The effect of GDP per capita on government expenditures is positive and significant, as expected in theory. In this case, it can be predicted that increased economic growth in N-11 countries will lead to increase of government expenditures. The coefficient of openness, which is the other explanatory variable in the model, is negative but statistically insignificant. When we examine the long-run AMG results for the units, it is seen that natural resource revenues are statistically significant in explaining government expenditure in Bangladesh, Indonesia, the Philippines, Pakistan, Vietnam and South Korea. While the abundance of natural resources has a positive impact on government expenditure in Bangladesh, Indonesia, Pakistan, Vietnam and South Korea, it has a negative impact on the Philippines. In this case, it can be said that the natural resource curse hypothesis is valid only for the Philippines.

In the study, the issue of natural resources-government expenditure was also analyzed for the short run. For this purpose, an error correction model based on the AMG approach was applied. According to the results of the model, the results obtained for the entire panel support the long-run results. In other words, natural resource abundance and openness do not have a statistically significant impact on government expenditure. Additionally, GDP per capita positively affects government expenditure. The findings for the countries are that the increase in natural resource revenues will increase government expenditures in Bangladesh and South Korea. In other countries, natural resource revenues do not have a significant impact on government expenditure.

As a result, the abundance of natural resources has no effect on government expenditure in the short and long run for the N-11 countries. Similarly openness also has no effect on government expenditure. Government expenditure increases with economic growth. However, when we look at country-based results, natural resource abundance is positively related to government expenditure in both the short and long run in Bangladesh and South Korea. For this reason, it is seen that the natural resource curse hypothesis is not valid in the short and long run in Bangladesh and South Korea, on the contrary, the natural resource blessing hypothesis is valid. According to this evidence, we can say that the authorities in these countries redistribute the natural resources rents for the benefit of the poor people. In this context, we can say that managers care about education, health, infrastructure investments and social expenditures and transfer natural resource revenues to these areas in a way that will ensure economic development.

The natural resource curse hypothesis is only valid for the Philippine economy and the effect in question is seen in the long run. For this reason, it can be stated that authorities in the Philippines do not use natural resource revenues in a way that positively affects human capital or infrastructure investments. This may be due to rent seeking or the failure of administrators to understand the importance of government expenditure for sustainable development. In order to minimize this negative impact, companies in the natural resource sector may be asked to invest in education, health or infrastructure. On the other hand, in Egypt, Iran, Mexico and Turkey, it is seen that natural resources and government expenditures are unrelated in both the short and long run. For this reason, natural resource revenues will not be expected to have a reflection on government expenditures in the mentioned countries.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran / June 2024

Emine Elif NEBATİ (2024). "SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİKÇİ SEÇİMİ: KÜRESEL BULANIK AHP TABANLI CODAS YAKLAŞIMI"

Emine Elif NEBATİ (2024). "SELECTION OF SUSTAINABLE SUPPLIER: SPHERICAL FUZZY AHP BASED CODAS APPROACH"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.54-67. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Summer, p.54-67.

Alan (İşletme Araştırma) / Field (Business Administration Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsad.1432809

Geliş Tarihi / Received: 06.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 28.05.2024

SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİKÇİ SEÇİMİ: KÜRESEL BULANIK AHP TABANLI CODAS YAKLAŞIMI

Emine Elif NEBATİ¹¹İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği, İstanbul, Türkiye

emine.nebati@izu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-3950-4279

Öz– İşletmeler, rekabette yarışabilmek için değişmek zorundadır. Teknolojinin hızlı değişimi, artan çevre ve iklim sorunları da bu değişimi hızlandırmıştır. Bu değişim sürecinde sadece karlılık değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik de büyük önem taşımaktadır. Tedarik zinciri yönetiminde de güncel yaklaşımlardan biri sürdürülebilir tedarik zinciridir. Sürdürülebilirliği kapsamlı ve metodik bir yaklaşım olarak benimseyen araştırmacılara göre, sürdürülebilirliği tedarik zincirine bağlamak, operasyon yönetiminde hayati bir adımdır. Sürdürülebilir tedarik zinciri probleminde firmalar çalışacağı firmaları seçerken birden fazla kriteri göz önünde bulunduracağı için karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, PVC ve Alüminyum makineleri sektöründe sürdürülebilir tedarikçi seçimi için ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç ana kriter ve 16 farklı alt kriter belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında Küresel Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), tedarikçilerin sıralanmasında Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme (CODAS) yöntemi tercih edilmiştir. Önerilen metodolojinin güvenilirliği için duyarlılık ve karşılaştırma analizi yapılmıştır. Bilindiği kadarıyla, önerilen metodolojinin alanda ilk kez olması sebebiyle, çalışmanın sektördeki karar vericilere ve yazına katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler– Sürdürülebilir Tedarik Zinciri, Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi, Küresel Bulanık AHP, CODAS.

SELECTION OF SUSTAINABLE SUPPLIER: SPHERICAL FUZZY AHP BASED CODAS APPROACH

Abstract – Businesses must change in order to compete in competition. The rapid change in technology, increasing environmental and climate problems have also accelerated this change. In this change process, not only profitability but also sustainability is of great importance. One of the current approaches in supply chain management is sustainable supply chain management. According to researchers who adopt sustainability as a comprehensive and methodical approach, linking sustainability to the supply chain is a vital step in operations management. In this study, three main criteria (economic, social and environmental) and 16 different sub-criteria were determined for sustainable supplier selection in the PVC and Aluminium Machinery sector. The Spherical Fuzzy Analytical Hierarchy Process (AHP) was used for weighting the criteria and the Combinative Distance-based Assessment (CODAS) method was preferred for ranking the suppliers. Sensitivity and comparison analyses were performed for the reliability of the proposed methodology. To the best of our knowledge, the proposed methodology is the first in the field and it is hoped that the study will contribute to the decision makers in the sector and the literature.

Keywords – Sustainable Supply Chain, Sustainable Supplier Selection, Spherical-Fuzzy AHP, CODAS.

GİRİŞ

Günümüzde hızla değişen teknoloji ve artan rekabet ortamında firmalar çeşitli inovasyonlar yaparak ayakta durmaya, yerini korumaya ve gelişimini sürdürmeye devam etmektedir. Rekabet ortamında üstünlük kuran firmaların başarılarında tedarik zinciri süreçlerinin tamamını etkin bir şekilde organize etmeleri yatmaktadır (Supçiller ve Deligöz, 2018). Tedarik zincirini kısaca tanımlamak gerekirse, gereken malzeme ve yarı mamulleri kimlerden ve ne kadar almamız gerektiğini simgeleyen bir durum olarak tanımlanabilir (Ghodsypour ve O'Brien, 2018). Başka bir deyişle tedarik zinciri, pazarlama, operasyon, yeni ürün geliştirme, finans, müşteri hizmetleri, dağıtım, gibi departmanları ve ayrıca müşteri talebini karşılamada doğrudan veya dolaylı rol oynayan süreçleri, akışları içerir (Chopra ve Meindl, 2001).

Dickson tarafından 1966 yılında tedarikçi seçimi ile alakalı yapılan ilk çalışmanın ardından birçok farklı başlıkta tedarikçi seçimi çalışmaları yapılmaya devam etmiştir. Son dönemlerde artan ekonomik krizler ve küresel salgınlar ile firmalar tedarikçi seçimine verdikleri önemi arttırmış ve bu anlamda sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamıştır. 1960'lı yıllarda sürdürülebilirlik kavramı, disiplinli bir kavram olarak tanımlanmasının yanı sıra dünyanın sonu olduğuna inanarak çevreyi korumayla da ilgili çalışmalar yapmıştır (Kopinina, 2017).

Sürdürülebilirlik, en temel haliyle kalıcı ve sürekli olabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" raporunda da küresel olarak kabul edilmiştir. Raporda sürdürülebilirlik kavramı, gelecek nesillerin ihtiyaç ve gereksinimlerine odaklanılarak tanımlanmaktadır (Holden vd. 2014). Elkington (1997), işletmeler için sürdürülebilirlik kavramını, mevcut eylemlerimizin gelecek nesilleri etkilemesi nedeniyle ekonomik, sosyal ve çevresel seçeneklerin kapsamını sınırlama ilkesi olarak açıklayarak, üçlü bir alt çizgi (TBL) sistemi olarak tanıttı. Başka bir deyişle, üçlü performans yaklaşımı, yönetim ve performans değerlendirmede ekonomik, çevresel ve sosyal performansın önemini vurgulamaktadır (Öztürk ve Özçelik, 2014).

Değişen ve gelişen dünya yapılanmasında artan rekabet ortamında firmaların sürdürülebilirliğini de sağlamak adına tedarik zincirinin ilk halkasından son halkasına kadar başarılı ve kusursuza yakın bir performans sergilemesi, pazarda ayakta kalmasına ve gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Tüketicinin doğru ürünü doğru zamanda ve doğru yerde alabilmesi bir tür başarı simgesidir (Christopher and Towill, 2000). Başarılı bir tedarik zinciri yönetiminde firmalar, bu rekabet ortamında ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda rakiplerine üstünlük kurabilecek pozisyona gelmesinin yanı sıra sağlamış olduğu bu üstünlük ile de firmanın imajı ve pazar payında pozitif yönde bir gelişme

sağlamaktadır. Yöneticiler, bu yönelime yanıt olarak çevre yönetimini veya ürün ve hizmetlerinin sürdürülebilirliğini iyileştirmek için çeşitli girişimler geliştirdiler (Lin ve Sheu, 2011). Yeşil başlığı altında yer alan satın alma, çevresel kontrol sistemleri ve enerji tasarrufu gibi başlıklarla bilinçli ve duyarlı tüketicilerin sayısının fazlalığından firmalar çevresel rekabet üstünlüğünü de eline almaktadır. Tedarikçi seçiminde daha önce tanımlanmış kriterler genellikle fiyat rekabetine odaklanırken, yeşil uygulamalarda işletmelerin ürün, üretim, ekonomik karlılık ve sürdürülebilirliği sağlamak için ekolojik koşulları en önemli kriter olarak önceliklendirmesi gerekir (Denizhan vd. 2017). Bu bağlamda işletmeler, artık "çevre bilinci çağı" olarak adlandırılan bu çağın sunduğu bir hedef olan endüstriyel gelişmelerini tamamlarken çevreyi korumaya çalışmalıdırlar (Doğan, 2017). Yeşil Sürdürülebilirlik kapsamında çevreyi korumaya yönelik artan çalışmalar ve duyarlı tüketicilerin olması firma yetkilileri tarafından yeni politikaların da geliştirilmesine yol açmıştır. Sürdürülebilir olma amacı taşıyan işletmelerin tedarikçi seçiminde çevresel faaliyetlere de önem veren tedarikçileri seçmesi ile gerçekleşmektedir (Şişman, 2016). Bu noktada öne çıkan yeni bir kavram olan ve sürdürülebilirlikte büyük paya sahip olan Yeşil Tedarikçi Seçimi kavramında yeşil satın alma, ürün tasarımı, geri dönüştürülebilir atıklar ve tehlikeli madde kontrolü gibi kriterleri göz önünde bulunduran karar vericiler, kriterlerin ağırlıklarına göre bir sıralama yaparak en uygun alternatifi seçmektedir. Karar vericiler, seçimlerinin işletmelerinin kaynaklarını, sermayesini, nakit akışlarını, personelini ve diğer tüm yönlerini nasıl etkileyeceğini dikkate almalıdır (Çınar ve Uygun, 2019). Günümüzde tedarikçi seçimi popülerliğini korumakla birlikte geleneksel kriterlerin yerine enerji tüketimi, atık üretimi, iş sağlığı ve güvenliği gibi kavramlara ilişkili faktörler tedarikçi seçimine eklenmeye başlanmıştır (Liao vd. 2016; Awasthi ve Kannan, 2016).

Bu çalışmanın amacı, bir üretim tesisinde tedarikçi seçimi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar ve devamlılığı sağlamak adına uygun alternatif seçimlerini değerlendirmek üzerine bir karar modeli sunulmasıdır. Çalışmada, sürdürülebilirliğin üç önemli unsuru, ekonomi, sosyal ve çevre olmak üzere 3 ana kriter ve 16 alt kriter belirlenmiş ve 10 farklı tedarikçi firmaya göre değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın en önemli katkısı, günümüzde gündem olan ve gelecekte de uygulamaları artacak olan sürdürülebilirlik konusunda Küresel Bulanık AHP tabanlı CODAS yaklaşımı ile yazına katkı sunulmasıdır. Uluslararası literatürde, Küresel Bulanık AHP uygulamaları her ne kadar kullanılmış olsa da, ulusal literatürde yok denecek kadar azdır. Bunun yanı sıra, CODAS yöntemi de sıklıkla literatürde tercih edilmesine rağmen, bildiğimiz kadarıyla Küresel Bulanık AHP tabanlı CODAS yaklaşımının PVC ve Alüminyum Makineleri sektöründe sürdürülebilir tedarikçi seçiminde ilk kez önerilmesidir. Böylece hem yazına hem sektördeki karar vericilere fayda sağlayacağı umulmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde literatür araştırmasına, ikinci bölümünde kullanılan metotların teorik altyapısına, üçüncü

bölümde sürdürülebilir tedarikçi seçiminin uygulama adımlarına, son bölümde ise çalışma sonuçlarına ve önerilere yer verilmiştir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Firmaların çalışmalarını sürdürürken rekabet ortamında ayakta kalabilmek adına faydalandıkları dış kaynaklarda devamlılığı sağlamaları büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu kapsamda en önemli kriterler arasında yer alan tedarikçi seçimi probleminde şirketlerin sürdürülebilirliğini sağlaması için göz önünde bulundurduğu bazı durumlar mevcuttur. Bu bölümde, sürdürülebilir tedarikçi seçimi ve önerilen metodoloji ile ilgili literatürde öne çıkan çalışmalara yer verilmiştir.

Çetindere Filiz, (2023) yılındaki çalışmada sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi kriterlerini AHP yöntemiyle tekstil sektörü için değerlendirmiştir. Kusi-Sarpong vd. (2023) çalışmalarında, sürdürülebilir tedarikçileri döngüsel ekonomi ve endüstri 4.0 kapsamında değerlendirmiş, Best-Worst Method (BWM) ve VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR) yöntemleri kullanılmıştır. Liaqat vd. (2022) çalışmalarında, sürdürülebilirlik kavramı ile alakalı olarak yapılan tedarikçi seçimi ve sipariş kaynağı tahsisi ile alakalı bir problem ele almıştır. Wei vd. (2022) çalışmalarında, orta ölçekli bir telekomünikasyon işletmesi için sürdürülebilir tedarikçi seçimi AHP yöntemi ile değerlendirilmiştir. Mercan ve Çetin (2022) çalışmada, kimya sektörünün boya alt dalında yeşil tedarikçi seçimi yapmıştır. Analizde, Analitik Ağ Süreci (ANP), Grey Relational Analysis (GRA), Complex Proportional Assessment (COPRAS), MOORA-Oran Yöntemi, MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı yöntemleri kullanılmışlardır. Masoomi vd. (2022) çalışmalarında, kaynakların tüketimini azaltmak için yeşil tedarikçi seçimi BWM, COPRAS ve Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS) yöntemleri ile değerlendirmiştir. Coşkun vd. (2022) çalışmalarında, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri içeren sürdürülebilir tedarik zinciri performansını değerlendirmiştir. Özkan (2021) çalışmada sürdürülebilirlik çalışmalarının zararı azaltmaktan ziyade fayda sağlaması gerektiğinin önemine vurgu yapılarak çevresel, sosyal ve ekonomik kriterler altında modeli test etmek adına Kısmi En Küçük Kareler (PLS) yöntemi kullanılarak değerlendirmiştir. Fallahpour vd. (2021) çalışmalarında endüstri 4.0 ve sürdürülebilirlik kriterlerini bir arada değerlendirmek için kullanılan ÇKKV tekniklerinden Bulanık En İyi En Kötü Yöntemi (FBWM) ve FIS (Fuzzy Inference Systems) ile kapsamlı bir sürdürülebilirlik ve endüstri 4.0 kriterleri belirlenmiş, tedarikçi seçiminde kullanılan kriterlerin bulanık ortamlar yerine ayrı ayrı değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kararına varılmıştır. Ahat (2021) çalışmasında, Adaptive-Network Based Fuzzy Inference Systems (ANFIS) ve (YSA) metotları kullanarak sürdürülebilir tedarikçi seçimi yapmıştır. Ecer (2021) çalışmada, tedarikçi sürdürülebilirlik performansını ölçeklendirmek için çok kriterli bütünsel bir karar aracı tavsiye etmektedir. Önerilen model, bir otomobil

yedek parça firmasında üç sürdürülebilirlik boyutunu, on iki alt kriteri ve beş sürdürülebilir tedarikçiyi değerlendirmiş, Full Consistency Method (FUCOM) ve MAIRCA yöntemlerini kullanmıştır. Acar ve Köylüoğlu (2020) çalışmada, bir inşaat firması için sürdürülebilir tedarikçi seçimi AHP ile analiz etmiştir. Çerçi (2020) çalışmada, sürdürülebilir tedarikçi seçim kriterlerinin ağırlıklarını hesaplamak için Bulanık Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi (Fuzzy SWARA) yöntemi, en uygun tedarikçiyi bulmak için ise Fuzzy MOORA yöntemi tercih edilmiştir. Uçal Sarı vd. (2017) çalışmada, tedarikçilerin sürdürülebilirlik performanslarını The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Su vd. (2016) çalışmada, sürdürülebilir tedarikçi seçimi için hiyerarşik gri-DEMATEL yöntemini kullanmıştır. Tayyar ve Arslan (2013) çalışmada, hazır giyim sektöründe dünyanın ileri gelen firmalarının dikim işlemlerini gerçekleştiren en iyi fason işlem yapan sürdürülebilir tedarikçisinin seçilmesi için AHP ve VIKOR teknikleri kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Sürdürülebilir tedarikçi seçimi problemine yönelik önerilen metodoloji literatürüne Tablo 1 ve Tablo 2’de yer verilmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda araştırmacıların sürdürülebilir tedarikçi seçimi probleminin çok amaçlı ve çok kriterli yapısını dikkate alarak ÇKKV yöntemlerine yöneldiği görülmüştür. İncelenen çalışmalarda sürdürülebilir tedarikçi seçiminde karar verme tekniklerinin sıklıkla tercih edildiği gözlenmiştir. Ayrıca, Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü üzere Küresel Bulanık AHP ve CODAS yöntemlerinin farklı uygulamaları görülmektedir. Bu durum önerilen metodolojinin yazındaki kabulünü ve güvenilirliğini desteklemektedir. Lakin, bütünsel Küresel Bulanık AHP ve CODAS metodolojisinin PVC ve Alüminyum Makineleri sektöründe uygulamasına rastlanmamıştır, bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymuştur. Sonuç olarak çalışmanın literatüre sağladığı katkılar şöyledir; PVC ve Alüminyum Makineleri sektöründe literatürde ilk defa bütünsel Küresel Bulanık AHP ve CODAS yöntemleri kullanılmıştır. İşletmeler için sürdürülebilirlik yaklaşımının önemi her geçen gün artmaktadır. Doğru tedarikçi seçim kararlarının verilmesi ile kurumlar rekabette söz sahibi olmaktadır. Bu bağlamda önerilen model ile sektördeki karar vericilere yol göstereceği umulmaktadır. Problem çözümünde duyarlılık ve karşılaştırmalı analizlerle çalışmanın güvenilirliği desteklenmiştir.

Tablo 1: Küresel-Bulanık AHP ile İlgili Çalışmalar

Referans	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metot
Ayyıldız ve Taşkın (2022)	Covid-19 pandemisi esnasında petrol istasyonu yeri seçimi	Küresel-Bulanık AHP, VIKOR
Dazhamyar (2022)	15 çevresel faktörün ele alınarak OECD ülkelerindeki iş ortamlarının karşılaştırılması ve sıralanması	Gri İlişkisel Analiz (GIA), Küresel-Bulanık AHP
Menekşe ve Akdağ (2022)	Covid-19 pandemisinde hayatımıza giren uzaktan eğitim için uygun video konferans platformu seçimi	Küresel-Bulanık AHP, EDAS

Singer ve Özşahin (2022)	Özellik ve çeşitli faktörlerin ele alındığı laminant parke seçimi	Küresel-Bulanık AHP
Doğan (2017)	Çok kriterli karar verme teknikleri ile süreç analizi teknolojisi seçiminin değerlendirilmesi	Küresel-Bulanık AHP
Onar ve İbil (2021)	Tip-2 Diyabet hastalığı tedavisinde kullanılmak üzere en iyi ilaç kombinasyonun sağlanması	Küresel-Bulanık AHP
Kocakaya vd. (2021)	Türkiye’de yer alan havayolları için uygun uçak tipi seçimi	Küresel-Bulanık AHP, TOPSIS
Mürtezaoglu (2021)	Afet ve acil durumlar için ideal hastane seçimi	Küresel-Bulanık AHP, TOPSIS
Serap (2021)	Elektrikli araçların performanslarının değerlendirilmesi ve en uygun seçimin yapıldığı bir vaka çalışması	Küresel-Bulanık AHP, Electre
Ayyıldız ve Gümüş (2020)	İstanbul’da gerçek bir vaka üzerinden değerlendirilen uygun petrol istasyonu lokasyonu seçimi	Küresel-Bulanık AHP, Küresel WASPAS
Gündoğdu ve Kahraman (2019)	Yenilenebilir enerji lokasyonu seçimi üzerine bir uygulama	Küresel-Bulanık AHP

Tablo 2: CODAS ile İlgili Yapılan Çalışmalar

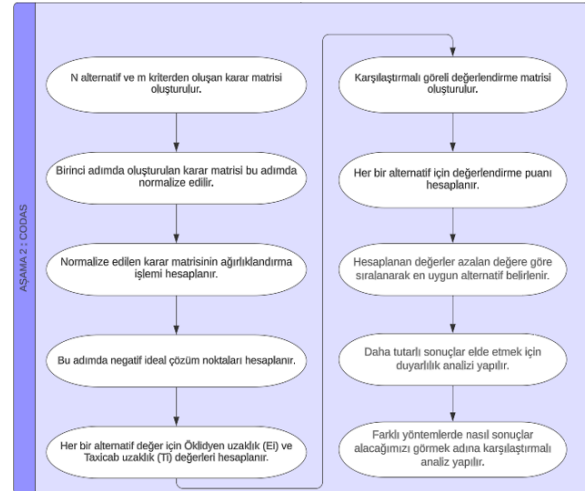
Referans	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metot
Keleş ve Alaca (2023)	İşletmelerde kullanılabilecek dijital pazarlama teknolojilerinin önem derecelerini belirlemek ve uygun alternatifi seçmek.	PIV, CODAS
Arslan ve Ayvaz (2021)	ÇKKV teknikleri kullanarak emniyet personeli performansının değerlendirilmesi	AHP, CODAS
Çınaroğlu (2021)	Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin yaşam kalitelerinin analiz edilmesi	CRITIC, CODAS, ROV
Ersoy (2021)	Yazılım ve danışmanlık alanında hizmet gösteren bir firma için en uygun personelin seçilmesi	ENTROPİ, EDAS, CODAS
Alioğulları ve Tüysüz (2020)	İstanbul ili üzerinden yapılan çalışmada en yüksek dış ticaret kârının belirlenmesi	EDAS, CODAS
Ulutaş (2020)	Harmanlanmış iki ÇKKV yöntemi ile en iyi kargo firması seçimi	SWARA, CODAS
Yüksekyıldız (2020)	Türkiye’de yer alan kruvaziyer limanlarının performanslarının değerlendirilmesi	CODAS
Tuş ve Adalı (2018)	Belirlenen kriterlere göre Denizli ilinde yer alan bir tekstil firmasında personel performansının değerlendirilmesi	CODAS, PSI
Ayyıldız ve Yalçın (2018)	Ticari işletmeler için en önemli konular arasında yer alan lojistik sektörü için uygun şehirlerin belirlenmesi	ENTROPİ, CODAS
Badi vd. (2018)	En uygun tedarikçi seçimi	CODAS

MATERYAL VE METOD

Bu çalışma, sürdürülebilir tedarikçi seçim problemini Küresel Bulanık AHP tabanlı CODAS yöntemi ile değerlendirmiştir. Önerilen metodoloji ve akış şeması Şekil 1 ve Şekil 2’de verilmiştir. Bu bölümde, Küresel Bulanık AHP ve CODAS için teorik bilgilere yer verilmiştir.

Şekil 1: Küresel Bulanık AHP Yaklaşımı

Şekil 2: CODAS Yaklaşımı

Küresel-Bulanık AHP Yöntemi

Çok kriterli karar verme tekniklerinin yetersiz kaldığı ve daha fazla detay gerektiren durumlarda tercih edilmesi için bulanık yöntemler geliştirilmiştir. Küresel-Bulanık yöntemlerle kullanılan tekniklerden olan AHP yöntemi, kriterlerin belirlenmesinin ardından ikili matrislerin oluşturulması ile önem derecelerinin belirlenmesi olarak nitelendirilmektedir (Kocakaya vd.2021). Küresel-Bulanık AHP metodu içerisinde yer alan önem derecelerine ait değerler Tablo 3’te verilmiştir. AHP yöntemi, tek veya farklı tekniklerle entegre bir şekilde karmaşık problemleri çözmek için kullanılması yanı sıra (Emrouznejad ve Marra, 2017) küresel bulanık yöntemlerle daha net ve karmaşık

problemlerin çözümünde kullanılmıştır. Yazında çeşitli alanlarda uygulamaları mevcuttur (Gündoğdu ve Kahraman,2020) ;(Yang ve Chiclana, 2009) ;(Nebati vd.2023a),(Nebati vd.2023b); (Emrouznejad ve Marra, 2017);(Mathew vd.2020);(Akram ve Kahraman,2021).

Tablo 3: Küresel-Bulanık Önem Dereceleri

	Score Index (SI)	(u, v, π)
Kesinlikle Yüksek Önemli (KYÖ)	9	(0.9,0.1,0.0)
Çok Yüksek Önemli (ÇYÖ)	7	(0.8,0.2,0.1)
Yüksek Önemli (YÖ)	5	(0.7,0.3,0.2)
Biraz Yüksek Önemli (BYÖ)	3	(0.6,0.4,0.3)
Eşit Önemli (EÖ)	1	(0.5,0.4,0.4)
Biraz Düşük Önemli (BDÖ)	1/3	(0.4,0.6,0.3)
Düşük Önemli (DÖ)	1/5	(0.3,0.7,0.2)
Çok Düşük Önemli (ÇDÖ)	1/7	(0.2,0.8,0.1)
Kesinlikle Düşük Önemli (KDÖ)	1/9	(0.1,0.9,0.0)

Adım 1. Problemin Hiyerarşik Yapısının Tanımlanması: Yöntemin ilk adımı, kriterlerin belirlendiği ve açıklanmalarının yer aldığı aşamadır.

Adım 2. Küresel Bulanık İkili Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması: Tablo 3'te verilen dilbilimsel terimlere dayanan küresel bulanık yargı matrislerini kullanarak ikili karşılaştırmalar matrisi oluşturun, burada Eşitlik 1 ve Eşitlik 2 puan endekslerini (SI) elde etmek için kullanılır (Gündoğdu ve Kahraman, 2020).

KYÖ, ÇYÖ, YÖ, BYÖ ve EÖ için Eşitlik 1;

$$SI = \sqrt{100 \times ((u_{\tilde{A}_s} - \pi_{\tilde{A}_s})^2 - (v_{\tilde{A}_s} - \pi_{\tilde{A}_s})^2)} \quad (1)$$

EÖ, BDÖ, DÖ, ÇDÖ VE KDÖ için Eşitlik 2;

$$SI^{-1} = 1 / \sqrt{100 \times ((u_{\tilde{A}_s} - \pi_{\tilde{A}_s})^2 - (v_{\tilde{A}_s} - \pi_{\tilde{A}_s})^2)} \quad (2)$$

Adım 3. Küresel Bulanık İkili Karşılaştırma Matrislerinin Birleştirilmesi: Karar vericilerin cevapları ile oluşturulan cevaplar Eşitlik 3'te yer alan SWGM ile birleştirilir.

$$SWGM_w(\tilde{A}_{s1}, \tilde{A}_{s2}, \dots, \tilde{A}_{sn}) = \tilde{A}_{s1}^{w_1} + \tilde{A}_{s2}^{w_2} + \dots + \tilde{A}_{sn}^{w_n} \quad (3)$$

$$= \left\{ \left(\prod_{i=1}^n \mu_{\tilde{A}_{si}}^{w_i} \sqrt{1 - \prod_{i=1}^n (1 - v_{\tilde{A}_{si}}^{w_i})} \right)^{w_i}, \sqrt{\prod_{i=1}^n (1 - v_{\tilde{A}_{si}}^{w_i})} - \prod_{i=1}^n (1 - v_{\tilde{A}_{si}}^{w_i}) - \prod_{i=1}^n (1 - v_{\tilde{A}_{si}}^{w_i}) \right\}$$

Adım 4. Kriterlere Ait Küresel Bulanık Ağırlıkların Hesaplanması: Oluşturulan karar matrisindeki değerlere Eşitlik 4 uygulanarak ağırlıkları hesaplanır. Bu aşamada farklı olarak ağırlıkların ele alınmasından ötürü $w_i =$ ağırlık katsayısı yerine $n =$ kriter sayısı kullanılır.

$$SWAM_w(\tilde{A}_{s1}, \tilde{A}_{s2}, \dots, \tilde{A}_{sn}) = w_1 \tilde{A}_{s1} + w_2 \tilde{A}_{s2} + \dots + w_n \tilde{A}_{sn} \quad (4)$$

$$\left\{ \sqrt{1 - \prod_{i=1}^n (1 - u_{\tilde{A}_{si}}^{w_i})}, \prod_{i=1}^n v_{\tilde{A}_{si}}^{w_i}, \sqrt{\prod_{i=1}^n (1 - u_{\tilde{A}_{si}}^{w_i})} - \prod_{i=1}^n (1 - u_{\tilde{A}_{si}}^{w_i}) - \prod_{i=1}^n (1 - u_{\tilde{A}_{si}}^{w_i}) \right\}$$

CODAS Yöntemi

CODAS (Combinable Distance-Based Assessment Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme) adlı bir yöntem, Keshavarz Ghorabae ve arkadaşları tarafından önerilmiştir (Ghorabae vd.2016). CODAS yaklaşımı, farklı

seçeneklerin birbirine göre ne kadar tercih edilebilir olduğunu değerlendirmek için Öklid (Euclidean) ve Taksicab (Taxicab) mesafelerini kullanır. Yaklaşım, verimsiz ideal yanıtın en uzak seçeneği seçmeye odaklanır. Öklid uzaklığı bu amaçla kullanılan ilk uzaklıktır. Uygulama adımları sırasıyla (Ghorabae vd.2016);

Adım 1. Karar Verme Matrisinin Oluşturulması: Karar vericiler tarafından oluşturulan ve n tane alternatif, m tane kriterden oluşan matristir.

$$x = [x_{ij}]_{nm} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 2. Normalize Karar Matrisi Oluşturulması: Oluşturulan karar matrisi, eşitlik 6 yardımıyla normalize edilir. N_b faydayı temsil ederken N_c ise maliyeti temsil etmektedir.

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} & j \in N_b \text{ ise,} \\ \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} & j \in N_c \text{ ise,} \end{cases} \quad (6)$$

Adım 3. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması: Kriter ağırlıklarının (w_j) belirlenmesinin ardından normalize karar matrisinde yer alan değerler ile çarpılması ile elde edilen sonuçlardır.

$$r_{ij} = w_j n_{ij} \quad (7)$$

Adım 4. Negatif İdeal Çözümün Belirlenmesi: Bu aşamada ağırlıklandırılmış karar matrisinde yer alan her sütundaki en küçük değer ele alınır.

$$ns = [ns_j]_{1 \times m} \quad (8)$$

$$ns_j = \min_i r_{ij} \quad (9)$$

Adım 5. Öklid ve Taxicab Uzaklıklarının Hesaplanması: Eşitlik 10 ve 11 yardımıyla her bir alternatife negatif ideal çözüme olan Öklid ve Taxicab yakınlıkları hesaplanır.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (10)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (11)$$

Adım 6. Göreceli Değerlendirme Matrisinin (Ra) Oluşturulması: Öklid ve taxicab uzaklıkları ele alınarak hesaplanan matriste eşitlik 12 ve 13 ile sağlanır.

$$Ra = [h_{ik}]_{n \times n} \quad (12)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k) \times (T_i - T_k)) \quad (13)$$

$$\psi(x) = \begin{cases} 1, & \text{eğer } |x| \geq \tau \\ 0, & \text{eğer } |x| < \tau \end{cases}$$

Adım 7. Değerlendirme Puanının Hesaplanması: Eşitlik 14 kullanılarak alternatiflerin değerlendirme puanları hesaplanır.

$$H_i = \sum_{k=1}^n h_{ik} \quad (14)$$

Adım 8. Değerlendirme Puanlarının Azalan Değere Göre Sıralanması: Seçenekler, derecelendirme puanlarına göre en yüksekten en düşüğe doğru sıralanır (H_i). Bu sıralama, en yüksek puana sahip seçeneğin tüm seçenekler arasında en iyi seçenek olduğunu söylüyor.

UYGULAMA

Çalışmada İstanbul'da yer alan ve yüksek teknoloji içeren otomasyon hatlar ile PVC ve Alüminyum Makineleri sektöründe üretim yapan bir firma için sürdürülebilir

tedarikçi seçimi yapılmıştır. Çalışmada, Ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç ana kriter ve 16 alt kriter belirlenmiştir. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi 3 temel boyutu inceler. Bu boyutlar ekonomik, çevresel ve sosyaldır. Ekonomik unsurlar toplam maliyete, toplam gelire, verimliliğe, yatırımın geri dönüşüne ve etkinliğe odaklanır. Çevresel bileşen, çevre dostu ürünler, çevre dostu paketleme, çevre dostu satın alma, geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanımı, atık yönetimi, çevresel yasal gerekliliklere bağlılık, çevre dostu lojistik ve yalın üretimi vurgulamaktadır. Sosyal unsur, sosyal sorumluluk ve insan ilişkileri çalışmasına dayanmaktadır. Çalışma koşullarının (mesleki olanaklar, sosyal haklar) ve çalışma ortamının ergonomik olarak düzenlenmesini, iş kazası oranlarının azaltılmasını, tedarikçi seçimini, sağlık ve yasal yükümlülüklerle uyumu içerir. Önerilen modele ait hiyerarşik yapı Ek Tablo A.1’de verilmiştir. Çalışmada kullanılmak üzere belirlenen kriterler ve kriter açıklamaları ise, Tablo 4’te yer almaktadır. Kriterler, literatürdeki çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmış olup çalışmalardan bazıları Ek Tablo A.2’de paylaşılmıştır.

Tablo 4: Kriterler Açıklamaları

Ana Kriter	Alt Kriter	Kriter Açıklaması
Ekonomik Kriterler	Kalite Güvence (E1)	Tedarikçinin firma beklentisini karşılama düzeyidir. (Ayyıldız ve Taskin, 2022)
	Ürün Maliyeti (E2)	Tedarikçilerin belirli bir standart ürün için sunduğu fiyatlandırmadaki avantaj derecesi. (Ayyıldız ve Taskin, 2022)
	Lojistik Maliyeti (E3)	Ürünün fabrikadan dağıtım tesisine taşınmasının bedeli. (Mercan,2020)
	Zamanında ve Doğru Ürün Teslimatı (E4)	Aynı standart ürün için satıcılar tarafından sunulan teslimat sürelerindeki fark. (Ayyıldız ve Taskin, 2022)
	Teknolojik Yeterlilik (E)	Tedarikçilerin talepleri karşılama kullandıkları teknoloji. Ar-Ge kullanma becerisi. (Şişman,2016)
Sosyal Kriterler	Standartlara Uygunluk (S1)	Firmanın sattığı ürün ve mamul hakkında almış olduğu geri dönüşlerin önemli olduğu ve bu noktada iyi olan şirketlerin büyümede payının olması, müşteriler ve hizmet sağlayıcılar açısından önemli bir yere sahiptir. (Luthra vd.2017)
	Müşteri Hizmetleri (S2)	Müşteri ilişkileri yönetimi kapsamında, ürün hizmet sistemleri, komple hizmet sözleşmeleri ve operatör sözleşmeleri gibi hizmetler, müşterilere tüm ürün yaşam döngüsü boyunca destek alma şansı verir. (Doğan,2017)
	Satış Sonrası Hizmetler (S3)	Ürünün kullanımı boyunca kurulum, onarım ve garanti hizmetleri sunulmaktadır. (Çerçi,2020)
	Personel İlişkileri (S4)	Ekip içi koordinasyonu sağlamak adına birleştirici bir role sahip olma, iletişimi sağlama. (Aksakal ve Dağdeviren,2010)

Çevresel Kriterler	Sosyal Sorumluluk (S5)	Topluluk girişimleri ve eğitim kurumları için hibeler, katkılar ve destek. (Mercan,2020)
	Paydaşlarla İlişkiler (S6)	Müşteriler, tedarikçiler veya distribütörlerle ilişkilerde davranış kurallarının varlığı. (Mercan ve Çetin,2022)
	Atık Yönetim Sistemi (Ç1)	Tehlikeli maddelerin ve yıllık katı atıkların düzenli depolama bertarafı. (Mercan,2020)
	Enerji Tüketimi ve Dönüşümü (Ç2)	Enerji tüketim miktarı. (Mercan,2020)
	Çevresel Yönetim Sistemi (Ç3)	Bir tedarikçinin çevre politikalarını incelemek, desteklemek ve onaylamaktan oluşur. (Mercan,2020)
	Uygunluk Kalitesi/Sertifikası (Ç4)	ISO 14001 belgesi gibi çevre sertifikalarına katılmak. (Tseng vd.2019)
	Tehlikeli Madde Yönetimi (Ç5)	Tehlikeli maddelerin ve kimyasalların işlenmesine ilişkin minimum düzenleyici kriterlere bağlılık. (Mercan,2020)

Küresel-Bulanık AHP Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Elde Edilmesi

Adım 1: Problemin Hiyerarşik Yapısının Tanımlanması: Önerilen model kapsamında, Şekil 6’da görüldüğü üzere, 3 ana kriter ve 16 alt kriter belirlenmiştir.

Adım 2: Küresel Bulanık İkili Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması: Karar vericiler tarafından Tablo 3’te yer alan dilsel terimler göz önünde bulundurularak ikili karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 5’te ana kriterler için paylaşılmıştır. Aynı matrisler her ana kriter özelinde de oluşturulmuştur.

Tablo 5: Karar Verici 1-5 İçin Ana Kriterler İkili Karşılaştırma Matrisi

KV-1	E			S			Ç		
E	0,5	0,4	0,4	0,8	0,2	0,1	0,6	0,4	0,3
S	0,2	0,8	0,1	0,5	0,4	0,4	0,2	0,8	0,1
Ç	0,4	0,6	0,3	0,8	0,2	0,1	0,5	0,4	0,4
KV-2	E			S			Ç		
E	0,5	0,4	0,4	0,7	0,3	0,2	0,5	0,4	0,4
S	0,3	0,7	0,2	0,5	0,4	0,4	0,2	0,8	0,1
Ç	0,5	0,4	0,4	0,8	0,2	0,1	0,5	0,4	0,4
KV-3	E			S			Ç		
E	0,5	0,4	0,4	0,8	0,2	0,1	0,6	0,4	0,3
S	0,2	0,8	0,1	0,5	0,4	0,4	0,2	0,8	0,1
Ç	0,4	0,6	0,3	0,8	0,2	0,1	0,5	0,4	0,4
KV-4	E			S			Ç		
E	0,5	0,4	0,4	0,6	0,4	0,3	0,5	0,4	0,4
S	0,4	0,6	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,6	0,3
Ç	0,5	0,4	0,4	0,6	0,4	0,3	0,5	0,4	0,4
KV-5	E			S			Ç		
E	0,5	0,4	0,4	0,9	0,1	0	0,5	0,4	0,4
S	0,1	0,9	0	0,5	0,4	0,4	0,2	0,8	0,1
Ç	0,5	0,4	0,4	0,8	0,2	0,1	0,5	0,4	0,4

Adım 3: Küresel Bulanık İkili Karşılaştırma Matrisinin Birleştirilmesi: Karar vericiler tarafından yapılan anketler sonucunda Tablo 3'te yer alan küresel-bulanık değerler ele alınarak ikili karar matrisleri birleştirilmiş ve Tablo 6-9 paylaşılmıştır.

Tablo 6: Ana Kriterler için Birleştirilmiş Matris

	E			S			Ç		
E	0,50	0,40	0,40	0,75	0,22	0,00	0,54	0,40	0,36
S	0,22	0,75	0,00	0,50	0,40	0,40	0,23	0,76	0,12
Ç	0,46	0,47	0,36	0,76	0,23	0,12	0,50	0,40	0,40

Tablo 7: Ekonomik Kriterler için Birleştirilmiş Matris

	E1			E2			E3		
E1	0,5	0,4	0,4	0,55	0,38	0,33	0,64	0,36	0,26
E2	0,43	0,49	0,33	0,5	0,4	0,4	0,59	0,39	0,26
E3	0,36	0,64	0,26	0,39	0,59	0,26	0,5	0,4	0,4
E4	0,5	0,4	0,4	0,48	0,43	0,38	0,53	0,43	0,32
E5	0,39	0,57	0,29	0,38	0,62	0,28	0,44	0,51	0,29
	E4			E5					
E1	0,5	0,4	0,4	0,6	0,38	0,29			
E2	0,52	0,4	0,38	0,62	0,38	0,28			
E3	0,45	0,51	0,32	0,56	0,4	0,34			
E4	0,5	0,4	0,4	0,64	0,36	0,26			
E5	0,36	0,64	0,26	0,5	0,4	0,4			

Tablo 8: Sosyal Kriterler için Birleştirilmiş Matris

	S1			S2			S3		
S1	0,5	0,4	0,4	0,62	0,36	0,27	0,58	0,4	0,32
S2	0,37	0,59	0,27	0,5	0,4	0,4	0,46	0,47	0,36
S3	0,44	0,51	0,34	0,54	0,4	0,36	0,5	0,4	0,4
S4	0,42	0,55	0,32	0,49	0,44	0,31	0,44	0,51	0,34
S5	0,37	0,59	0,27	0,41	0,5	0,27	0,38	0,62	0,28
S6	0,46	0,47	0,36	0,46	0,47	0,36	0,44	0,51	0,34
	S4			S5			S6		
S1	0,58	0,4	0,32	0,62	0,36	0,27	0,54	0,4	0,36
S2	0,49	0,45	0,31	0,54	0,38	0,27	0,54	0,4	0,36
S3	0,56	0,4	0,34	0,62	0,38	0,28	0,56	0,4	0,34
S4	0,5	0,4	0,4	0,57	0,39	0,27	0,5	0,4	0,4
S5	0,4	0,54	0,27	0,5	0,4	0,4	0,42	0,54	0,26
S6	0,5	0,4	0,38	0,54	0,4	0,38	0,44	0,51	0,34
	Ç1			Ç2			Ç3		
Ç1	0,5	0,4	0,4	0,48	0,43	0,38	0,44	0,51	0,34
Ç2	0,52	0,4	0,38	0,54	0,4	0,34	0,42	0,54	0,26
Ç3	0,56	0,4	0,34	0,4	0,6	0,3	0,5	0,4	0,4
Ç4	0,62	0,38	0,28	0,56	0,4	0,31	0,53	0,43	0,32
Ç5	0,5	0,4	0,4	0,48	0,43	0,38	0,5	0,43	0,36
	Ç4			Ç5					
Ç1	0,38	0,62	0,28	0,5	0,4	0,4			
Ç2	0,44	0,51	0,34	0,52	0,4	0,38			
Ç3	0,45	0,51	0,32	0,5	0,43	0,36			
Ç4	0,5	0,4	0,4	0,58	0,4	0,32			
Ç5	0,42	0,55	0,32	0,5	0,4	0,4			

Tablo 9: Çevresel Kriterler için Birleştirilmiş Matris

Adım 4: Kriterlere Ait Küresel Bulanık Ağırlıkların Hesaplanması: Son adımda, Eşitlik 4'te verilen SWAM operatörünü kullanarak kriterlerin küresel bulanık ağırlıklarını belirlenmiştir. Ardından Eşitlik 4'te verilen değerlere göre ağırlıklar berraklaştırılır ve sonrasında her bir kriterin yerel ağırlığının belirlenmesi için değerler, sütun toplam değerine bölünerek elde edilmiştir. Sonrasında, her bir alt kritere ait olan yerel ağırlıklar, ait olduğu ana kritere ait yerel ağırlıklar ile çarpılarak global ağırlıkları elde edilmiştir.

Tablo 10.: Kriterlere Ait Ağırlıklar

	Küresel-Bulanık Ağırlıklar	Berraklaştırılmış Ağırlıklar	Normalize Yerel Ağırlıklar	Global Ağırlıklar
Ana Kriterler				
E	0,62, 0,35, 0,31	17,028	0,399	
S	0,35, 0,68, 0,25	9,191	0,215	
Ç	0,61, 0,38, 0,32	16,496	0,386	
Ekonomik Alt Kriterleri				
E1	0,69, 0,48, 0,43	18,312	0,223	0,089
E2	0,66, 0,52, 0,42	17,608	0,214	0,085
E3	0,57, 0,64, 0,40	15,114	0,184	0,073
E4	0,66, 0,51, 0,45	17,345	0,211	0,084
E5	0,52, 0,68, 0,39	13,724	0,167	0,067
Sosyal Alt Kriterleri				
S1	0,74, 0,53, 0,45	19,918	0,191	0,041
S2	0,65, 0,61, 0,46	17,098	0,164	0,035
S3	0,71, 0,56, 0,47	18,732	0,179	0,038
S4	0,65, 0,61, 0,47	17,041	0,163	0,035
S5	0,56, 0,71, 0,41	14,873	0,142	0,031
S6	0,64, 0,60, 0,49	16,782	0,161	0,035
Çevresel Alt Kriterleri				
Ç1	0,57, 0,60, 0,46	14,865	0,183	0,071
Ç2	0,64, 0,53, 0,46	16,78	0,207	0,080
Ç3	0,60, 0,59, 0,44	15,807	0,195	0,075
Ç4	0,68, 0,51, 0,42	18,344	0,226	0,087
Ç5	0,59, 0,56, 0,47	15,382	0,189	0,073

Analiz bulgularına göre, göre en önemliden en az önemli ana kriter sıralaması; Ekonomik, Çevresel, Sosyal. Ekonomik kriterinin en önemli alt kriteri Kalite Güvence iken en az önemli alt kriteri Teknolojik Yeterliliklerdir. Çevresel kriterinin en önemli alt kriteri Uygunluk Kalitesi Sertifikası iken en az önemli alt kriteri Atık Yönetimi Sistemidir. Sosyal kriterinin en önemli alt kriteri Standartlara Uygunluk iken en az önemli alt kriteri Sosyal Sorumluluktur. Yapılan çalışmalardan da elde edilen bulgulara göre müşteri memnuniyetini sağlamak amacıyla planlı ve sistematik ilerlemesi, farklı bölümlerin ilişkilerinin düzenlenmesi, görevlendirilmesi, yetkilendirilmesi ve sorumluluk paylaşımı yapılması göz önüne alındığından en önemli alt kriter Kalite Güvence olarak belirlenmiştir. Tedarikçi seçiminde çok farklı yöntemlerle araştırmalar yapılsa da fiyat ve kalite en önemli faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak tedarikçi firmaların kaliteli ürünleri düşük maliyetlerle elde

ederek müşteri memnuniyeti sağlamanın yanı sıra kar etme fırsatı elde etmeleri olarak belirtilebilir.

CODAS Yöntemi ile Alternatiflerin Sıralanması

Adım 1. Karar Verme Matrisinin Oluşturulması: Firmada yer alan Satın Alma, Tedarik Zinciri Yönetimi ve Üretim Planlama departmanlarında çalışan 5 farklı karar verici tarafından belirlenen değerlendirmelere göre 10 alternatif ve 16 alt kriter için karar matrisi oluşturulmuştur. Tablo 11'de karar matrisi verilmiştir.

Tablo 11: Karar Matrisi

	Fayda	Maliyet	Maliyet	Fayda
	Kalite Güvence	Ürün Maliyeti	Lojistik Maliyeti	Zamanında ve Doğru Teslimat
Tedarikçi 1	5	3,4	3,6	3
Tedarikçi 2	4,8	3,4	3,2	3
Tedarikçi 3	3,6	3,2	3,2	3
Tedarikçi 4	4,8	4,2	3,6	4
Tedarikçi 5	3,6	4	3,2	3,4
Tedarikçi 6	5	4	3,4	2,8
Tedarikçi 7	3	3,4	3,2	3,4
Tedarikçi 8	4,4	3,8	3,6	3,4
Tedarikçi 9	3	4	3,2	3,2
Tedarikçi 10	3	3,2	2,8	2,4
	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda
	Teknolojik Yeterlilik	Standartlara Uygunluk	Müşteri Hizmetleri	Satış Sonrası Hizmetler
Tedarikçi 1	5	4,4	4,2	3,8
Tedarikçi 2	4,6	4,4	4,4	3,8
Tedarikçi 3	4,4	4	3,4	3,6
Tedarikçi 4	4,8	4	3,8	4
Tedarikçi 5	4,2	4	3,8	3,8
Tedarikçi 6	4,6	4,6	5	4,4
Tedarikçi 7	3,6	3,4	3,2	3,8
Tedarikçi 8	4,2	4,4	3,8	4
Tedarikçi 9	2,8	2,8	3,4	3,6
Tedarikçi 10	3,6	3,6	2,8	3,4
	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda
	Personel İlişkileri	Sosyal Sorumluluk	Paydaşlarla İlişkiler	Aruk Yönetim Sistemi

Tedarikçi 1	3,4	3,4	4,2	4,2
Tedarikçi 2	3,8	3,8	4,4	4,4
Tedarikçi 3	3,4	3,8	3,6	4
Tedarikçi 4	3,2	3,4	4	3,8
Tedarikçi 5	3,6	3,2	4,2	3,8
Tedarikçi 6	4	4	4,6	4,4
Tedarikçi 7	3,4	3,2	3,4	4
Tedarikçi 8	3,2	3,6	4	3,6
Tedarikçi 9	2,4	2,8	3,6	3,8
Tedarikçi 10	2,6	2,4	2,6	3,8
	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda
	Enerji Tüketimi ve Dönüşümü	Çevresel Yönetim Sistemi	Uygunluk Kalitesi/Sertifikası	Tehlikeli Madde Yönetimi
Tedarikçi 1	4,6	4,6	4,6	4
Tedarikçi 2	4,6	4,6	4,6	4,2
Tedarikçi 3	4	4,4	4,4	4,2
Tedarikçi 4	4,2	4,2	4,2	3,8
Tedarikçi 5	4	4,2	4,2	3,8
Tedarikçi 6	4,4	4,8	5	4,8
Tedarikçi 7	3,6	3,2	3,2	4
Tedarikçi 8	4	4	4,2	3,8
Tedarikçi 9	3,9	3,2	3,2	3,6
Tedarikçi 10	4	3,2	3,2	3,6

Adım 2-3: Eşitlik 6 ve Eşitlik 7 kullanılarak öncelikle karar matrisi normalize edilmiş, ardından ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 12'de verilmiştir.

Adım 4-5-6: Eşitlik 8 ve eşitlik 9 negatif ideal değerleri hesaplanmış, Negatif ideal çözümleri ve eşitlik 10 ve eşitlik 11 kullanılarak öklid ve taxicab değerleri hesaplanmış ardından da, eşitlik 12 ve eşitlik 13'ten faydalanılarak göreceli değerlendirme matrisi elde edilmiştir.

Adım 7-8: Son adımda ise, değerlendirme puanları hesaplanmış ve puanlar azalan değere göre sıralanmıştır. Değerlendirme puanları ve tedarikçi sıralamaları Tablo 12'de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, en uygun seçimin Tedarikçi 6 olduğu belirlenirken alternatifler arasında en zayıf performansa sahip Tedarikçi 1 olarak gözlenmiştir.

Tablo 12: Alternatif Tedarikçilerin Sıralama Dereceleri ve Puanları

Tedarikçi	Değerlendirme Puanları	Sıralama
Tedarikçi 1	-6,851	10
Tedarikçi 2	-6,722	9
Tedarikçi 3	5,120	5
Tedarikçi 4	6,828	2
Tedarikçi 5	6,482	4
Tedarikçi 6	12,248	1
Tedarikçi 7	3,532	7
Tedarikçi 8	6,559	3
Tedarikçi 9	3,835	6
Tedarikçi 10	2,024	8

Duyarlılık Analizi

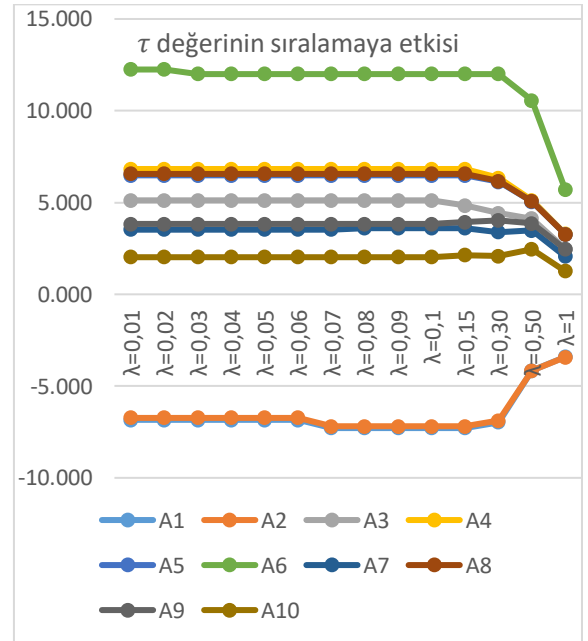
Çalışmada elde edilen sonuçların tutarlılığını gözlemlemek için duyarlılık analizi yapılmıştır. CODAS yönteminde kullanılan τ parametresinin değişime olan etkisini ölçmek amacıyla 0.01 ve 1.00 değerleri arasında yer alan 14 farklı değer verilerek tekrar analiz yapılmış olup değerlendirme sonuçları Tablo 13'te belirtilmiştir.

Tablo 13. Farklı Değerlere Göre Performans Sıralaması

Alternatifler	$\lambda=0,01$	$\lambda=0,02$	$\lambda=0,03$	$\lambda=0,04$	$\lambda=0,05$
Tedarikçi 1	10	10	10	10	10
Tedarikçi 2	9	9	9	9	9
Tedarikçi 3	5	5	5	5	5
Tedarikçi 4	2	2	2	2	2
Tedarikçi 5	4	4	4	4	4
Tedarikçi 6	1	1	1	1	1
Tedarikçi 7	7	7	7	7	7
Tedarikçi 8	3	3	3	3	3
Tedarikçi 9	6	6	6	6	6
Tedarikçi 10	8	8	8	8	8
Alternatifler	$\lambda=0,06$	$\lambda=0,07$	$\lambda=0,07$	$\lambda=0,08$	$\lambda=0,09$
Tedarikçi 1	10	10	10	10	10
Tedarikçi 2	9	9	9	9	9
Tedarikçi 3	5	5	5	5	5
Tedarikçi 4	2	2	2	2	2
Tedarikçi 5	4	4	4	4	4
Tedarikçi 6	1	1	1	1	1
Tedarikçi 7	7	7	7	7	7
Tedarikçi 8	3	3	3	3	3
Tedarikçi 9	6	6	6	6	6
Tedarikçi 10	8	8	8	8	8
Alternatifler	$\lambda=0,1$	$\lambda=0,15$	$\lambda=0,30$	$\lambda=0,50$	
Tedarikçi 1	10	10	10	10	
Tedarikçi 2	9	9	9	9	
Tedarikçi 3	5	5	5	5	
Tedarikçi 4	2	2	2	2	
Tedarikçi 5	4	4	4	4	
Tedarikçi 6	1	1	1	1	

Tedarikçi 7	7	7	7	7
Tedarikçi 8	3	3	3	3
Tedarikçi 9	6	6	6	6
Tedarikçi 10	8	8	8	8

Tablo 13'te görüldüğü gibi sıralama sonuçları tekrar değerlendirildiğinde, farklı τ değerlerine göre sıralamada herhangi bir değişiklik gözlenmemiştir. Şekil 3, duyarlılık analizi sonuçlarını görselleştirerek daha net bir şekilde göstermektedir. Şekilde görüldüğü gibi, Tedarikçi 6'nın değişiklikten bağımsız olarak en iyi sürdürülebilir tedarikçi olarak görülmektedir.

Şekil 3.: Farklı Değerlere Göre Performans Sıralamasının Görsel Gösterimi**Karşılaştırmalı Analiz**

Bu bölümde, önerilen Küresel Bulanık AHP tabanlı CODAS modelinin etkinliğini ve sağlamlığını doğrulamak için karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sıralama yönteminin alternatiflerin puanları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için CODAS yöntemi, EDAS, MABAC, WASPAS yöntemleri ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 14'te gösterildiği gibi, sıralama sonuçları değerlendirildiğinde, tüm sonuç sıralamalarında Tedarikçi 6 ilk sırada yer almaktadır. Sonraki tedarikçiler için EDAS, MABAC ve WASPAS yaklaşımlarında farklılar olmakla beraber çok fazla sapma görülmemektedir.

Tablo 14. Sürdürülebilir Tedarikçiler İçin Alternatiflerin Kıyaslanması

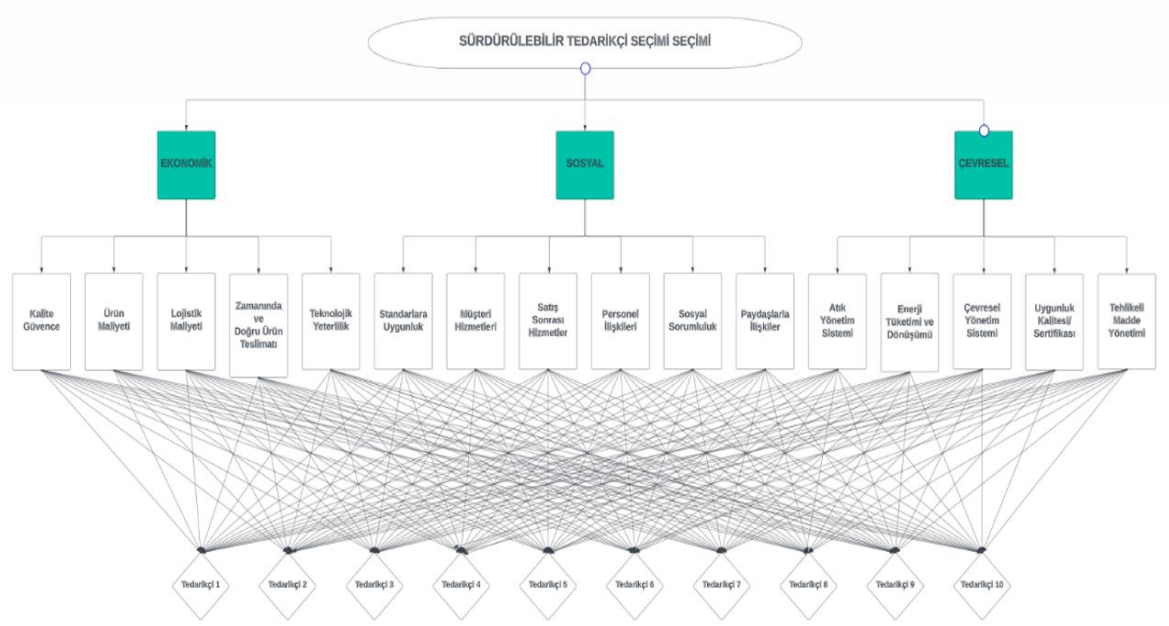
	CODAS	EDAS	MABAC	WASPAS
Alternatifler	Sıralama	Sıralama	Sıralama	Sıralama
Tedarikçi 1	10	2	2	3
Tedarikçi 2	9	3	3	2
Tedarikçi 3	5	7	7	5
Tedarikçi 4	2	4	4	4
Tedarikçi 5	4	6	6	7
Tedarikçi 6	1	1	1	1
Tedarikçi 7	7	8	8	8
Tedarikçi 8	3	5	5	6
Tedarikçi 9	6	9	9	10
Tedarikçi 10	8	10	10	9

SONUÇ

Değişen dünya şartları ve artan rekabet piyasasında şirketler ayakta kalmak adına çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Yeni düzende şirketler kârın yanı sıra toplumsal çıkarları da gözeterek faaliyetlerine devam etmenin yollarını aramaktadır (Ahat,2021). Bu çalışmada, son dönemde birçok kurum tarafından önemi artan ve değerli bir kavram haline gelen sürdürülebilir tedarikçi seçimi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sürdürülebilir tedarikçi seçiminde etkili kriterler değerlendirilmiş olup, sonuçlar paylaşılmıştır. Sürdürülebilir tedarikçi seçiminde 3E olarak isimlendirilen ve sürdürülebilirlik kriterleri olarak öne çıkan ekonomik, sosyal ve çevresel ana kriterleri ile 16 alt kriter belirlenmiştir. Kriterlerin önceliklendirilmesinde, belirsizliği gidermek için küresel bulanık küme tercih edilirken, sonuçlar duyarlılık ve karşılaştırma analizleri ile güvenilirlikleri ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın ilk adımında kriterler AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmış olup her bir kriter için normalize ve global ağırlıklar belirlenerek sıralanmıştır. Devam eden işlemlerde belirlenen kriter ağırlıklarından faydalanarak CODAS yöntemiyle tedarikçilere ait değerlendirme puanları hesaplanarak sıralama yapılmıştır. Çalışmanın diğer adımlarında sonuçların tutarlılığını gözlemlemek adına duyarlılık analizi yapılmış, farklı metotlarda tedarikçi sıralamasının nasıl etkilendiğini gözlemlemek amacıyla da karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Tedarikçi seçimi problemlerinde genellikle firmaların kâr odaklı ilerlemelerinden kaynaklı olarak ekonomik kriteri en önemli unsur olarak öne çıkarken son zamanlarda artan çevresel sorunlar ve iklim problemleri ile çevresel faktörler ile arasında az bir fark ortaya çıkmıştır. Sosyal kriteri ise, en az önemli ana kriterdir. Ana kriterler özelinde bir değerlendirme yapıldığında ekonomik kriterinin en önemli kriter olmasını sağlayan alt kriter Kalite Güvence olarak öne çıkarken en az önemli kriter Teknolojik Yeterlilik olmuştur. Çevresel kriterlerde Uygunluk Kalitesi/Sertifika önemli bir

paya sahip olurken en az önemli olan alt kriter Atık Yönetim Sistemleri olmuştur. Çalışmada en az önemli ana kriter olan Sosyal Kriterinin alt kriterlerinden Standartlara Uygunluk en önemli kriter olurken Sosyal Sorumluluk en az önemli kriter olarak belirlenmiştir. Bir ürün veya hizmet tasarlandığında, üretildiğinde, dağıtıldığında ve kullanıldığında kaliteye önem veren, müşteri memnuniyetini önemseyen ve fiyatın ucuzluğu gibi kriterleri arkaya atan firmalar tedarikçilerini bu doğrultuda seçmeye özen gösterirler ve en önemli seçim kriterini Kalite Güvence olarak ele alırlar. Tedarikçi sıralamalarında ise kriterlere göre yapılan değerlendirme sisteminin birçoğunda üst sıralarda yer alan Tedarikçi-6'nın en iyi alternatif olduğu gözlenmiştir. Sürdürülebilir tedarikçi seçimi, işletmelerin sürdürülebilir operasyonlarının yalnızca bir parçasını oluşturur. Sürdürülebilir bir iş yaklaşımı benimsemeyen veya benimsemekte tereddüt eden bir şirketin sürdürülebilir bir tedarikçiyi seçmesi beklenemez. Bu nedenle, daha yaşanabilir bir gezegen ve gelecek nesiller için "sürdürülebilir" bilincin oluşturulması, sektördeki en ileri yöntemleri kullanan dev şirketlerden küçük ve orta ölçekli işletmelere kadar tüm aktörler için çok önemlidir. Gelecekteki çalışmalar için, şirketler tedarikçilerle yakın ilişkiler kurarak, ortak sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda kriterlerin kapsamını genişletebilir. Belirsizliğin olduğu bu ortamda alternatif sıralamaları da bulanık kümeler ile çözümlenebilir. Farklı metodolojiler kullanılarak, araştırma sonuçları karşılaştırılabilir.

EKLER

Şekil A.1. Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi Problemi için Hiyerarşik Yapı

Tablo A.2. Kriterlere Ait Yapılan Çalışmalar

Kriterler/Alt Kriterler	İncelenen Çalışmalar																
	Özçelik, Öztürk 2014	Doğan 2017	Ektesaby, 2018	Çizmeçioğlu, 2019	Memari, ve diğerleri, 2019	Albayrak, Alkan, 2020	Balıbaşı, 2020	Çerçi, 2020	Stević, Pamucar vd, 2020	Ahat, 2021	Balıbaşı, Sel, 2021	Deste, Sever, 2021	Ecer, 2021	Fallahpour, 2021	Orji, Ojadi, 2021	Coşkun vd 2022	Liaqat, 2022
Ekonomi																	
Kalite Güvence	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ürün Maliyeti	X	X		X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Lojistik Maliyeti	X	X				X	X				X		X			X	
Zamanında ve Doğru Ürün Teslimatı	X	X		X		X	X	X	X	X						X	
Teknolojik Yeterlilik	X	X															
Sosyal																	
Standartlara Uygunluk				X					X								
Müşteri Hizmetleri		X															
Satış Sonrası Hizmetler				X				X	X			X					
Personel İlişkileri		X															
Sosyal Sorumluluk	X	X															
Paydaşlarla İlişkiler		X															
Çevresel																	
Atık Yönetim Sistemi	X		X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X		X	X
Enerji Tüketimi ve Dönüşümü	X		X	X		X		X	X		X	X		X		X	
Çevresel Yönetim Sistemi		X	X		X	X		X	X	X	X	X	X	X		X	X
Uygunluk Kalitesi/Sertifikası		X	X														
Tehlikeli Madde Yönetimi												X					

KAYNAKÇA

- Acar, Ö. E., & Köylüoğlu, A. S. (2020), "Sürdürülebilir Tedarikçi Seçiminin Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Yöntemiyle Analizi", *Third Sector Social Economic Review*, 55:1, 419-440.
- Ahat, Ü. (2021), "Adaptif Ağ Tabanlı Bulanık Çıkarım Sistemi (Anfis) ile Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi", Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akram, M., Kahraman, C., & Zahid, K. (2021), "Group Decision-Making Based on Complex Spherical Fuzzy VIKOR Approach", *Knowledge-Based Systems*, 216: 106793.
- Aksakal, E., & Dağdeviren, M. (2010), "ANP ve DEMATEL Yöntemleri ile Personel Seçimi Problemine Bütünleşik Bir Yaklaşım", *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25:4, 905-913.
- Alioğulları, E., Tüysüz, F. (2020). "EDAS ve CODAS Yöntemiyle İstanbul İlinin Dış Ticaret Kapasitesinin İncelenmesi", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 240-248.
- Arslan, B. N. Ayvaz, B. (2021), "AHP ve CODAS Yöntemi ile Emniyet Personeli Performans Ölçümü", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3:2, 149-158.
- Ayyıldız E., Taskin A. (2022), "A Novel Spherical Fuzzy AHP-VIKOR Methodology to Determine Serving Petrol Station Selection During COVID-19 Lockdown: A Pilot Study For İstanbul", *Socio-Economic Planning Sciences*, 83: 101345.
- Ayyıldız E., Taskin Gumus A. (2020), "A novel spherical fuzzy AHP-integrated spherical WASPAS methodology for petrol station location selection problem: a real case study for İstanbul", *Environmental Science and Pollution Research*, 27:29, 36109-36120.
- Ayyıldız E., Yalçın S., (2018). "Türkiye'de Yer Alan Lojistik Dostu Şehirlerin Bütünleşik ENTROPİ-CODAS Kullanılarak Belirlenmesi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 23:4, 127-140.
- Awasthi, A., & Kannan, G. (2016). "Green Supplier Development Program Selection Using NGT and VIKOR Under Fuzzy Environment", *Computers & Industrial Engineering*, 91: 100-108
- Badi I., Abdulshahed A. M., Shetwan, A. (2018), "A Case Study Of Supplier Selection For A Steelmaking Company in Libya by Using The Combinative Distance-based ASsessment (CODAS) model", *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1:1, 1-12.
- Çerçi, M. (2020), "Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi: Bulanık SWARA ve Bulanık MOORA Uygulamaları", Yüksek Lisans, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, A., & Uygun, Ö. (2019). "Sezgisel Bulanık AHP Yöntemiyle Yeşil Tedarikçi Seçimi", *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 2(2), 24-31.
- Çınaroğlu E. (2021), "CRITIC Temelli CODAS ve ROV Yöntemleri ile AB Ülkeleri Yaşam Kalitesi Analizi", *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5:1, 337-364.
- Choprar, S., & Meindl, P. (2001), "Supply Chain Management Strategy, Planning, and Operation", New York. Pearson
- Coşkun, B., Yıldız, M. S., & Bayraktar, M. (2022), "Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde Tedarikçi Değerlendirme Kriterlerinin Dematel Yöntemiyle İncelenmesi ve Ahşap Sektöründe Bir Uygulama", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 618-648.
- Dazhamyar A. N. (2022), "Gri İlişkisel Analiz ve Küresel Bulanık AHP Yöntemleriyle OECD Ülkelerinin İş Ortamlarının Değerlendirilmesi", *Journal of Business and Trade*, 3:2, 195-206.
- Denizhan, B., Yalçın, A. Y., & Berber, Ş. (2017), "Analitik Hiyerarşi Proses ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemleri Kullanılarak Yeşil Tedarikçi Seçimi Uygulaması", *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6:1, 63-78.
- Doğan, A. (2017), "Bulanık Ortamda Üçlü Performans Yaklaşımına Dayalı Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Bilişim Enstitüsü.
- Ecer, F. (2021), "Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi: FUCOM Sübjektif Ağırlıklandırma Yöntemi Temelli MAIRCA Yaklaşımı", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8:1, 26-48.
- Emrouznejad A., Marra, M. (2017), "The State of the Art Development of AHP (1979–2017): A Literature Review with a Social Network Analysis", *International Journal of Production Research*. 55:22, 6653-6675.
- Ersoy Y. (2021), "Personnel Selection In The Software Industry by Using ENTROPY-Based EDAS and CODAS Methods", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6: 36-49.
- Fallahpour, A., Wong, K. Y., Rajoo, S., Fathollahi-Fard, A. M., Antucheviciene, J., & Nayeri, S. (2021), "An Integrated Approach For a Sustainable Supplier Selection Based on Industry 4.0 Concept", *Environmental Science and Pollution Research*, 1-19.
- Ghodspour, S. H., & O'Brien, C. (1998), "A Decision Support System For Supplier Selection Using an Integrated Analytic Hierarchy Process and Linear Programming", *International Journal Of Production Economics*, 56, 199-212.
- Ghorabae M., Zavadskas E. K., Turskis Z., Antucheviciene J. (2016), "A New Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method for Multi-Criteria Decision-Making", *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 50:3.
- Gündoğdu F. K., Kahraman C., (2020), "A Novel Spherical Fuzzy Analytic Hierarchy Process and Its Renewable Energy Application", *Soft Computing*, 24:6, 4607-4621.
- Holden, E., Linnerud, K., & Banister, D. (2014), "Sustainable Development: Our Common Future Revisited", *Global Environmental Change*, 26, 130-139.
- Keleş M. K., Alaca, D. (2023), "Dijital Pazarlama Teknolojilerinin PIV ve CODAS Yöntemleri ile Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 7:1, 84-101.
- Kocakaya K., Taylan Engin M. T. and Aydın, U. (2021), "Türkiye'de Bölgesel Havayolları için Uçak Tipi Seçimi: Küresel Bulanık AHP-TOPSIS Yöntemlerinin Entegrasyonu", *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulama Dergisi*, 4:1, 27-58.
- Kopnina, H. (2017), "Sustainability: New Strategic Thinking For Business", *Environment, Development and Sustainability*, 19, 27-43.

- Kusi-Sarpong, S., Gupta, H., Khan, S. A., Chiappetta Jabbour, C. J., Rehman, S. T., & Kusi-Sarpong, H. (2023), "Sustainable Supplier Selection Based On Industry 4.0 Initiatives Within the Context of Circular Economy Implementation in Supply Chain Operations", *Production Planning & Control*, 34:10, 999-1019.
- Kutlu Gündoğdu, F., Kahraman, C. (2019), "Spherical Fuzzy Sets and Spherical Fuzzy TOPSIS Method", *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36:1, 337-352.
- Liao, C. N., Fu, Y. K., & Wu, L. C. (2016), "Integrated FAHP, ARAS-F and MSGP Methods For Green Supplier Evaluation and Selection", *Technological and Economic Development of Economy*, 22: 5, 651-669.
- Liaqait, R. A., Warsi, S. S., Agha, M. H., Zahid, T., & Becker, T. (2022), "A Multi-Criteria Decision Framework for Sustainable Supplier Selection and Order Allocation Using Multi-Objective Optimization and Fuzzy Approach. *Engineering Optimization*", 54(6), 928-948.
- Lin, R. J., & Sheu, C. (2011), "Governing Green Supply Chain: A Transaction Cost Perspective. *International Summer Conference of Asia Pacific Business Innovation and Technology Management*", 303-307.
- Luthra S., Govindan K., Kannan D., Mangla S. K., Garg, C. P. (2017). "An Integrated Framework for Sustainable Supplier Selection and Evaluation in Supply Chains", *Journal of Cleaner Production*, 140: 1686-1698.
- Martin, C., & Towill, D. R. (2000), "Supply Chain Migration From Lean and Functional To Agile And Customised", *Supply Chain Management: An International Journal*, 5:4, 206-213.
- Masoomi, B., Sahebi, I. G., Fathi, M., Yıldırım, F., & Ghorbani, S. (2022). Strategic Supplier Selection For Renewable Energy Supply Chain Under Green Capabilities (fuzzy BWM-WASPAS-COPRAS approach). *Energy Strategy Reviews*, 40, 100815.
- Mathew M., Chakraborty R., Ryan M. (2020), "A Novel Approach Integrating AHP and TOPSIS Under Spherical Fuzzy Sets for Advanced Manufacturing System Selection". *Engineering Applications of Artificial Intelligence*. 96: 130988
- Mercan, Y., & Çetin, O. (2022), Green Supplier Selection with Integrated Multi-Criteria Decision Making Techniques. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 11:1, 42-61.
- Mercan, Y. (2020), "Tedarik Zincirinde Yeşil Tedarikçi Seçimi: Bir Alan Araştırması", *Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Menekşe A., Camgöz Akdağ H. (2022), "Distance Education Tool Selection Using Novel Spherical Fuzzy AHP EDAS", *Soft Computing*, 26:4, 1617-1635.
- Mürtezaoglu B. (2021), "Aralık Değerli Küresel Bulanık AHP & TOPSIS Metodolojisi ile Acil Durum Hastanesi Seçimi", *Yüksel Lisans, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*.
- Nebati E. E., Ayvaz B., Kusakci A. O. (2023), "ERP System Evaluation in the Defense Industry: A Hybridized Spherical Fuzzy AHP-CODAS Approach", *International Journal of Information Technology & Decision Making*.
- Nebati E. E., Ayvaz B., Kusakci A. O. (2023), "Digital Transformation in the Defense Industry: A Maturity Model Combining SF-AHP and SF-TODIM Approaches", *Applied Soft Computing*, 132.
- Onar S. C., Ibil E. H. (2022), "A Decision Support System Proposition for Type-2 Diabetes Mellitus Treatment Using Spherical Fuzzy AHP Method. In *Intelligent and Fuzzy Techniques for Emerging Conditions and Digital Transformation*", *Proceedings of the INFUS Conference*, Springer International Publishing, 2, 749-756
- Öztürk, B. A., & Özçelik, F. (2014), "Sustainable Supplier Selection With a Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Method Based on Triple Bottom Line", *Business and Economics Research Journal*, 5:3, 129.
- Özkan, A. Ş. (2021), "Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi ve İş Birliğinin Firma Performansı Üzerine Etkisi", *Doktora Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Su, C. M., Horng, D. J., Tseng, M. L., Chiu, A. S., Wu, K. J., & Chen, H. P. (2016), "Improving Sustainable Supply Chain Management Using A Novel Hierarchical Grey-DEMATEL Approach", *Journal of Cleaner Production*, 134, 469-481.
- Supçiller, A. A., & Deligöz, K. (2018), "Tedarikçi Seçimi Probleminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Uzlaşık Çözümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18: 355-368.
- Singer H., Özşahin Ş. (2022), "Prioritization Of Laminate Flooring Selection Criteria From Experts' Perspectives: A Spherical Fuzzy AHP-Based Model", *Architectural Engineering And Design Management*, 18:6, 911-926.
- Şişman, B. (2016), "Bulanık MOORA Yöntemi Kullanılarak Yeşil Tedarikçi Geliştirme Programlarının Seçimi ve Değerlendirilmesi", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11: 44, 302-315.
- Tayyar, N., Arslan, P. (2013), "Hazır Giyim Sektöründe En İyi Fason İşletme Seçimi İçin AHP ve VİKOR Yöntemlerinin Kullanılması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 340-358.
- Tepe S. (2021), "The Interval-Valued Spherical Fuzzy Based Methodology and Its Application to Electric Car Selection", *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9:5, 1970-1983.
- Tuş, A., Adalı, E. A. (2018), "Personnel Assessment With CODAS and PSI Methods", *Alphanumeric Journal*, 6:2, 243-256.
- Tseng M.L., İslam M. S., Karia N., Fauzi F. A. and Afrin, S. (2019), "A Literature Review on Green Supply Chain Management: Trends and Future Challenges", *Resources, Conservation & Recycling*, 141: 145-162.
- Uçal Sarı İ., Çayır Ervural B. and Bozat S. (2017), "Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde DEMATEL Yöntemiyle Tedarikçi Değerlendirme Kriterlerinin İncelenmesi ve Sağlık Sektöründe Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23:4, 477-485.
- Ulutaş A., (2020), "SWARA tabanlı CODAS Yöntemi ile Kargo Şirketi Seçimi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9:3, 1640-1647.
- Yang Y., Chiclana F. (2009), "Intuitionistic Fuzzy Sets: Spherical Representation and Distances", *International Journal of Intelligent Systems*, 24:4, 399-420.
- Yüksekıldız E. (2020). "Türkiye Kruvaziyer Limanlarının Performans Değerlendirmesi", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 18: 607-615.
- Wei, J., Xing, P., & Xu, H. (2022), "Research on Sustainable Supplier Selection and Evaluation of Q Communications Equipment Company Based on AHP", *2nd International Conference on Education, Information Management and Service Science*, 232-242.

EXTENDED ABSTRACT

Changing conditions and increasing competition lead companies to develop various strategies to survive. Companies are looking for ways to continue their activities by considering profit and social interests. Businesses establish superiority in the competitive environment by organising their supply chain processes effectively. In this context, in order to ensure sustainability, companies' successful performance from the first link to the last link of the supply chain contributes to the process. In particular, businesses that aim to be sustainable should choose suppliers that attach importance to environmental activities in supplier selection.

The aim of the study is to propose a new model using Spherical Fuzzy AHP based CODAS approach for selecting sustainable suppliers. In the study, three main criteria, namely economy, social and environment, and 16 sub-criteria were determined and evaluated according to 10 different supplier companies. In the study, a sustainable supplier selection was made for a company located in Istanbul and producing in the PVC and Aluminium Machinery sector with high-tech automation lines. For the evaluation process, sustainable supplier selection criteria are identified and the CODAS method based on Spherical Fuzzy AHP is used to evaluate the overall performance of the suppliers. The results were analysed by sensitivity and comparative analyses to determine their reliability. The most important contribution of the study is to contribute to the literature on sustainability with the Global Fuzzy AHP-based CODAS approach. Although Global Fuzzy AHP applications have been used in the international literature, they are almost non-existent in the national literature. Although the CODAS method is often preferred in the literature, to the best of our knowledge, this is the first time that the Global Fuzzy AHP-based CODAS approach has been proposed for sustainable supplier selection in the PVC and Aluminium Machinery sector. Thus, it is hoped that it will benefit both the literature and decision-makers in the sector. The importance of a sustainability approach for businesses is increasing day by day. By making the right supplier selection decisions, organisations have a say in competition. In this context, it is hoped that the proposed model will guide the decision makers in the sector. The contribution of the study; It proposes a new model using Spherical Fuzzy AHP for the selection of sustainable suppliers. The decision model for supplier selection based on Spherical Fuzzy AHP with CODAS method allows a more flexible and successful decision making process by reflecting uncertainty. A case study details the applicability and effectiveness of the proposed approach. Sensitivity analysis is used to investigate the impact of criteria in different scenarios. In comparative analysis, the proposed methodology was compared with EDAS, MABAC, and WASPAS and supports the reliability of the study.

According to the findings obtained, the main criteria ranking from the most important to the least important are Economic, Environmental, Social. While the most important sub-criterion of the economic criterion is Quality Assurance, the least important sub-criterion is Technological Competence. The most important sub-criterion of the environmental criterion is the Conformity Quality Certificate, while the least important sub-criterion is Waste Management System. While the most important sub-criterion of the social criterion is Compliance with Standards, the least important sub-criterion is Social Responsibility. The most important sub-criterion is Quality Assurance, as it is considered that the planned and systematic progress, organisation, assignment, authorisation, and sharing of responsibilities of different departments are taken into consideration in order to ensure customer satisfaction. While the most appropriate choice was determined to be Supplier 6, Supplier 1 was observed to have the weakest performance among the alternatives. Sensitivity analysis and comparative analysis were performed to observe the consistency of the results obtained in the study. When the ranking results are evaluated, Supplier 6 ranks first in all result rankings.

In summary, price and quality have emerged as the most important factors in supplier selection, although researches have been carried out with many different methods. The proposed model provides a robust framework to effectively guide decision-makers in evaluating suppliers within the competitive landscape. The reason for this is that supplier companies want to obtain quality products at low costs. Thus, customer satisfaction and profit opportunity can be obtained. It is of great importance for companies to implement the "sustainable" approach in all supply chain processes for a more livable world and future generations.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran / June 2024

Selminaz ADIGÜZEL (2024). "TÜRKİYE'DE 6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI TACİRLERİN ELEKTRONİK TİCARETTE FİKRİ SİNAİ HAK VE MARKA KONUMLANDIRMA ALGILARININ İNCELENMESİ"

Selminaz ADIGÜZEL (2024). "INVESTIGATION OF TRADERS' PERCEPTIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY AND BRAND POSITIONING IN ELECTRONIC COMMERCE AFTER THE 6 FEBRUARY EARTHQUAKE IN TÜRKİYE"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.68-83. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Summer, p.68-83.

Alan (İşletme Araştırma) / Field (Business Administration Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsad.1434351

Geliş Tarihi / Received: 09.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 11.06.2024

TÜRKİYE'DE 6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI TACİRLERİN ELEKTRONİK TİCARETTE FİKRİ SİNAİ HAK VE MARKA KONUMLANDIRMA ALGILARININ İNCELENMESİ

Selminaz ADIGÜZEL^{1*},¹Harran Üniversitesi Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Şanlıurfa Türkiye

*sadiquzel@harran.edu.tr

*ORCID: 0000-0002-6808-2888.

Öz– Bu araştırmada Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 6 Şubat depremleri sonrasında tacirlerin e-ticarette fikri sinai haklar ve marka konumlandırma algıları incelenmiştir. Araştırmanın anketi Berkan Yanar, Murat Korkmaz tarafından hazırlanmış ve araştırmacılar tarafından anket kullanım izni alınmıştır. Araştırmaya katılan deprem bölgesinde yaşayan 120 tacirden onay alınarak araştırma başlatılmıştır. Araştırmanın anketinde, 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ankette demografik özellikler de içeren toplam 86 maddeye yer verilmiştir. Anket için Etik Kurul Onayı alınmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye'de deprem bölgesindeki tacirlerdir. Araştırmada örneklem olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin seçilmesinin temel sebebi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, deprem bölgesi olması, bu nedenle devlet tarafından elektronik ticaretin yaygınlaştırılması konusunda desteklenmesidir. Bu araştırmada Anova, teyönlü varyans, tukey testi ve t testi yapılmıştır. Araştırmaya katılan tacirlerde marka tercihleri konusunda kadın ve erkekler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı, tacirlerin ticarete Meta'yı diğer sosyal medya pazarlarına göre daha sık kullandığı (%83), ticarete pc, tableten çok , mobil telefon kullandıkları (%100), bekarların evlilere göre daha çok markalı ürün tercih ettiği, eğitim değişkenine göre marka tercihleri arasında, (sig 0,425) anlamlı farklılık olmadığı, eğitim seviyesi yükseldikçe markalı ürün tercih etme ortalamalarının da yükseldiği görülmüştür. Elektronik ticarete fikri, mülkiyet hakları konusunda devlet denetimlerinin ve cezai müeyyidelerin artırılması, yapay zekâ teknolojisi den istifade edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler– Fikri mülkiyet hakkı, deprem, marka konumlandırma, e- ticaret.

INVESTIGATION OF TRADERS' PERCEPTIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY AND BRAND POSITIONING IN ELECTRONIC COMMERCE AFTER THE 6 FEBRUARY EARTHQUAKE IN TÜRKİYE

Abstract – In this research, merchants' perceptions of intellectual industrial rights and brand positioning in e-commerce were examined after the February 6 earthquakes in the Southeastern Anatolia Region of Turkey. The survey of the research was prepared by Berkan Yanar and Murat Korkmaz and permission to use the survey was obtained from the researchers. The research was initiated by obtaining approval from 120 merchants living in the earthquake zone who participated in the research. In the survey of the research, a 5-point Likert scale was used. The survey included a total of 86 items, including demographic characteristics. Ethics Committee Approval was received for the survey. The population of the research is the traders in the earthquake zone in Turkey. The main reason for choosing the Southeastern Anatolia Region as a sample in the research is that the Southeastern Anatolia Region is an earthquake zone and therefore the state supports the expansion of electronic commerce. In this research, ANOVA, one-way variance, Tukey test and t test were performed. There is no statistically significant difference between men and women regarding brand preferences among the traders participating in the research, traders use Meta more frequently in trading than other social media markets (83%), they use mobile phones rather than PCs or tablets in trading (100%), singles It has been observed that married people prefer branded products more than married women, there isn't significant difference between brand preferences according to the education variable (sig 0.425), and as the education level increases, the average of branded product preference also increases. It is necessary to increase state inspections and penal sanctions regarding intellectual and property rights in electronic commerce, and to benefit from artificial intelligence technology.

Keywords – Intellectual property rights, earthquake, brand positioning, e- trade

GİRİŞ

17 Ağustos 1999 günü yaşanan Gölcük depreminin yıkıcı etkileri henüz giderilmeden, 6 Şubat 2023 günü yaşanan Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçe merkezli deprem, Türkiye'nin 11 ilinde pek çok can ve mal kaybına sebep olmuştur. İçişleri Bakanlığı'nın verdiği bilgilere göre 24 Nisan 2023'te hayatını kaybedenlerin sayısı 50.783'tür. Yaralı sayısı 107.204 olarak ilan edilmiştir (TTBS, 2023:10). Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, yaşanan depremler nedeniyle ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir. Devlet desteği alan bu bölgede, tacirlerin, fikri mülkiyet ve marka algıları, tüketici memnuniyeti bakımından önemlidir. Türkiye ekonomisine yön veren Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan tacirlerin marka ve fikri mülkiyet hakları algıları konusunda yapılacak bilimsel çalışmalar, tüketiciler, ihracat birlikleri, yatırımcılar ve hükümet yetkilileri açısından önem taşımaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tacirlerin marka algıları ve fikri mülkiyet hakları konusunda bilgi sahibi olmaları, uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü sağlama ve bölgenin kalkınması açısından önemlidir. Elektronik ticaret, internette sanal mağazada yapılan ticarettir. Sanal ticarete bir ürünün en ucuz satan tedarikçi bulma fırsatı elde eden girişimciler, markalarını farklılaştırmak, niş ürünlerle müşteri dikkatini markaları üzerine çekme gayreti içerisine girmiştir (Parrish, 2003). Birçok e-ticaret şirketi, diğer teknoloji şirketleri gibi, işlerinin değerini artıran patent portföylerine ve ticari markalara sahiptir. Örneğin Meta, iş yönetimini güçlendirmek amacıyla Temmuz 2017'de nesne tanıma teknolojisini kullanarak kullanıcı tarafından oluşturulan içerikteki markalı fikri mülkiyeti tanıyan ve analiz eden bir platform olan Source 3'ü satın almıştır. Patentler, e-ticaret işletmeleri için telekomünikasyon, yarı iletkenler, iş yöntemleri ve yazılım gibi konularla yakından ilgilidir. İş yönetimi sürecinde: yaratıcılığı teşvik eder. E- ticaret şirketlerinde Çalışan Buluş Teşvik Programı uygulanırsa motivasyonu artırır. E-Ticaret şirketlerinin lisanslama yoluyla diğer şirketlerle stratejik ittifaklar geliştirmelerine ve böylece kendi patent portföylerini artırmalarına yardımcı olur (Yang, 2018,145). Elektronik ticarete Amazon gibi satış siteleri, satıcının kendi markasını yaratması için prime üyelik sistemi kurmuştur. Amazon, markalı ürünlerin satışlarında fatura istemek; bu şekilde markalı ürünün korunmasını sağlamaktadır. Satıcılar arasında Amazon'dan satış yapanlar, markalı ürünü (Fulfillment by Merchant) FBM, online arbitraj ve dropshipping modelleri ile satıyorsa, marka hakkının korunmasına özen göstermesi istenmekte, satış yapanlardan fatura ve yetki belgesi talep edilmektedir. Elektronik ticarete, marka sahiplerinin şikâyeti üzerine, fikri mülkiyet haklarına saygı duymayan satıcıların hesapları askıya alınmaktadır. Amazon, Trendyol gibi satış siteleri, girişimcilik faaliyetleri için stratejiler belirlemek; girişimcileri, markalarını tescil etme yolunda teşvik etmektedir (Adıgüzel, 2023). Küreselleşme iletişim

teknolojisindeki gelişmelerle birlikte e ticaretin, ekonomi üzerinde etkisi büyümektedir. Elektronik Ticaret İşletmecileri Derneği (ETİD) ve Dogma Alares'in hazırladığı Türkiye E-Ticaret Ekosistemi Raporu'nda (2023), Türkiye'nin e-ticaret sektörü büyüklüğünün 2022 yılındaki Gayrisafi Yurt İçi Hasıla'ya oranı % 6 olduğu belirtilmiştir (801 milyar TL). Türk ekonomisine büyük bir katma değer katan elektronik ticaret, deprem sonrası deprem bölgelerinde, artış göstermiştir. Araştırma şirketi olan PwC 'nin hazırladığı "Türkiye'deki KOBİ'lerin E-ticaret ve E-ihracat Alışkanlıkları" isimli rapora göre sosyal medyaya alışveriş özelliği eklenmesi sayesinde, Türkiye'deki KOBİ'lerin güncel trendleri, tüketici davranışları, marka algıları değişmiştir (PWC, 2023). Sosyal medya ticareti, deprem sonrası hızlı bir gelişim göstererek, işletmeler için büyük fırsatlar sunmuştur. Aynı rapora göre Türkiye'de nüfusun %80'i sosyal medya kullanıcısıdır. Mobil ticaret pazarı, 2023 yılı sonunda 12 milyar dolara ulaşmıştır. Sosyal medya ve mobil ticaret kullanıcı sayısı arttıkça sosyal ticaret potansiyeli de artmaktadır. Türkiye'de sosyal medya kullanıcı sayısının 2027 yılına kadar 76.590.000'e ulaşması beklenmektedir (MEDİA, 2023). Türkiye'de 6 Şubat depremleri sonrasında Ticaret Bakanlığı tarafından depremden zarar gören vatandaşlar için öncelikli ihtiyaçların satılacağı "E Ticarete Deprem Yardımlaşma Seferberliği" başlatılmış, satıcılardan komisyon alınmadan satış yapılması sağlanmıştır. Bu seferberlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir pazaryeri oluşturulmuş afet bölgesinde temel ihtiyaçlar, hızlı bir şekilde karşılanmıştır. Dünyada afet yönetiminde önemli bir role sahip olan elektronik ticaret (Saleem & Saleem 2022), Türkiye'de 6 Şubat depremlerinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, depremezelerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve bölge nüfusunun istihdamına katkı sağlamıştır. Dünya Bankası tarafından KOSGEB aracılığı ile deprem bölgesinde bulunan tacirlere 250 000-750 000 TL arasında faizsiz kredi verilmiştir (KOSGEB, 2024). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye E-Ticaret Sektör Meclisi, deprem bölgelerinde pazar yerlerinin oluşturulmasına destek vermiş, satıcılardan kargo masrafı alınmamış trendyol, hepsiburada, kariyer.net, çiçeksepeti, yemeksepeti gibi satış sitelerinden satıcılardan komisyon almaması, kadın kooperatiflerinin, aile şirketlerinin, kobilerin elektronik ticaret satışlarının desteklenmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin e ticaret ve lojistik performansının artırılması sağlanmıştır. TÜSİAD-Deloitte 2023 E-Ticaret Raporu'na göre, Türkiye'de 2023 yılında kadın girişimci sayısı artmış, deprem sonrası kişi başına düşen e-ticaret hacminde büyük bir artış görülmüştür (TUSİAD & Deloitte, 2023). Elektronik Ticaret ve Bilgi Sistemi 'ne (ETBİS) kayıtlı site sayısı 2022 yılında 31.592 iken; 2023 yılında bu sayı 42.486'ya yükselmiştir (Anadolu Ajansı, 2023). Türkiye'de elektronik ticaretin hızla yayılması nedeniyle, 01.07.2022 tarihli ve 7416 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Madde 3) ile 6563 sayılı Kanun (Madde 9)'da değişiklik yapılarak hukuka aykırı içeriklerden sorumluluk ve bu içeriklere ilişkin

yükümlülükler düzenlenmiştir. Elektronik Ticaret Aracı Hizmet Sağlayıcı ve Elektronik Ticaret Hizmet Sağlayıcılar Hakkında Yönetmelik (Yönetmelik), 29.12.2022 tarihli ve 32058 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Bu Yönetmelikte fikrî ve sınai mülkiyet hakkı ile ilgili 12 ila 14. maddeler 01.01.2023 günü yürürlüğe girmiştir. Bu maddeler; fikrî ve sınai mülkiyet hakkı ihlali durumunda şikâyet başvuru usulünü ele almış, hizmet sağlayıcısı olan sitelere sorumluluklar yüklemiştir (Karaca, 2022). E-Ticaret işletmesinin en ayırt edici ticari markası, alan adıdır. Çünkü alan adı, müşterilerle iletişim için tipik bir araçtır. E-Ticarete ticari marka ihlalinin yeni bir biçimi, “alan adı ihlali”dir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü ("WIPO") Tahkim Merkezi 2016 yılında 109 ülkeden 3036 domain alan adı işgali ile ilgili şikâyet aldığını belirtmiştir. 1999’dan 2016’ya kadar ticari marka sahipleri WIPO’ya alan adı anlaşmazlıkları konusunda 36.000’den fazla dava açmıştır. Fikri mülkiyet varlık geliştirme ve yönetiminin dört temel bileşeni vardır: Fikri mülkiyet varlıkları, hükümet politikaları, eğitim, teknoloji, finansman, altyapı ve diğer unsurları içeren toplam bir sistem bağlamında görülmelidir (Yang, 2018,145). Fikri mülkiyet hakkı ihlali, dünyanın ulusal ve uluslararası ticarete önde gelen sorunlarından biridir. Nitekim, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü OECD’nin 2019 yılında hazırladığı rapora göre dünyada ithal edilen sahte ürünlerin değeri 509 milyar doları aşmıştır (<https://www.igmd.org.tr/>). EKATA’nın 2023 yılında yaptığı aynı araştırmaya göre, Asya Pasifik (APAC) ve Güneydoğu Asya (SEA)’da elektronik ticaret dolandırıcılığı her işlem için 4 doların; yıllık gelirin de %5’inin kaybolmasına neden olmaktadır. Dünyada çevrimiçi ticaret yaparken dolandırılan tüketicilerin kayıpları 2022 yılında 41 milyon dolara ulaşmıştır. 2027 yılına kadar elektronik ticaret dolandırıcılığı ile tacirin kümülatif zararlarının 343 milyar doları aşacağı tahmin edilmektedir (www.ekata.com). Bu nedenle araştırmacıların deprem bölgesinde elektronik ticaret yapan tacirler üzerinde marka tescili, marka konumlandırma, FSMH konularında, algılarını ölçme amaçlı yaptıkları araştırmalar önemlidir.

MARKA ve MARKA KONUMLANDIRMA

Marka, ürünü alternatifleri arasında ayırt etmeye yarayan ve ona bir kimlik kazandırma özelliği taşıyan oldukça önemli bir ürün özelliğidir (Torlak & Doğan, 2011). Amerikan Pazarlama Derneği ne göre (2023) marka; “*Bir satıcının mal veya hizmetini diğer satıcılarınkilerden farklı olarak tanımlayan ad, terim, tasarım, sembol veya diğer herhangi bir özelliktir*”. Türkiye’de 10/1/2017 tarih ve 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’nun, 4. maddesinde marka şöyle tanımlanmaktadır: “*Marka, bir teşebbüsün mallarının veya hizmetlerinin diğer teşebbüslerin mallarından veya hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlaması ve marka sahibine sağlanan korumanın konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması şartıyla kişi adları dâhil sözcükler, şekiller, renkler, harfler, sayılar, sesler ve malların veya ambalajlarının biçimi olmak üzere her tür işaretten oluşabilir*”. 556 sayılı

Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de marka, şöyle ifade edilmiştir: “*Bir işletmenin mal veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal veya hizmetlerinden ayırt etmeye yarayan ve ayırt etme sağlanması koşulu ile kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen işaretlerin tümüdür*” (Öncel, 2010). Pazarlama karması terimi, ilk olarak, 1964 yılında Journal of Advertising Research isimli dergide Neil Borden tarafından yayımlanan “The Concept of the Marketing Mix” isimli makalede kullanılmıştır. Borden (1964) pazarlama karması, elemanlarını ürün planlama, fiyatlandırma, markalama, dağıtım kanalları, kişisel satış, reklam, tutundurma, ambalajlama, sergileme, hizmet, fiziksel dağıtım, veri toplama ve analiz olmak üzere on iki başlık altında toplamış ve böylece pazarlama karması elemanlarının farklı biçimlerde de listelenebileceğini belirtmiştir (Sümer & Eser, 2006). Markalama, pazarlama süreçlerinden biridir. Marka tüketici tarafından değerli kabul ediliyorsa işletmeye değer katacak, rakipleri arasında tercih edilmesini sağlayacaktır. “Marka değeri, aktif ve pasifleri ile birlikte tüketicinin markaya verdiği önem derecesidir. 2023 yılında Brand Finance’ın Dünyanın En değerli 500 Markası Raporu’na (2023) göre dünyanın en değerli ilk 10 markası içerisinde Amazon 299,3 Milyar Dolar, Apple, 297,5 Milyar Dolar, Google, 281,4 Milyar Dolar, Microsoft, 191,6 Milyar Dolarla ilk 4 sırada yer almaktadır (Branding, 2023). Bu raporda yer alan markalar cirolarına ve müşteri memnuniyetine göre değer kazanmıştır. Markanın değeri, üretici, alıcı ve satıcıya fayda sağlaması ile doğru orantılıdır. Bir markadan söz edilebilmesi için; marka olmaya uygun işaret, ayırt edicilik, sicilde gösterilebilir olma gibi hususlarının aynı anda bir ibarede bulunması gereklidir (Ahmet & Yücel, 2023). Kişisel markalaşma, insanların uzmanlıklarının ticari markalar gibi etiketlendiği süreçtir (Arora & Stoner, 2009). Bir İngiliz danışmanlık şirketi olan Interbrand 1980’li yıllarda marka değerini finansal analiz, marka rolü, endeksi ile hesaplamaya başlamıştır. (Salinas, 2009). Sektörlere göre farklılık gösteren bu değerlendirme yöntemi: i) Finansal Yöntemler, ii) Davranışa Dayalı Yöntemler, iii) Bileşik Yöntemler olarak üç gruba ayrılmaktadır (Çelik, 2008). Marka imajı, tüketicinin markadan anladığı inançlar, zihinde bıraktığı çağrışımlar, markayı marka yapan unsurlar, bireyin kendini bulduğu değerler bütünüdür. Marka konumlandırmada tüketicinin markaya yüklediği anlam önemlidir. Marka çağrışımı (brand association), bir markanın insanlar tarafından algılanması, hatırlanması ve tanınması için oluşturduğu imaj ve fikirlerdir. Marka çağrışımı, bir markanın logosu, renkleri, sloganı, amblemi, ambalajı, reklam ve pazarlama kampanyaları gibi çeşitli unsurların birleşimi sonucu oluşur ve markanın değerini, kalitesini, güvenilirliğini yansıtır (Bilen, 2023). Markalar tüketicilerine her şeyden önce bir anlam ifade etmelidir (Batı, 2018). Müşterinin zihninde diğerlerinden ayırt edilen lezzetini zihinde tutması, başka tatlar içerisinde ayırt etmesi, marka farkındalığıdır.

Farkındalık, markanın tüketicinin zihninde yarattığı etkiyi ifade eder (Aaker, 1996, s. 7). Valkenburg ve Buijen'e göre, marka farkındalığı, "Bir kişinin belirli bir marka hakkında sahip olduğu iyi veya kötü bilgiler toplamından oluşmaktadır" (2005, s. 461). Baş ve Cop tarafından 2010 yılında yapılan araştırmaya göre farkındalık faktörünün alt unsurları arasında yer alan sembol ve logo kavramı, ürün tanınırlığında ve tercihinde doğrudan etkilidir. Örneğin Adidas markasının sembolü haline gelen logo, marka farkındalığı, çağrışımlar yoluyla markanın bilinirliğini arttırmaktadır (Cop & Baş 2010). Tommy Hilfiger ve Ralph Lauren (Polo) marka kıyafetlerde kırmızı, mavi beyazı, Amerikan halkını cezbetmek için kullanmıştır (Yaman, 2010). Konumlandırma etkili bir şekilde yapılsa da yapılmasa da güçlü marka yaratabilme yeteneğine sahiptir; aksi takdirde tüm çalışmalar, felaketlerle sonuçlanabilmektedir (Trout, 1986).

FİKRİ VE SİNAİ HAK

İnternetin gelişmesi, dijital ortamda markalaşma, telif, endüstriyel tasarım, patent, fikri mülkiyet hakkı ihlalleri konusunu gündeme getirmiştir. Fikri haklar edebi, ilmi eser, müzik, sanat, sinema eserlerinden doğan haklar olup buna bağlı hakları kapsamaktadır. Sınai haklar, marka, patent ve faydalı modeller, coğrafi işaretler, geleneksel ürün isimler, endüstriyel tasarımlar vb modelleri kapsayan hakları içermektedir. Tacir, kendi ürün ya da hizmetini başka ürün ya da hizmetten ayırt etmek için ad ve işaret kullanır. Bu ayırt edici işaret ve isimler, marka adı ile tescillendirilir. Türkiye'nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği ticaret ile ilgili Fikri Haklar Sözleşmesi'ne (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights-TRIPS) üyeliği Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmesi, FSMH açısından olumlu gelişmedir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne (WIPO) göre, dünyada patent başvuruları 2020'de 3,3 milyon 'dur. Türkiye, 2023'te 1921 uluslararası patent başvurusuyla 14. sırada yer almıştır (Anadolu Ajansı, 2024). TRIPS ile Fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasında ülkesellik ilkesi, tartışılmaya başlanmıştır. Ülkesellik ilkesinin gereği olarak bir fikre bir sanat eserine sahip olan kişinin hakları, ülke sınırları içerisinde korunmaktadır. Her gün bir yenisı eklenen web siteleri, telif hakkı nedeniyle dava edilmektedir. Fikri mülkiyet hakkı ihlali nedeniyle birinci derecede sorumlu kişilerin hesapları askıya alınmaktadır. Fikri mülkiyet hukuku konusunda bir diyalog mekanizması kurulması amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Patent Enstitüsü tarafından Çalışma Grubu İşleyiş Esasları metni hazırlanmıştır. Türkiye'nin Tarama Sonu Raporu'nda: Fikri mülkiyet hakları mevzuatının genel olarak topluluk mevzuatına uyum gösterdiği bazı maddelerde uyumsuzluk olduğu, Fikri Mülkiyet Hukuku Faslı'nın (Fasıl 7) müzakereye açılabilmesi için bu uyumsuzlukların giderilmesi gerektiği bildirilmiştir. 2008'de Avrupa Komisyonu'na Eylem planı gönderilmiştir. Eylem Planı, AB Komisyonunca yeterli görülüş, Fikri Mülkiyet Hukuku

Faslı Müzakere Pozisyon Belgesi hazırlanmış ve Nisan 2008'de AB Komisyonu'na iletilmiştir. Komisyon, "Fikri Mülkiyet Hukuku Eylem Planı'nın, açılış kriterini karşıladığını bildirmiş, faslın müzakereye açılmasını kabul etmiştir. Türkiye'nin, korsan faaliyetlerle ve sahtecilikle mücadele kapsamında uygulayıcı birimlerin yeterli idari kapasiteye sahip olmasının sağlanması, soruşturmalar, kovuşturmalar ve ihlallere ilişkin hukuki eylemler ve Fikri Mülkiyet Hukuku'nun etkin uygulamasına dair geliştirilmiş performansı hakkında, AB'ye ihraç edilen taklit ve korsan ürünlerin sayısında büyük ölçüde düşüşü de içeren tatmin edici bir ilerleme kaydı sunması istenmiştir. (Kültür Turizm Bakanlığı, 2024). Patentler, telif hakları, ticari markalar ve ticari sırlar dahil olmak üzere fikri mülkiyet hakları, yenilikçi ürünler, sanatsal çalışmalar ve markalar için yasal koruma sağlar. Mücitin yaratıcılığını ticaretleştirmesine imkân verir. Ürünün kârını koruma altına alır. Tescil edilmiş bir marka yeniliğe, araştırma ve geliştirmeye, yatırıma teşvik eder. Fikri mülkiyet hakları, ticaretin ve pazara erişimin kolaylaştırılmasında önemli bir rol oynar. Güçlü fikri mülkiyet hakları rejimlerine sahip ülkeler, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve teknoloji transferleri için sıklıkla tercih edilen destinasyonlardır. Güçlü fikri mülkiyet hakları koruması, teknoloji sahiplerinin yeniliklerini diğer ülkelerdeki firmalara lisanslamaya teşvik ederek bilgi, beceri ve teknoloji transferine yol açar. Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri verilerine göre, telif ücretleri ve lisans ücretleri 2020'de küresel hizmet ihracatının %5,2'sini oluşturmaktadır (Yang, 2018). FSMH, lisans anlaşmaları yoluyla teknoloji transferinde, ekonomik kalkınmada önemli bir role sahiptir. Ticari anlaşmazlıkların çoğu FSMH ihlali nedeniyle olduğundan tescilli marka ve patentler, ticari ilişkiler üzerinde olumlu etkilere sebep olur. Ticaret ortaklıklarında güveni sağlar. Türkiye'de 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun ("İnternet Kanunu") ve 23.10.2014 tarihli ve 6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ("E-Ticaret Kanunu"), fikri sınai hak ihlallerine ilişkin aktörlerin tanımı ve sorumluluklarını içermektedir. İnternet Kanunu'na göre, içerik sağlayıcı ve yer sağlayıcı hukuka aykırı bir faaliyeti söz konusu olup olmadığını araştırmakla yükümlü değildir. Ancak yer sağlayıcı, haberdar edilmesi halinde, yer sağladığı hukuka aykırı içeriği yayından çıkarmakla yükümlüdür. Öte yandan, özellikle hak ihlali amacıyla kurulan platformların örneğin korsan dizi ve film indirme siteleri, bildirim yapılması gerekmeksizin, içerik sağlayıcılar gibi, hak ihlalinin doğrudan sorumlu olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim bu gibi durumlarda ilgili platformun yer sağladığı içeriğin hukuka aykırılığından haberdar olmadığını söylemek imkânsızdır ve platformun ticari beklentisi hak ihlalinin elde edilecek haksız kazançla dayalıdır. İnternette yer sağlayıcısına fikri hakla ilgili yapılan bir ihbarda, Fikir Sanat Eserleri Kanunu'na göre; sanat eseri ile ilgili bir ihbarda Sınai Mülkiyet Kanunu'na göre müeyyide uygulanacaktır. Davanın açılmış olması durumunda ihlal olup olmadığı

incelenecektir. Web sitesinde ihlale konu ürünün kaldırılması durumunda sorumluluk kalkacaktır. Yer sağlayıcısı davaya konu olan hak ihlali doğuran fikri veya sınai hak ihlali konusu ürün ya da hizmeti yayınlamaya devam ederse, davanın açıldığı andan itibaren yer sağlayıcısının sorumluluğu başlamış sayılacaktır. 2022 tarih ve 7416 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ‘da yapılan bir yenilikle fikri ve sınai mülkiyet hakkının ihlal edildiğini iddia eden eser sahibine o eseri yayından kaldırdıktan sonra ayrıca bilgi vermekle de mükelleftir (6563 sayılı Kanun 9/3. maddesinde yapılan değişiklik). Bir markanın varlığının tescil edilmesi ve bu hakkın korunması ulusal ve uluslararası ticarete hukuki yönden önem taşımaktadır. Türkiye’de Gümrük yönetmeliği’nin 100. Maddesi sahte eşyayı ambalaj dâhil bir hak sahibinin tescilli markası ile ayırt edilemeyen bir markayı taşıyan ürün, fikri ve sınai hakların korunması mevzuatını ihlal eder niteliktedir diye tanımlamıştır. Bir markanın logosunu, etiketini, stikerini, broşürünü kullanım kılavuzu, garanti belgesini kullanmak da FSM hakkı ihlaline dahil edilmiştir. Tacirin elektronik ticarete markasız bir ürünü tercih etmesi durumunda uğrayacağı ticari kayıplar büyük olduğundan uluslararası ticarete fikri ve sınai mülkiyet hakları konusunda bilgi sahibi olmaları, kendi markalarını tescil ettirmeleri önem arz etmektedir. Elektronik ticarete tacirler, markasız bir ürünü sitelerden satın almakta, kendi markalarını tescil ederek kâr oranını arttırmaktadır. Türkiye’de Ticaret Bakanlığı 07 Ekim 2009 gününden beri FSMH Programı ile fikri ve sınai hakların takibini yapmaktadır. FSMH Program ile FSMH ‘nın korunmasını isteyen kişiler, online başvuru yapmaktadır. Ticaret Bakanlığı tarafından gümrüklerde eşyanın durdurulma bilgileri 1 Nisan 2013 gününden itibaren kayıt altına alınmaktadır. Sahte eşya, ihraç edileceği zaman Gümrük idaresi, FSMH ihlali olduğu şüphesi ile açık deliller bulunan eşyayı, üç iş günü re’sen alıkoyabilir, imha edebilir veya ihlal olmadığı gerekçesiyle serbest bırakabilir. (4458 sayılı Gümrük Kanunu’nun 57. Maddesi ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun 77. maddesine göre işlem yapılır) elektronik ticarete, C2C iş modelinde satıcı, başka bir satıcının ürününü, ürün özelliklerini kopyalayarak satabilmektedir. Bunun yanında sosyal medya platformlarında e-ticaret yapan kişilerin sorumluluğunu ele alan özel hükümler olmadığından bu konu, zaman zaman satış platformunu kuran bazı işletmeler aracılığı ile denetlenmektedir. Amazon, markalı bir ürünü dropshipping iş modeli ile satan satıcılar için sürekli engeller koymakta satıcıların markalı ürün satmasını ve satıcının yetki belgesine sahip olmasını istemektedir. Instagram, Amazon hesabında satışlar yapılırken, satıcı private label iş modeli ile markasız bir ürünü tedarikçiden alarak kendi markasını yaratabilmektedir. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin fikri ve sınai mülkiyet mevzuatındaki ulusal farklılıklar, Tek Pazar anlayışı, serbest dolaşımın engellenmesi gibi konularda engeller oluşturacağı düşüncesi ile Avrupa Birliği Antlaşması 2. maddesinde Avrupa Topluluğu Antlaşması 3. maddesinde; AT politikaları iç pazar, malların serbest dolaşımı gibi uluslararası mevzuat uyum çalışmaları

gerçekleştirdiği görülmektedir. AB kurucu anlaşmalarından sonra Fikri ve Sınai Mülkiyet mevzuatındaki en güzel değişiklik Adalet Divanı’nda Divan içtihatlarında ele alınmış ve Fikri ve Sınai Mülkiyet haklarında birlik düzeyinde kararlar verilmiştir (Arıkan, 2007). Türkiye’de Ticaret Bakanlığı, marka ve patentin tescil belgesini Ticaret Bakanlığı’nın resmi web sitesine yüklenmesini istemekte, böylelikle FSMH’nın korunmasını sağlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMA

Literatür çalışmaları göstermiştir ki; marka sadakatinin oluşmasında, algılanan kalitenin, tatminin, markanın yeterliliğinin ve marka güveninin, önemli derecede etkisi bulunmaktadır (Devrani, 2009:1). Marka konumlandırma, markayı müşterinin zihninde rakiplerine göre konumlandırarak tüm faaliyetlerin toplamıdır. Kotler ve Keller, marka konumlandırmayı "*şirketin ürünlerini ve imajını hedef pazarın zihninde ayrı bir yer tutacak şekilde tasarlama eylemi*" olarak tanımlamıştır. Konumlandırmanın amacı, markayı paydaşların zihninde konumlandırmak, özellikle potansiyel müşterilerin zihninde yer edinebilmektir. Tanınabilir ve güvenilir müşteri odaklı bir değer teklifi, ürünün kendisine hiçbir şey yapmadan, başarılı bir konumlandırmanın sonucu olabilir. Rekabetin yüksek olduğu hedef pazarlarda markayı satın almanın rasyonel ve ikna edici nedeni budur (Kotler & Keller, 2006, s 310). Trout, insanların bir öz savunma mekanizması olarak zihinlerine erişmek için bilgileri ayırt ettiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, markayı müşterilerin ve potansiyel müşterilerin zihninde başarılı bir şekilde konumlandırmak için yönetimin konumlandırma sürecindeki beş zihinsel unsuru anlaması gerekir (Trout, 1995, s 3-8). Konumlandırmanın beş temel unsuru rekabet; boş alan/zihin; tüketicilerin algısı, farklılaşması ve rekabet avantajıdır. Hem akademik açıdan hem de teorik, pratik ve stratejik olarak konumlandırmanın modern pazarlama yönetiminin temel bileşenlerinden biri haline geldiği genel olarak kabul edilmektedir (Aaker & Shansby, 1982), (Crawford, 1983). Aaker ve Shansby (1982), ürün konumlandırmanın merkezi ve kritik olduğunu ve misyon beyanı düzeyinde değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Saqib, 2021). Birçok araştırmacı, "Reklam Çağı" diye bilinen 1970’li yıllarda bir dizi makale yayınlarak kavramı popüler hale getirmiştir. Üç bölümlük "Konumlandırma Çağı Geliyor" yazı dizisi, Reklam Çağı dergisinde yayınlanmıştır. Bu araştırmalar, konumlandırma kavramıyla ilgili algısal konumlandırmayı ele almıştır. İnsanların reklam ve pazarlamayı nasıl gördükleri ve firmaların ürünlerinin reklamını nasıl yaptıkları konusunda derin bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Birçok yazar (Brooksbank, 1994); şirketlerin ve ürünlerinin uzun vadeli başarısının ne kadar kaliteli olduğuna bağlı olduğu görüşündedir. Konumlandırmanın, tüketici sadakati, marka değeri gibi önemli tüketici temelli sonuç odaklı değişkenler üzerinde etkisi vardır (Hartmann vd, 2005). Konumlandırma kavramı ilk olarak 1969 yılında "Industrial Marketing Management" isimli bir dergide Jack Trout’un "Positioning is a Game People Play in Today’s Me-Too Market Place-

Konumlandırma Günümüzün Ben de Olmalıyım Pazarında İnsanların Oynadığı Bir Oyundur” adlı makalesinde ele alınmıştır (Trout, 2005, s 27). 1972 senesinde Jack Trout, Al Ries “Advertising Age” isimli bir dergide yayınlanan “Positioning Era-Konumlandırma Dönemi” isimli çalışmalarda konumlandırma konusunu ele almıştır. Yani konumlandırma kavramı 1969 yılında Trout ve Ries’in çalışmalarında görülmüştür (Crawford, 1983, s 29). Pazarlama literatüründe konumlandırma dört şekilde tasnif edilmektedir. Karşılaştırma Yaratan Konumlandırma, firmanın ürünleri, rakip firmanın ürünü ile karşılaştırılır. Tüketiciler karşılaştırmayı zihinlerindeki imaja göre yapmaktadır. Tercih yaratan konumlandırma, firmanın ürünleri rakip firmanın ürününden seçilmesi, tercih edilme sebebi de bir konumlandırma işlemidir. Farklılaştırma olarak konumlandırma, farklılık yaratan firmalar, rekabet avantajı elde ederek konumlandırmada süreklilik sağlarlar. Hedef pazar seçimi olarak konumlandırma, firmanın öncelikle hedef kitleyi belirleme, hangi demografik özelliklere ürün tedarik edeceğini belirleyerek markasını konumlandırması hedef pazar seçimidir (Crawford, 1984, s:4). Konumlandırma kavramı öncelikle tüketicinin zihni için verilen mücadelesine gönderme yapmaktadır (Trout, 1981). Temporal (2002), konumlandırmayı, bir markanın tüm yönetim sürecini belirleyen temel stratejik sütunlarından biri olarak ele alır. Marka konumlandırmanın başarısının büyük ölçüde ustaca uygulanmadan etkilendiğini de belirtmekte fayda vardır. Bu, idari birimin yönetimi açısından bilgi ve yeterlilik gerektirir. Konumlandırma, çalışanlarla marka arasında duygusal bir bağ kurmanın yanı sıra, daha pragmatik bir rol, markanın faaliyetlerine ve gelişimine ilişkin temel yönergeler ve talimatlar sunar. Konumlandırmanın yararlı bir araç olarak, stratejik planlamaya hizmet edebileceği unutulmamalıdır (Janiszewska & Andresa, 2012, s 13). Araştırmalar, firmalar arasında marka değerlendirme ve raporlamaya artan bir ilginin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hollanda ve İngiltere’de, finansal marka değerlerinin kamuya açık mali tablolarda değerlendirilmesi ve raporlanması, yıllar önce uygulanmıştır (Ramasamy & Yeung 2008, s 322). Brand Finance (2000), tarafından yapılan bir ankette, finansal analistlere yanıt verenlerin %72’si marka değerinin raporlanması gerektiği görüşündedir. Deutsche Bank Research tarafından yapılan bir araştırma (Hofmann vd. 2005), şirketlerin marka değerini ve diğer gayri maddi varlıkları ifşa etme konusundaki isteksizliğinin arkasında yatan nedenleri rapor etmiştir. Akademik araştırmacılar, muhasebe uygulayıcıları, stratejik yöneticiler ve mali otoriteler, marka değerlemesine dikkat etmeye başlamışlardır (Janoskova & Krizanova, 2017). Marka değerinin belirlenmesi pazarlama, muhasebe, yönetim, birleşme ve satın almalar vb için esastır (Hasan & Bhattacharje, 2015). (Simon & Sullivan, 1993), (Dolatabadi vd, 2012). Marka değerinin belirlenmesi, firma değerinin artırılmasına yönelik pazarlama kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlayacaktır (Hasan & Bhattacharjee, 2015). Salinas (2009), “Markalara neden finans perspektifinden değer veriliyor?” sorusuna kesin bir yanıt vermiştir.

Araştırmaya göre marka değerlemenin amacı teknik ya da yönetsel olabilir. Aaker’a göre (1996, s 176), marka konumlandırma: “markanın rakip markalara olan üstünlüklerini gösteren ve aktif biçimde hedef pazara iletilmesi, marka kimliği ve değer önerisinin bir parçasıdır. Marka, iyi tanımlanırsa marka kimliği oluşur. Benzerlerinden farklı özelliklere sahip olan marka kimliği, markanın konumlandırılmasına büyümesine katkıda bulunur. Ancak bu büyüme, markanın artan rekabet gücüne katkıda bulunmalıdır (Janiszewska & Andresa, 2012, s 13-14). Mağaza imajı ve mağaza marka fiyatı gibi perakendeci temelli imaj faktörlerinin yanı sıra mağaza markalarına duyulan güven gibi müşteri bazlı faktörlerin, müşterinin algıladığı değer ve mağaza markalarının satın alma niyetinin belirleyicileri olduğu araştırmacılar tarafından önerilmektedir (Cristina vd. 2016). Yılmaz (2002), "Fikir ve Sanat Eserleri, Sınai Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Bibliyografyası 1727-2002 yılları arasında Fikri Mülkiyet Hakkı adlı araştırmasında literatürü ele almıştır. Bu araştırmaya göre, Türkiye’de fikri mülkiyet hakları konusunda 329 yazar, 668 makale yazmıştır. Fikri, sınai ve mülkiyet hakkı alanyazıda araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınan bir konudur.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’de 6 Şubat depremleri sonrasında tacirlerin elektronik ticarete fikri sınai hak ve marka konumlandırma algıları incelenmiş, fikri mülkiyet ve marka konumlandırma kavramları ele alınmıştır. Bu araştırmada, daha önce Korkmaz & Yanar tarafından 2013 yılında Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi’de Sayı 17, sayfa 9-29’da yayınlanan “Fikri ve Sınai Haklar Marka Konumlandırmanın Müşteri Algısına Etkisinin İncelenmesi” başlıklı makalede kullanılan anket uygulanmıştır. Anket için Korkmaz ve Yanar’dan izin alınmış anket maddeleri değiştirilmeden Etik Kurul onayı talep edilmiştir. Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Etik Kurulu’ndan 19.10.2023 tarih 2023/161 sayılı onay alınmış ve araştırmaya başlanmıştır. Bu araştırmada kullanılan anket, daha önce Korkmaz & Yanar tarafından, müşteriler üzerine uygulandığından tacirler için güvenilirlik testi yapılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcılardan onay alınmış, araştırma anketi, yüz yüze görüşme yolu ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırmanın evreni, Türkiye’de yaşayan tacirlerdir. Araştırmanın örnekleme, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan 100 tacirdir. Anketin ilk 14 ifadesi katılımcıların demografik özelliklerini tanımaya yöneliktir. Marka ve marka konumlandırma düşüncelerini içeren, 72 ifade, 5’li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Toplam 86 ifadeden oluşan anket, 120 kişiye uygulanmış ve boş bırakılan anketler elenerek 100 anket ile veri analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların depremin neden olduğu yıkımlar sonrası marka algıları incelenmiştir. Katılımcılara müdahale edilmeden, kendi düşünceleri ile anketleri cevaplandırmaları sağlanmıştır. Anket 20.10.2023-30.12.2023 tarihleri arasında uygulanarak tamamlanmış ve

anket uygulaması sonucu elde edilen veri seti SPSS 25. 0 (Statistical Package for Social Sciences) paket program ile analiz edilmiştir. Daha sonra parametrik analizlerle frekans, yüzdelik, standart sapma değerleri verilmiş tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA), Tukey testi ve Bağımsız örneklem t testi (Independent Samples T Test) ile veriler analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmada katılımcıların marka değeri yansımaları ve tacirlerin algısını belirlemeye yönelik bir ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğe ilişkin yapılan güvenilirlik analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Güvenirlik analizi

Cronbach’s Alfa	Ölçek 0. 96.6
-----------------	---------------

Ölçeğin alfa değerinin 0.96.6 olması, ölçeğin güvenilir olduğunu (Kalaycı, 2010:405) göstermektedir. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda, veri setlerinin normal dağıldığı sonucuna varılmış, parametrik tekniklerin kullanılmasına karar verilmiştir. Tablo 2’de: Kolmogorov- Smirnov Normallik Testi sonucu verilmiştir.

Tablo 2: Kolmogorov - Smirnov Normallik Testi

Tacirlerin marka tercihleri	Markalı ürünler i tercih nedeni	Markalı ürünlerde . en fazla tercih nedeni	Markalı ürünlerle ilgili avantajlar
Kolmogorov-Smirnov Z	0. 763	0. 837	0. 457
P		0. 605	0. 486

İstatistiksel analizde Kolmogorov- Smirnov testi normal bir dağılım olup olmadığını test etmektedir. Örneklem büyüklüğü 30 ve üstü ($n \geq 30$) olduğu durumlarda Kolmogorov Smirnov testi ile nicel değişkenin normal dağılıma uygunluğu sıranabilir. Tablo 2’de Kolmogorov Smirnov test sonucunda $p > 0,05$ olduğu için değişken normal dağılım özelliği gösteriyor diyebiliriz. Corder ve Foreman (2009) normal dağılımın sıranmasında Kolmogorov Smirnov testini önermiştir (Cevahir, 2020, s 15).

Normal dağılım için yapılan Skewness Kurtosis Testi Tablo 3’ te verilmiştir.

Tablo :3 Skewness Kurtosis Testi

Skewness	,088	,241
Kurtosis	-1,462	,478

Skewness Kurtosis testi 0,241 değeri dağılımın normal olduğunu göstermektedir.

BULGULAR

Araştırmada, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan tacirlerin marka

değeri algısını belirlemeye yönelik bir anket kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	N	%
Cinsiyet	Erkek	59
	Kadın	41
	Toplam	100
Medeni Durum	Evli	42
	Bekar	58
	Toplam	100
Eğitim Durumu	Lise	44
	YüksekOkul	46
	Üniversite	10
	Toplam	100
Gelir Durumu	30000 TL	49
	30000 TL üstü	26
	35000 TL	25
	Toplam	100
Çalışma Alanları	Özel Sektör	72
	Öğrenci	12
	Emekli Memur	16
	Toplam	100
Kıdem Yılı	1-5 yıl	23
	6-10 yıl	32
	11—15 yıl	7
	16 -20 yıl	17
	20 yıldan fazla	21
	Toplam	100

Katılımcıların demografik özelliklerini incelediğimizde %59 u erkek, %41’i kadındır. Tacirlerin 44’ü lise, 46 ‘sı yüksek okul mezunudur. 10’u üniversite mezunudur. Katılımcıların 42’si evli 58’i bekârdır. Evli olan katılımcıların eşi çalışmaktadır.

Çalışma durumuna göre katılımcıların 72 si özel sektörde, 12 ‘si öğrenci, 16’sı emekli memur, olarak çalışmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında 1-5 yıl çalışan 23 kişi, 6-10 yıl çalışan 32 kişi, 11—15 yıl çalışan 7 kişi, 16 -20 yıl çalışan 17 kişi, 20 yıldan fazla çalışan 21 kişi bulunmaktadır. Gelir durumu bakımından 30000 TL geliri olan 49 kişi, 30000 TL üstü geliri olan 26 kişi, 35000, 50000 TL geliri olan 25 kişi, bulunmaktadır.

Likert ölçeğine göre değerlendirilen ankette, katılımcıların verdikleri cevaplar şu şekilde değerlendirilmiştir: Yargı ortalaması; 1-1, 49 arası, en düşük katılım seviyesini

(kesinlikle katılmıyorum) ifade etmekte, 1,50-2,49 arası düşük katılım seviyesini (katılmıyorum); 2,50-3,49 arası kararsızlık seviyesini; 3,50- 4,49 arası olumlu görüş seviyesini (katılıyorum); ve 4,50-5,00 arası en yüksek katılım seviyesini (kesinlikle katılıyorum) göstermektedir. Araştırmanın hipotezi H1: Katılımcıların demografik değişkenlerinden; (a) Cinsiyet, (b) Medeni durum, (c) Öğrenim düzeyine göre, marka değerine ilişkin tacirlerin algıları açısından anlamlı farklılık vardır şeklindedir. Ankete katılan tacirlere “marka tescili konusunda bilginiz var mı” ifadesine tacirlerin verdikleri cevapları incelediğimizde 66 kişi “evet”, 34 kişi “hayır” cevabını vermiştir. Marka tescil bilgileri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Marka Tescili Bilgisi

		N	%
Marka Tescili Bilgisi	EVET	66	66
	HAYIR	34	34

“Tacirlerin marka tercihi konusunda cinsiyet değişkenine göre algılarında farklılık vardır” hipotezi için T Testi yapılmıştır. T testi sonucu Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Cinsiyet Değişkenine Göre Markalı Ürün Tercihi
Independent Samples T testi

Cinsiyet	N	X	ss	Sig	t	p
E	59	2,5254	1,991	,161	,544	,588
K	41	2,3902			,528	,599

“Herzaman markalı ürünleri tercih ederim”, “Markalı ürünlerin fiyatları yüksek olduğundan daha uygun olan ürünleri tercih ederim”. “Ürünün kalitesine ve güvenilirliğine değil, markasına para ödüyorum”, “Bilindik markalar her zaman güvenilir ürünlere sahiptir”. “Kalite ancak marka ile sağlanabilir”, “Markalı ürünlerin bir öneminin olduğunu düşünmüyorum”, “Piyasada markalı olduğunu söyleyen ama markalı olmayan sahte olan çok sayıda ürün bulunuyor” ifadelerinin ortalamalarını incelediğimizde, araştırmaya katılan tacirlerin marka tercihi konusunda kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Sig. değeri sonucuna baktığımızda, Sig. > 0,05’ten büyük olduğu için varyansların eşit olmadığını düşünerek sig 0,05’ten büyük olduğundan cinsiyet değişkenine göre, marka tercihleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur diyebiliriz. Bu nedenle H1 hipotezindeki cinsiyet değişkenine göre marka tercihleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır hipotezi doğrulanmamıştır. Yeni markaların başarı istatistiklerine göre araştırmacılar az ilgi gösterebilir de (Ehrenberg, 2000); bilinen markayı satın alma kararında cinsiyet bakımından anlamlı bir değişiklik

olduğu konusunda ampirik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Tüketicilerin, bilinmeyen markaları satın alırken cinsiyete göre farklılık olduğunu savunan araştırmacılar olduğu gibi (Saad & Gill, 2000), (Davis vd, 2017) kadınların marka konumlandırma, pazarlama karmasında erkekler göre farklı alışveriş tercihleri olduğu tespit eden araştırmacılar da vardır. Örneğin (Darley & Luethge, 2019); (Iacobucci & Ostrom, 1993); (Melnik vd, 2009) (Shephard vd, 2014). Ancak markaya yabancılaşmanın kadınların (erkeğe karşı) tepkilerini nasıl etkileyebileceği konusunda çok az şey bilinmektedir. Örneğin bazı akademisyenler erkeklerin daha fazla risk aldığını göstermektedir (Byrnes vd, 1999). Erkeklerin kendinden emin (Carlin vd, 2018) ve çeşitlilik arama davranışına katılmaya istekli oldukları, bilinmeyen ve tanıdık olmayan markalara kadınlardan daha iyi cevap verdiği görülmektedir. Öte yandan bazı araştırmalar, kadınların daha güvenilir, yenilikçi (Vilches vd, 2018) olduklarını ortaya koymaktadır. (Feingold, 1994); (Ladhari & Leclerc, 2013). Bazı araştırmalara göre kadınlar, çeşitlilik aramayı severler. Bu da onları bilinmeyen markalara erkeklerden daha duyarlı kılmaktadır. Erkek katılımcıların markalı ürünleri alma tercih ve nedenleri yargılarına bakış açıları, kadın katılımcılara göre daha olumludur (Durante & Arsena, 2015). Katılımcıların marka algısı analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Tacirlerin Marka Algısı

Marka Algısı	N	X	ss	
Marka	EVET	71	2,3803	1,10021
	HAYIR	29	2,6897	1,46637

Ankete katılan tacirlerden 71 kişi markalı ürün satmayı tercih ettiğini (ortalama 2,3803), 29 kişi (ortalama 2,6897) markalı ürünü satmayı tercih etmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların markalı ürün tercih etme ortalamalarının yüksek olması, marka konumlandırma ve FSMH açısından olumlu bir durumdur. Tablo 8 ‘de katılımcıların medeni durumlarına göre marka algıları verilmiştir.

Tablo 8 Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Marka Algıları

Medeni Durum	N	X	ss
Evli	42	1,2619	,44500
Bekâr	58	1,3103	,46668

“Marka tercihinde medeni durumlarına göre de evli ve bekâr katılımcıların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır” hipotezini incelediğimizde şu bulgulara rastlanmıştır: Araştırmaya katılan katılımcılara “Her zaman markalı ürünleri tercih ederim”, “Markalı ürünlerin fiyatları yüksek olduğundan daha uygun olan ürünleri tercih ederim”, “Ürünün kalitesine ve güvenilirliğine değil, markasına para ödüyorum”, “Bilindik markalar her zaman güvenilir ürünlere sahiptir”. “Kalite ancak marka ile sağlanabilir”, “Markalı ürünlerin bir öneminin olduğunu

düşünmüyorum”, “Piyasada markalı olduğunu söyleyen ama markalı olmayan sahte olan çok sayıda ürün bulunuyor” ifadeleri, marka tercihi ile ilgili maddelerde katılımcıların verdiği cevaplarda evlilerin ortalaması 1,2610, bekarların ortalaması, 1,3103’tür. Medeni durumlarına göre tacirlerin markalı ürünleri tercih nedenleri t testi sonucu Tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9: Medeni Durumlarına Göre Tacirlerin Markalı Ürünleri Tercih Nedenleri T Testi Sonucu

MedeniDurum	N	x	ss	t	p
Evli	42	2,5254	,575	,551	,124
Bekar	58	2,3902		,584	,116
Evli	42	2,5085	878	,166	,247
Bekar	58	2,1220		,175	,243
Evli	42	2,7119	706	,747	,007
Bekar	58	3,3659		,719	,008
Evli	42	3,2373	517	,904	005
Bekar	42	3,4878		,858	,005

MD: Medeni, Durum E: Evli, B : Bekar

Tacirleri marka tercihinine göre, medeni durumlarına göre incelediğimizde Significant değeri 0,05’ten büyük olduğu için medeni durum değişkenine göre, marka tercih puanları arasında istatistiksel açıdan evliler ile bekârlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Tacirlerin markalı ürünleri tercihinde medeni durum değişkenine göre aralarında anlamlı farklılık vardır hipotezini incelediğimizde t testi sonucuna göre medeni durumlarına göre algılarında bir farklılık olmadığı görülmektedir.

H1 hipotezinde yer alan marka tercihinde medeni duruma göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır hipotezi doğrulanmamıştır. Ancak bekarların ortalaması, evlilerin ortalamasından yüksektir. Araştırmada evli ve bekâr katılımcılar arasında yapılan t testi sonucuna göre evli olanlar sürekli bildikleri markaları tercih etmektedir.

Bekarlar çok çeşitli bir gruptur; 18 yaşındaki üniversite öğrencileri, hiç evlenmemiş yaşlı Y kuşağı, bekar ebeveynler, boşanmış boş yuvalar ve gezegendeki çeşitli marjinal gruplar (engelliler, Afrikalı Amerikalılar ve çeşitli topluluklar) orantısız bir şekilde bekardır. Dünya çapında sayısı artan bekârların sayılarının artışı pazarlama ve ekonomi dünyasının dikkatini çekmektedir. ABD ve İsveç gibi bireyci kültürler için anlamlı olsa da bu eğilim kolektivist Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerde de yaşanmaktadır (McGraw, 2023). Tüketicinin karar vermesi yedi adımda (model) ilerlemektedir: ihtiyacın tanınması, bilgi arama, alternatiflerin satın alma öncesi değerlendirilmesi, satın alma, tüketim, tüketim sonrası değerlendirme ve elden çıkarma (Blackwell vd, 2006). Blackwell vd araştırmacılar, karar vermede beş çevresel etkiyi (aile, durum, kişisel etkiler, sosyal sınıf ve kültür)

tanımlamaktadır. Marka karar verme sürecini etkileyen bireysel tüketici farklılıkları (tüketici kaynakları, motivasyon, bilgi, tutumlar ve kişilik, değerleri ve yaşam tarzı) bulunmaktadır (Blackwell vd, 2006). Hane halkı, satın alma karar verme rollerini birlikte gerçekleştirir (Gil, & Salinas, 2007). Belçika’daki evli haneler üzerinde yapılan bir araştırmada Davis ve Rigaux 1974 yılında, karar verme rollerinin değişkenliğini teorileştirmiştir. Satın alma sürecinin her aşamasında (sorunun tespiti, araştırılması, karar verilmesi) eşler arasında kararların marka yönünde tercihin verildiği görülmektedir. Ampirik sonuçlar, aslında karar vermede değişiklikler olduğunu ve kararların otomatik, kocanın egemen olduğu, karısının egemen olduğu ve ortak (senkratik) rollere göre belirlendiğini belirlemiştir. Ayrıca, bu rollerin pazarlama stratejisi, markalaşma ve marka seçimleri üzerinde etkileri vardır. Bir strateji olarak pazarlama karması, araştırma ve pazarlama uygulamalarında iyi bir şekilde oluşturulmuştur (Kotler & Keller, 2006). Eğitim değişkenine göre katılımcılar marka tercihi algılarının ortalamaları Tablo.10’da verilmiştir.

Tablo 10: Eğitim Değişkenine İlişkin Marka Tercihleri

Eğitim	N	X	ss
Lise	44	2,2083	1,35066
Yüksek okul	46	2,2778	1,03126
Üniversite	10	2,8000	1,21485
Toplam	100	2,4700	1,21817

Eğitim değişkenine göre tacirler incelendiğinde katılımcı sayısının homojen olduğu görülmüştür. Tablo 11’de eğitim değişkenine ilişkin marka tercihleri levne statistic testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 11: Eğitim Değişkenine İlişkin Marka Tercihleri Levene Statistic Test of Homogeneity of Variances

		Levene Statistic	s	Sig.
MARKA TERCİHİ	Lise	,975	4	,425
	Yüksek okul	,731	4	,573
	Üniversite	,731	4	,573

Araştırmada tacirlerin eğitim düzeyinin homojen olduğu görülmüştür. Kişilerin marka tercihi ortalamasının kişilerin eğitim seviyesine göre değişip değişmediğini ölçmek için ikiden fazla grubumuz olduğu için One Way Anova Testi yapılmış test sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo :12: Eğitim Değişkenine İlişkin Marka Tercihleri One Way Anova Testi

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	p
Gruplar Arası	7,929	4	1,982	1,355	,255
Grup İçi	138,981	96	1,463		
Toplam	146,910	100			

Alan yazında yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, medeni durum gibi faktörler tüketicilerin marka tercihinin ve markayı tercih etme nedenlerini etkilediği görülmektedir (Delbari, 2021). Ankete katılan tacirleri eğitim seviyesine göre incelediğimizde Homogeneity of Variances testine göre eğitim seviyesi ile marka tercihleri arasında, Significant değeri (0,425) olduğundan, anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Eğitim düzeyine ilişkin grupları incelediğimizde One Way Anova testine göre sig> 0,05 olduğu için “gruplar içerisinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır” diyebiliriz.

Öğrenim durumu lise olan tacirlerin, diğer eğitim seviyeleri olan tacirlerle arasında anlamlı farklılık yoktur. Ancak katılımcıların ortalamaları incelendiğinde eğitim seviyesi yükseldikçe marka algıları da yükselmektedir. Eğitim kademeleri sahip olunan meslekleri bireylerin kişinin toplumdaki konumunu belirlemektedir. Mesleki olarak iyi bir gelire sahip olan bireyler, gelir durumu da yükseldikçe, daha yüksek kalitede ürünleri tercih etmekte, markalı ürünleri tüketmektedirler. Yapılan araştırmalar eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin teknik özellikleri olan, çok çeşitli özelliği bir arada barındıran ürünleri tercih ettiklerini göstermektedir. Eğitim düzeyi daha düşük hedef kitle için mesajların daha basit olması, satın alma davranışlarına yönelmesinde etkili olmaktadır. Deprem bölgesinde ticaret yapan tacirlerin sosyo ekonomik özellikleri tacirlerin fiyat ve kalite tercihlerini etkilemektedir (Monroe, 1986, s 42).

SONUÇ

Tüketicinin marka tercihlerini etkileyen sosyoekonomik seviyeleri, medeni durumları, yaş, cinsiyet, eğitim vb faktörlerdir. Taklit ürünlerin satışlarının elektronik ortamda yapıldığı günümüzde, satıcıdan alıcı ve tedarikçilere kadar birçok paydaşın yapması gereken taklit ürünleri satın almamak ve bu ürünlerin satışını yapmamaktır. Elektronik ticaret pazarında, uluslararası anlaşmalarda, ilgili bakanlıklardan satış izni alınmayan, kalitesiz, markasız sağlık, hijyen belgeleri bulunmayan ürünlerin satışlarının yasaklanması öngörülmüştür. Ancak devletlerin denetim mekanizmalarındaki eksiklik nedeniyle, elektronik ticarete markasız veya taklit ürünlerin satışları yapılmakta ve tüketiciler hak kaybına uğramaktadır. Haksız kazanç nedeniyle ayıplı malı alan tüketici, tüketici hakem heyetlerine ve tüketici mahkemelerine başvurmaktadır. Bazen de tüketici taklit, ayıplı bir mal aldığımda hiçbir yere başvurmadan www.sikayetvar.com veya CİMER gibi iletişim kanalları ile hak kayıplarını önlemeye çalışmaktadır. Taklit bir malın satışı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve Sınai Mülkiyet Kanunu ile yasaklanmıştır. Sınai Mülkiyet Kanunu ile sanayide, tarımda yeni tasarımlar, buluşlar, ticari ürünlerin alım ve satımının yapılması, satıcısının ayırt edilmesi garanti altına alınmaktadır. Ticaret Bakanlığı’nın internet sayfasında "E-İşlemler/Uygulamalar" bölümünden, başvuruda bulunularak, FSMH ihlalinin bildirilmesi gerekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 6 Şubat depremleri sonrasında elektronik ticarete tacirlerin fikri ve sınai mülkiyet hakkı ve marka tercihi algısını ölçmek amacıyla yaptığımız bu araştırmaya katılan katılımcıların demografik yapısını incelediğimizde katılımcıların %58 i erkek, %42 i kadındır. Katılımcıların 42’si evli 58’i bekârdır. Evli olan katılımcıların eşi çalışmaktadır. Tacirlerin 44’ü lise, 46 ‘sı yüksekokul mezunudur. 10’u üniversite mezunudur. Çalışma durumuna göre katılımcıların 72 si özel sektörde, 12 ‘si öğrenci, 16’sı emekli memur, olarak çalışmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasından 1-5 yıl çalışan 23 kişi, 6-10 yıl çalışan 32 kişi, 11—15 yıl çalışan 7 kişi, 16 -20 yıl çalışan 17 kişi, 20 yıldan fazla çalışan 21 kişi bulunmaktadır. Katılımcılar cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde t testi sonucuna göre marka tercihi ile ilgili ifadelerde kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. “Bilindik markalar her zaman güvenilir ürünlere sahiptir”. “Kalite ancak marka ile sağlanabilir”, “Markalı ürünlerin bir öneminin olduğunu düşünmüyorum”, “Piyasada markalı olduğunu söyleyen ama markalı olmayan sahte olan çok sayıda ürün bulunuyor” ifadeleri, marka tercihi ile ilgili maddelerde katılımcıların verdiği cevaplarda evlilerin ortalaması 1,2610, bekarların ortalaması, 1,3103’tür. Significant değeri 0,05’ten büyük olduğu için medeni durum değişkenine göre, marka tercih puanları arasında istatistiksel açıdan evliler ile bekârlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Tacirlerin markalı ürünleri tercihinde medeni durum değişkenine göre aralarında

anlamli farklılık vardır hipotezini incelediğimizde t testi sonucuna göre medeni durumlarına göre algılarında bir farklılık olmadığı görülmektedir. Eğitim düzeyine ilişkin grupları katılımcıların ifadelerinin ortalamalarını incelediğimizde eğitim seviyesi yükseldikçe markalı kaliteli ürünleri tercih ettikleri analiz edilmiştir. Türkiye’de TRC bölgesinde bulunan katılımcıların demografik yapısı üzerinde yapılan analizlerle alan yazında tespit edilen bulgular benzerlik göstermektedir. Bir malın markalı olması durumunda, Fikri Sınai Mülkiyet haklarının korunarak satışlarının yapılması için gerekli gelir düzeyine de ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü tüketiciler, gelir düzeyleri arttıkça ve gerekli araştırmaları yaptıkları zaman, elektronik ticarete marka tercihleri konusunda kararlarını doğru vermektedirler. Evliler, eşleri ile karar vererek markalı ürünleri tercih etmekte, internette gerekli araştırma yaptıktan sonra markalı ürünü satın almaktadır. Tacirler, deprem sonrasında markalı ürünlerin satışı yapmak istemekte, eğitim seviyesi yükselen tacirlerde markalı ürün tercih etme oranı yükselmektedir. Evli tacirler, markalı ürünlerin E ticaretten satışını yapmayı tercih etmektedir. Türkiye’de deprem sonrası Güneydoğu Anadolu bölgesinde E-Ticaret İşletmecileri Derneği (ETİD tarafından e-ticaret konferansları düzenlenmesi, E-ticaretin bölgenin kalkınmasında çok önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Ticaret Bakanlığı, ticaret odaları E-Ticaret İşletmecileri Derneği (ETİD tarafından e ticaret eğitimi alan işletmecilerin, fikri mülkiyet hakları konusunda duyarlı oldukları görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile bilişim suçlarının sayısı artmıştır. Elektronik ticaretin gelişmesi için uluslararası hukuka uygun, Avrupa Birliği ile uyumlu mevzuat değişiklikleri yapılması gerekmektedir. Fikri, sınai hakların ihlalinin sosyal medya üzerinden gerçekleşmesinin önlenmesi için, sosyal medya üzerinden satış yapacak kişilere eğitim alma şartı getirilmelidir. Sosyal medya kanalı ile verilen ve pahalı olan bu eğitimlerin, daha ekonomik verilebilmesi için Ticaret Bakanlığı, Ticaret odaları, halk eğitim, cıvıklık eğitim merkezleri üniversiteler ile iş birliği yapılmalıdır. Eğitimlerde patent, marka tescili, uluslararası ticarete gümrük işlemleri, depolama, ambalajlama, sigortalama, tehlikeli maddelerin yurt dışına satışı, gıda, sağlık, cilt bakımı ürünlerinin satışı vb uzmanlık gerektiren alanlarda ürün satışlarının nasıl yapılacağı, yurt dışında mağazanın nasıl açılabilceği, uluslararası depo yerinin seçimi, sosyal medya pazarında hesabın askıya alınmaması için nelere dikkat edileceği, marka konumlandırma, bir markanın sürekliliğini sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için nelerin yapılması gerektiği, vergilendirme, konularına yer verilmelidir. Ticaret Bakanlığı, ETBİS (Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi’ne kayıtlı olma bilinci tacirlere verilmelidir. Tüketiciler için de ETBİS’e kayıtlı olmayan ticari sitelerden alışveriş yapılmaması, alışveriş yapıldığı takdirde mağduriyetlerin önlenemeyeceği, bilinci kamu spotları, basın yayın yolu ile verilmelidir. Tüketici mahkemelerinde ve Tüketici Hakem heyetlerinde elektronik ticaret satışları ile ilgili binlerce uyuşmazlık konusu bulunmaktadır. Bu uyuşmazlıkların çözümünde tüketici memnuniyetini temel ilke olarak ele almayan tacirler,

tüketicii mağdur etmektedir. Tüketicilerin elektronik ticarete mağdur edilmelerini önlemek için satıcılara puan verilmeli ve satış puanları düşen satıcıların web sayfalarında satışa izin verilmemelidir. Fikri mülkiyet hakkına aykırı ticaret yapan satıcıların web sayfalarında zorunlu olarak yayınlanan bu ölçümler sayesinde ayıplı mal satışları engellenmelidir. Türkiye’de E ticaret ile ilgili birçok mevzuat değişiklikleri gerçekleştirilse de elektronik ticaretin uluslararası hukuka göre düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Covid 19, deprem gibi toplumları derinden etkileyen olağan üstü olaylarda elektronik ticaretin bir istihdam alanı oluşturacağı, yapay zekâ teknolojisi ile afet yönetimlerinde kargo taşımacılığının geleneksel ticarete göre daha aktif yapılabileceği düşüncesi ile afet yönetiminde elektronik ticaretin yaygınlaştırılması, dünyada ve Türkiye’de görülmektedir. Ticaret Bakanlığı, gümrüklerde çalışan personele sahte ve orijinal ürünün ayırt edilebilmesi için eğitimler vermektedir. Bu eğitimlerin tüm gümrük personeline periyodik aralıklarla verilmesi gerekmektedir. Fikri mülkiyet hukukunda arabuluculuk eğitimleri verilerek uzmanlar yetiştirilmelidir. Bu konuda üniversiteler, ihracatçı birlikleri, ticaret odaları, gümrük idareleri, sektör temsilcileri ile iş birliği yapılmalı, atölye konferans, seminer çalışmaları ile bilgi ve deneyimler paylaşılmalıdır. Eğitim, fikri mülkiyet varlığının geliştirilmesinin temelidir. Genç profesyonellerin eğitimi de ulusal ve bölgesel fikri mülkiyet politikaları ve planlarının önemli bir parçasıdır. Yükseköğretime yatırım, özellikle kümelenme alanlarında hedeflenen araştırma ve geliştirme, fikri mülkiyet yönetiminin bir önkoşuludur. Dünya çapındaki hukuk fakülteleri fikri mülkiyet eğitim programlarını araştırmaktadır. Örneğin Stanford Üniversitesi, son teknoloji, disiplinler arası araştırma ve politika oluşturma konusunda akademisyenlerle iş birliği yapmak için “E-Ticaret Merkezi”ni kurmuştur. Yöneticilerin fikri mülkiyeti değerlendirmeye yönelik kavramlar ve çeşitli metodolojiler hakkında temel bilgiye sahip olması gerektiğinden, bu tür bir eğitim önemlidir (Bang, 2018) Marka tescili, patent alma konusunda ortaöğretim düzeyinden itibaren eğitim verilmelidir. Seçmeli ders müfredatlarına bilinçli tüketici eğitimi, marka yönetimi dersleri alınmalıdır. Marka tescili ve patent alma FSMH ihlalinin müeyyideleri konularında tacirlere bağlı oldukları ticaret odaları tarafından eğitim verilmelidir. Uluslararası ticarete devlet ve özel sektör teşvikleri konusunda tacirlerin fikri ve sınai hakların korunması için bilinçli tüketici ve satıcılara ihtiyaç vardır. Sosyal pazarlarda ticaret yapan kişiler karşısında mağduriyetlerin giderilebilmesi için Ticaret Bakanlığı denetimlerinin artırılması, elektronik ticaret sertifikası, Ticaret Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı’nda dijital kimlik numarası olan kişilere ticari işletme açma izni verilmesi; fikri mülkiyet haklarına riayet etmeyen işletmelerin işyeri puanlarının düşürülmesi ve maddi cezaların artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (1996), Building Strong Brands, Free Press.
- Aaker, A. & Shansby, G. (1982), " Positioning Your Product", *Busines Horizons*, 25 ,1: 56-62. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(82\)90130-6](https://doi.org/10.1016/0007-6813(82)90130-6).
- Adıgüzel, S. (2023) E Ticaret Sosyal Medyada Dijital Pazarlama Marka Yönetimi Stratejileri, Legal Yayınevi , 1, Ankara.
- American Marketing Association. (2023), Pazarlamaya Giriş., <http://www.tml.web.tr/download/pazarlamaya-giris.pdf>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024).
- Anadolu Ajansı. (2024), Deprem Bölgesinde E-Ticarete Beklentisi Arttı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/salgin-doneminde-artan-e-ticarete-bu-yil-da-beklenti-buyuk/2684718>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024).
- Arıkan, A. S. (2007), "Avrupa Topluluğu'nda Fikri-Sınai Mülkiyet Hakları ve Son Gelişmeler" , *Avrupa Çalışmaları Dergisi* 7, 1, :149-173. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000119
- Arora, R.; Stoner, C. (2009), "A Mixed Method Approach To Understanding Brand Personality", *Journal Of Product And Brand Management*, 18,4: 272-283 DOI: 10.1108/10610420910972792
- Batı, U. (2018) . Marka Çağırışı ve Marka Konumlandırması, <https://www.halkbankkobigelisim.com.tr/markacagrisimivemarkakonumlandirmasi-2631.html> Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024).
- Bilen, R. (2024) Marka Çağırışı Nedir, Kullanım Alanları Nelerdir?<https://currentworks.com.tr/marka-cagrisimi/#:~:text=Marka%20%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1%C5%9F%C4%B1m%C4%B1%2C%20bir%20marka%C4%B1n%20logosu,ihtiya%C3%A7lar%C4%B1na%20ve%20tercihlerine%20uygun%20>. (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024).
- Blackwell, R. D.; Miniard, P.W& Engel, J. F. (2006), Consumer Behavior, Boulevard Mason, Thomson Higher Education.
- Borden, N., H. (1964). The Concept of the Marketing Mix. *Journal of Advertising Research*, 4,, 2-7. <http://www.jar.warc.com>
- Branding. (2022), Dünyanın En Değerli 500 Markası. <https://www.brandingturkiye.com/dunyaninen-degerli-500-markasi-2022-tam-liste/>. (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2024).
- Brooksbank, R. (1994), "The Anatomy Of Marketing Positioning Strategy", *Marketing Intelligence & Planning*, 12:10-14. <https://doi.org/10.1108/02634509410060695>
- Bulut, E. (2012), "Pazarlama İletişiminde Yeni Yaklaşımlar Kapsamında Sosyal Medya Uygulamaları ve Etkili Kampanya Örnekleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Sanatları Programı: İletişim Sanatı. İstanbul.
- Byrnes, J. P.; Miller, D. C.& Schafer, W. D. (1999), "Gender Differences in Risk Taking: A Metaanalysis", *Psychological Bulletin*, 125 ,3::367–383. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.3.367>
- Carlin, E.; Kirk, A; Hawkins, R.; Levente, L.& Cristobal, R. K. (2018), "The Ideational Approach To Populism:
- Carol, J.; Simon, J & Sullivan, M. (1993), "The Measurement And Determinants Of Brand Equity: A Financial Approach", *Marketing Science Informs*, 12 ,1: 28-52.
- Cevahir E. (2020) . SPSS ile Nicel Veri Analizi Rehberi, Kibele Yayınları.
- Clifton, R. (2009), Brand Strategy in: Brands And Branding. Bloomberg Press.
- Concept, Theory And Analysis, Extremism And Democracy. <https://doi.org/10.4324/9781315196923>
- Cop, R, Baş, Y. (2010). "Marka Farkındalığı ve Marka İmajı Unsurlarına Karşı Tüketici Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 321-340.
- Crawford, C. (1983), "Positioning A Conceptual Review And Taxonomy Of Alternatives", *The University Of Michagan Division Of School Of Business Administration*, 1-32.

- Cristina, C.; Porralla, J. & Manginb, L. (2017), "Store Brands Purchase Intention Examining The Role Of Perceived Quality", *European Research On Management And Business Economics* 23,2: 90-95. DOI: 10.1016/j.iedeen.2016.10.001
- Çelik, A , E. (2006). "Marka Değerleme". *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (31), 195-208
- Darley, W.; Luethge, D. (2019), *Management and Business Education in Africa: A Post-Colonial Perspective Of International Accreditation*. *Academy Of Management Learning*, 18. DOI:10.5465/AMLE.2016.0086
- Davis, L.; Benny, R. B. (1974), "Perception of Marital Roles in Decision Processes". *Journal Of Consumer Research* ,1, 1:51-62 DOI: 10.1086/208581
- Delbari, M. (2021), "Türkiye’de Yaşayan Yabancıların Hazır Giyim Sektöründe Marka Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlemesine Yönelik Bir Çalışma", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Derneği, E. T. (2023). Türkiye E-Ticaret Ekosistemi Raporu. <https://etid.org.tr/haberdetay.php?haber=iyzico-etid>.(erişim Tarihi 12.02.2024).
- Devrani, T. K. (2009), "Marka Sadakati Öncülleri: Çalışan Kadınların Kozmetik Ürün Tüketimi Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14,3: 407-421.
- Dolatabadi, H. R.; Kazemi, A & Rad, N. S. (2012), "The Impact Of Brand Personality And Sales Promotions On Brandequity (Case Study: Cosmetic Products Retailers". *International Journal Of Academic Research in Business And Social Sciences*, 2: 294-309.
- Dreyfuss, P. ; Henning,, T.; Niriksha M; Goldstein,, B.; Nikolai B .(2009). "The Ability Of Multi-Site, Multi-Depth Sacral Lateral Branch Blocks To Anesthetize The Sacroiliac Joint Complex Affiliations Expand" *Randomized Controlled Trial Pain Med*;10(4):679-88. DOI: [10.1111/j.1526-4637.2009.00631.x](https://doi.org/10.1111/j.1526-4637.2009.00631.x)
- Durante, M.; Ashley, R. A & Vlasdas, G. (2014), "Fertility Can Have Different Effects On Single And Nonsingle Women: Reply To Harris And Mickes", *Sage Journals* 25:5. DOI: 10.1177/0956797614524422
- Ehrenberg, A. (2000), "Repetitive Advertising And The Consumer", *Journal Of Advertising Research*, 40:6. DOI: 10.2501/JAR-40-6-39-48
- EKATA. (2023), E-commerce Fraud Trends And Statistics Merchants Need to Know in 2023, <https://ekata.com/blog/ecommerce-fraud-trends-and-statistics-merchants-need-to-know-in-2023/>.(Erişim Tarihi: 15 Ocak 2024).
- Ekin, A.; Yücel, E. (2023), Marka Nedir, <https://www.ekinhukuk.com.tr/marka/> (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2024).
- Elektronik Ticaret İşletmecileri Derneği, Türkiye E-Ticaret Ekosistemi Raporu, <https://etid.org.tr/haberdetay.php?haber=iyzico-etid>. (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024).
- European Parliament, (2023), Europeans Concerned By Cost Of Living Crisis And Expect Additional EU Measures, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230109IPR65918/europeans-concerned-by-cost-of-living-crisis-and-expect-additional-eu-measures> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024).
- Feingold, A. (1994), "Gender Differences in Personality: A Meta-Analysis", *Psychological Bulletin*, 116, 3: 429–456. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.3.429>
- Gabriella, S. (2011), *The International Brand Valuation Manual: A Complete Overview And Analysis Of Brand Valuation Techniques Methodologies And Applications*, John Wiley & Sons.
- Gil, R. B.; Andres, E. F & Salinas, E. M. (2007), "Family As A Source Of Customer-Based Brand Equity", *Journal Of Product Brand Management*, 16:188-199. <https://doi.org/10.1108/10610420710751564>
- Hartmann, D.; Gerteis, J. (2005), "Dealing With Diversity: Mapping Multiculturalism in Sociological Terms, *Sociological Theory*", Wiley, 25: 218-240.
- Hasan, M.; Kazi, T.U & Bhattacharjee, H. (2015), "Brand Valuation Of Commercial Banks İn Bangladesh An Application Of Marketing Profitability", *Journal Of Business Theory And Practice*, 2, 3:159-177. DOI10.22158/jbtp.v3n2p159

- Hofmann, E. (2005), Supply Chain Finance: Some Conceptual Insights And Logistic Management, Springer Link, 203-214. DOI: 10.1007/978-3-322-82165-2_16
- Iyzico.(2023),Türkiye E-Ticaret Ekosistemi 2023 Raporu, <https://media.iyzico.com/b/2023/07/2022-e-ticaret-ekosistemi-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2024).
- Janiszewska, K.; Andresa, I. (2012), "The Strategic Importance Of Brand Positioning İn The Place Brand Concept: Elements, Structure And Application Capabilities", Journal Of International Studies, 5, 1: 9-19.
- Janoskova, K.; Krizanova, A. (2017), "Comparison Of Selected Internationally Recognized Brand Valuation Methods", Economia Copernicana, Institute Of Economic Research, 8,1, 99-110. DOI: <https://doi.org/10.24136/oc.v8i1.7>
- Karaca, O. U. (2022). Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının E-Ticaret Sırasında Korunmasına İlişkin Yeni Dönem . <https://iprgezgini.org/2022/12/30/fikri-ve-sinai-mulkiyet-haklarinin-e-ticaret-sirasinda-korunmasina-iliskin-yeni-donem/>. (Erişim Tarihi 12.03.2024).
- Karpinska, M. (2021), "Women Are More Likely To Buy Unknown Brands Than Men: The Effects Of Gender And Knownversus Unknown Brands On Purchase Intentions", Journal Of Retailing And Consumer Services, 58,18. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102273>
- Keller, K. (2006), Strategic Brand Management: Building, Measuring And Managing Brand Equity, Academic Internet Publishers Incorporated.
- Keller, K.; Apeiria, T & Georgson, M. (2011), Strategic Brand Management A European Perspective. Pearson Education Limited.
- Kızılaslan, H.; Gönültaş, H. (2011). "Bilişim Teknolojisinin Tarım Ürünlerinin Pazarlamasındaki Konum ve Önemi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 1, 28: 1-11.
- KOSGEB, Depremden Etkilenen İşletmelere Ödemeler Başladı, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/9015/depremden-etkilenen-isletmelere-odemeler-basladi>(Erişim Tarihi 12.02.2024).
- Köse M. Y.; Dilan S. K, (2022) Dijital Dünyada Fikri Mülkiyet Hakkı İhlallerinden Kim Sorumlu? <https://www.hkavukatlik.com/tag/6769-sayili-kanun-30-1-yargitay-kararlari/>(Erişim Tarihi 12.02.2024).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Fikri Mülkiyet Hukuku Fası 7, <https://web.telifhaklari.gov.tr/Fikri-Mulkiyet-Hukuku-Fasli-Fasil-7>, <https://web.telifhaklari.gov.tr/Fikri-Mulkiyet-Hukuku-Fasli-Fasil-7>, (Erişim Tarihi 12.04.2024).
- Lacobucci, D.; Ostrom, A. (1993), "Gender Differences İn The Impact Of Core And Relational Aspects Of Services On The Evaluation Of Service Encounters", Journal Of Consumer Psychology, 3, 2: 257–286. [https://doi.org/10.1016/S1057-7408\(08\)80017-4](https://doi.org/10.1016/S1057-7408(08)80017-4)
- Ladhari, R.; Tchegtga, N. M. (2015),"The Influence Of Personal Values On Fair Trade Consumption," Journal Of Cleaner Production, 87: 469-477. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.10.068>
- Media, I. (2023). Amazon Türkiye ve PwC Türkiye araştırdı. <https://ictmedia.com.tr/haber/amazon-turkiye-ve-pwc-turkiye-arastirdi>.(Erişim Tarihi 12.02.2024).
- Melnyk, V. (2009), "Are Woman More Loyal Customers Than Men? Gender Differences İn Loyalty To Firms AndIndividual Service Providers", Journal Of Marketing, 4, 73: 82-96 . DOI: 10.1509/jmkg.73.4.82
- Monroe, K.B. (1976), "The Influence Of Price Differences And Brand Familiarity On Brand Preferences", Journal Of Consumer Research, Oxford University Press, 3 ,1: 42-49.
- Öncel, M. (2010), "Marka ve Markanın Önemi", Ankara Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku A. B. Sosyal Bilimler Dergisi, 3 .
- Parrish, E. (2003). Niche Market Opportunities in the Global Marketplace ,Doctoral dissertation, College of Textiles, North Carolina State University, Raleigh, NC.
- Peter, M. (2023), Markalar Tek ve Tatmin Edici 'Solo'lara Daha Fazla Önem Vermeli, <https://www.contagious.com/news-and-views/4-kinds-of-singles-and-how-brands-can-stand-out-by-selling-tothem>, (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024).

- PWC, (2023). Consumer Insights Survey Report. <https://www.pwc.com.tr/consumer-insights-survey>. (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2024).
- Ramasamy, B. (2008), "Brand Value And Firm Performance Nexus: Further Empirical Evidence", *Journal Of Brand Management*, 15, 55. doi: 10.1057/palgrave.bm.2007.4; doi:10.1057/palgrave.bm.2007.
- Saad, G.; Gill, T. (2000), "Applications Of Evolutionary Psychology İn Marketing", *Psycology Marketing*, Wiley ,17,12:1005. [https://doi.org/10.1002/1520-6793\(200012\)17:12<1005::AID-MAR1>3.0.CO;2-H](https://doi.org/10.1002/1520-6793(200012)17:12<1005::AID-MAR1>3.0.CO;2-H)
- Saqib, N. (2021), "Positioning A Literature Review", *PSU Research Review*, 5, 2: 141-169. <https://doi.org/10.1108/PRR-06-2019-0016>
- Saleem, S.; Saleem, T. (2022). "Disaster, E-Commerce, and Panic Buying". In: Arafat, S.Y., Kumar Kar, S., Kabir, R. (eds) *Panic Buying and Environmental Disasters*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-10278-3_14
- Salinas, G. (2009), *The International Brand Valuation Manual: A Complete Overview And Analysis Of Brand Valuation Techniques, Methodologies And Applications*, John Wiley& Sons, West Sussex.
- Shephard, R.; Chelly, J.; Mohamed, S.; Hermassi, S.; Aouadi, R. (2014), "Effects Of 8-Week İn-Season Plyometric Training On Upper And Lower Limb Performance Of Elite Adolescent Handball Players", *Journal Of Strength And Conditioning Research* 28 ,5: 1401-1410. doi: 10.1519/JSC.0000000000000279.
- Simon, C.J.; Sullivan, M.W. (1993), "The Measurement And Determinants Of Brand Equity: A Financial Approach", *Marketing Science*, 12 ,1: 28-53. <https://doi.org/10.1287/mksc.12.1.28>
- Sümer S.İ.; Eser, Z. (2006). "Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 1.
- Temporal, P. (2011), *İleri Düzey Marka Yönetimi, Değişen Dünyada Markaları Yönetmek*, İstanbul. The Brand Age Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı, (2023). Ticari Fikri Mülkiyet Hakları, <https://Ticaret.Gov.Tr/Gumrukislemleri/Sikcasorulansorular/Ticari/Fikri-Mulkiyet-Haklari>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Torlak, Ö.; Doğan, V. (2011), "Üniversite Adaylarının Üniversite Marka Algılarının Üniversite Tercihlerine Etkilerinin Ölçümü. Eskişehir Örneği", *İşletme Fakültesi Dergisi*, 12, 1: 97-113.
- Trout, J.; Ries, A. (1986), *Positioning: The Battle For Your Mind*. McGraw/Hill. https://doi.org/10.1007/978-1-349-22167-7_9
- Trout, J.; Rivkin., S. (1995), *The New Positioning*, McGraw-Hill Companies.
- Valkenburg, P. M., Schouten, A. P., & Peter, J. (2005). "Adolescents' identity experiments on the internet." *New Media & Society*, 7(3), 383-402. <https://doi.org/10.1177/1461444805052282>
- Vilches, S.; Montero, A.; Pandit, R.; Bravo, O & Chih, W. (2018), "What Loyal Women (And Men) Want: The Role Of Gender And Loyalty Program Characteristics in Driving Store Loyalty", *Journal Of Retailing And Consumer Services* ,44 :64-70. DOI: 10.1016/j.jretconser.2018.06.003
- Yaman, F; Özharputlu, H. (2017) "Renklerin Çağrıştırdığı Markalar ve Afyon İlinde Bir Araştırma", *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi* 2, 7:1-11 DOI : 10.20989/ijbemp.32.
- Yanar, B.; Korkmaz, M. (2013), "Fikri ve Sınai Haklar Marka Konumlandırmanın Müşteri Algısına Etkisinin İncelenmesi". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 1,17: 9-30.
- Yang, K, Zheng J. (2018). "Intellectual Property Management of E-commerce Enterprises From a Policy Driven Perspective", *Advances in Economics, Business and Management Research (AEBMR)*, , 54. 5th International Conference on Management Science and Management Innovation (MSMI)
- Yılmaz, M. (2002), "Lotka Yasası Ve Türkiye'de Kütüphane Ve Bilgi Bilimi Literatürü." *Türk Kütüphaneciliği*, 16 ,1:61-69.
- Zachary S.; Johnson, Y. Jung L.; Minoo & Talebi A, J (2018) "Brand Associations: The Value Of Ability Versus Social Responsibility Depends On Consumer Goals "Brand Manag Macmillan Publishers Ltd 225:27-37, DOI 10.1057/s41262-017-0070-4 DOI: 10.1057/s41262-017-0070-4

EXTENDED ABSTRACT

The Gölcük earthquake that occurred on August 17.1999, followed by the earthquake centered in Pazarcık district of Kahramanmaraş on February 6. 2023, was effective in 11 provinces of Turkey (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Malatya, Diyarbakır, Adana, Kilis ve Elazığ) and caused many losses of life and property. According to the information of the Ministry of Internal Affairs, the number of casualties on April 24.2023 is 50.783. Imports and exports were also affected by the dramatic earthquakes in the Southeastern Anatolia Region, which is an important region in Turkey's production and foreign trade. Brand preferences of merchants who import and export in the Southeastern Anatolia Region, which directs the Turkish economy were examined. Southeastern Anatolia Region, one of Turkey's seven geographical regions, is surrounded by Iraq and a short border on the Syrian border in the south of Turkey. It has a very important place in Turkey's regional development and export policy. It is seen that as the general development levels of the provinces increase, their geographical values also increase. The Southeastern Anatolia Project (GAP) has made the Southeastern Anatolia Region one of the most important regions of Turkey with its industry and trade volume. The aim of this research is to measure the perceptions of merchants about intellectual property rights and brand preference in electronic commerce in the Southeastern Anatolia Region, which is an earthquake zone. Quantitative research method was used in this research. A survey was used in this research, which aims to measure traders' intellectual property rights and brand perception with a valid and reliable tool. In the Quantitative Research model, the researcher prepares questions to test the hypothesis of the research. Collects data in accordance with the purpose of the research. In this research, the general survey model, one of the quantitative research models, was used. A sample was taken from the universe, which has a large number of elements, in order to reach a general judgment. By scanning the sample, singular and relational scanning results were given. This research is important as it shows that merchants in the Southeastern Anatolia Region know the importance of Intellectual Property Rights and continue to perceive the importance of branding after the earthquake. The hypotheses of the research are as follows:

(H1): There is a significant difference in terms of brand value perception of traders according to demographic variables (A) Gender, (B) Marital status, (C) Education level, (D) Income level. The survey of this research, in which the quantitative research method was applied, was taken from the research titled "Examination of the Effect of Brand Positioning Regarding Intellectual and Industrial Property Rights on Customer Perception" by Berkan Yanar and Murat Korkmaz. Permission was obtained from the authors to conduct the research on merchants in the Southeastern Anatolia Region, which is an earthquake zone, and research approval was obtained by submitting it to the ethics committee. Validity and reliability tests were conducted to ensure the reliability of the survey. The research survey was delivered to the participants through face-to-face interviews, and the approval of the traders was obtained. The population of the research consists of traders in Turkey. The sample of the research consisted of traders in the Southeastern Anatolia Region, which is an earthquake zone. The first 14 questions of the survey are aimed at getting to know the demographic characteristics of the participants. Traders' thoughts on intellectual and industrial property rights, brand and brand positioning were evaluated with 72 questions on a 5-point Likert scale. Data analysis was conducted with 100 surveys that were completely filled out by the participants. Following the devastation caused by the earthquake, participants' perceptions of brand and intellectual property rights were examined. Participants were allowed to answer the questions in the survey with their own thoughts, without the need for any intervention. After all the data were uploaded to the SPSS 25 program, normality test was performed and the distribution was found to be normal. Survey data were examined using parametric analysis, frequency, percentage and standard deviation, validity and reliability, one-way analysis of variance (One Way ANOVA), Tukey test and Independent Samples t-Test. The data was analyzed and evaluated. When we examined the merchants participating in the research according to their education levels, when the averages of their answers to the questions in terms of intellectual property and brand perceptions among the groups were examined, it was seen that they preferred branded quality products as their education level increased. There was a similarity between the findings in the literature and the findings in this research. If a product is branded, Intellectual and Industrial Property rights must be protected. Consumers with increasing income levels prefer branded products when shopping via e-commerce and do the necessary research to make the right decisions. Married people decide together with their spouses and prefer branded products. It has been observed that married merchants are careful about intellectual and industrial rights in electronic commerce and prefer to sell branded products. As a result of this research, it is seen that merchants in the Southeastern Anatolia Region have the necessary sensitivity about selling branded products and that the government incentives and supports given to merchants after the earthquake were effective. It can be said that the continuation of state support to the region may be effective in the post-earthquake development of the region.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2564-680X (Online)

Yaz Sayısı / Summer Issue

Haziran / June 2024

Ömer Faruk ÇAKIR (2024). "ORTAÇAĞ MÜSLÜMAN TOPLULUKLARI ARASINDAKİ İRKÇİ SÖYLEMLERİN MUHTEVASINA DAİR BAZI NOTLAR"

Ömer Faruk ÇAKIR (2024). "SOME NOTES ON THE CONTENT OF RACIST DISCOURSES AMONG MEDIEVAL MUSLIM COMMUNITIES"

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, s.84-94. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. Summer, p.84-94.

Alanı(Tarih Araştırma) / Field (History Research)

Doi Numarası / Doi Number: 10.48145/gopsbad.1420071

Kabul Tarihi / Accepted: 23.06.2024

Geliş Tarihi / Received: 15.01.2024

ORTAÇAĞ MÜSLÜMAN TOPLULUKLARI ARASINDAKİ İRKÇİ SÖYLEMLERİN MUHTEVASINA DAİR BAZI NOTLAR

Ömer Faruk ÇAKIR^{1*+}¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yozgat, Türkiye

*omerfaruk.cakir@bozok.edu.tr

+ ORCID: 0000-0003-0367-5209

Öz– Bir dizi başarılı askeri seferin tabii bir neticesi olarak, İslâm Devleti, çeşitli milletler ve/veya ırklardan halkların yaşadığı geniş bir egemenlik sahasını kontrol etmeye başladı. Emevî dönemi boyunca halifelerin çoğu tarafından izlenen ırkçı politikaların Arap olmayan (Acem) topluluklar arasında kendi etnik kimliklerine yönelik bir aidiyet hissinin oluşumuna zemin hazırladığı, tarihçilerce iyi bilinmektedir. Araplar ve Acemler arasında ırk temelinde bir tartışmanın patlak vermesi, aynı durumun kaçınılmaz bir sonucu oldu. Tarafların, birbirlerinin tarihlerine, kültürel öğelerine, geleneklerine ve karakteristik vasıflarına yönelik karşılıklı saldırıları, Şuûbiyye olarak isimlendirilen tarihsel bir tartışmanın muhtevasını oluşturdu. Bazı temel kaynaklar ve ilmi çalışmalarda malumatlar ve bulgular ışığında, Şuûbiyye münakaşasının başlıca hususlarını tetkik ve tahlil etmek, mevcut araştırmanın esas amacı olacaktır. Bütüncül bir değerlendirme için Ortaçağların Yakınoğu toplumlarının ırkçı görüşlere olan temayülü, tetikleyici bir etken olarak Emevî hanedanının ırk ayrımcılığının yanı sıra İslâm Devleti'nin ve toplumsal yapısının değişen doğası çerçevesinde yorumlanacaktır. Bu hedef istikametinde kaleme alınan makalenin, Şuûbiyye konusu hakkındaki bibliyografyaya katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler– İslâm Toplumu, Emevî İrkçılığı, Arabizm, Şuûbiyye, İrksal Söylemler.

SOME NOTES ON THE CONTENT OF RACIST DISCOURSES AMONG MEDIEVAL MUSLIM COMMUNITIES

Abstract – As a natural consequence of a series of successful military campaigns, the Islamic State began to control the vast sovereignty area where peoples from various nations and/or races have lived. It is well known to historians that the racist policies, which were traced by most of the caliphs throughout the Umayyad aqe, paved the way for the genesis of a sense of belonging to their own ethnic identities among the non-Arab communities (Ajams). The outbreak of a racial dispute between the Arabs and the Ajams was an unavoidable result of the same situation. The mutual attacks of both sides against each other's histories, cultural elements, traditions, and characteristic features have consisted of the content of a historical discussion called the Shuubiyya. In light of data and findings from some primary sources and scientific studies, scrutinizing and analyzing the main subjects of the Shuubiyya controversy will be the basic purpose of the present research. For a holistic evaluation, Near Eastern societies of the Middle Ages's tendency towards racist views will be interpreted in the context of the changing nature of the Islamic State and social structure as well as the Umayyad dynasty's race discrimination as a triggering factor. It has been hoped that the article, which is written in the direction of this goal, will contribute to the bibliography about the Shuubiyya issue.

Keywords – Islamic Society, Umayyad Racism, Arabism, Shuubiyya, Racial Discourses.

GİRİŞ

Tarihsel kayıtlardan, Abbâsî çağı (750-1258) itibarıyla, esas olarak Arap Yarımadası’ndan Bereketli Hilâl topraklarına ve uzantı bölgelerine doğru genişleyen sahada, hâlihazırda çok etnikli bir görüntü yansıtan içtimai hayatın, coğrafyanın elit ve yüksek bürokrasi kesiminde, kayıtsız kalınmayı hak etmeyecek bir ırksal bilincin oluşumuna yol açtığı anlaşılr. İslâm halifesinin denetimindeki bu kozmopolit sosyal çevre, tebaanın zihninde ırkçı düşüncenin uyanmasında, birincil koşul olmaktan ziyade tâlî bir gereklilik hükmünde olmalıdır. Nitekim, modern dönemdeki ulusçu zihniyetin canlanmasına benzer şekilde, kadim zamanlardaki ırksal kimliğin vurgulanması da, her şeyden evvel “ırksal çatışma” şartına bağlıdır. Egemenlik yıllarında nesep bakımından çeşitliliği artmaya devam eden reaya zümresi arasında etnik temelli bir öfke doğuran Emevîlerin (661-750) toplumsal politikası, sözü edilen çatışmaya zemin sundu. Adı geçen hanedanın tetiklediği ve hatta palazlandığı, Arap ve Arap olmayan (Acem)¹ halklar arasındaki gerilim, müteakip Müslüman hükümetleri devirlerinde de, zamanın atmosferine göre yükselerek yahut azalarak süregeldi. Muhtemeldir ki artık, “Arap” terimi, İslâmiyetin erken dönemiyle ve daha öncesiyle kıyaslanamayacak ölçüde ırksal bir çağırışım yapıyordu.

Kuşkusuz Emevî ailesinin, özellikle inananlar topluluğu içinde derin bir çatlak açılmasındaki suçluluğu azımsanamaz. Bununla birlikte, ayrışmanın Emevî sonrası İslâm dünyasında da giderek kökleşmesi, bu sosyal buhranın ardındaki tek etkenin söz konusu ailenin izlediği siyaset olduğu kanaatini sarsmaktadır. Müslümanların, bilhassa milâdî VII. yüzyılın ikinci çeyreğindeki yoğun seferleri sonucu, Yakındoğu’nun önemli bir bölümünde belirginleşen varlıklarıyla, tarihsel akıştan ziyade mekânsal yayılım ile ilgili bazı toplumsal yasaların aktifleşmiş olması mümkündür. Kastedilen yasalar, İslâm öğretisinin idealize ettiği sosyal düzene göre baskılanması gereken ve fakat, müşterek bir yaşam alanının farklı kimliklere sahip sakinleri tarafından, kontrol edilemeyecek birtakım gerginlikler neticesinde, etnik mensubiyetin en başat olduğu bir dizi adiyetin öteki zararına açığa çıkarılmasıyla belirebilir. İslâm İmparatorluğu’ndaki sıradan tebaanın, “sokaktaki insan”ın bilinç dünyasına ne kadar nüfuz ettiği ölçülemez ama okuryazar, eğitilmiş kesimde açık tezahürleri görülen etnik aidiyet duygusunun, dikkat çekilen toplumsal yasa ve buna bağlı dinamikler tarafından uyarıldığını varsaymak için keskin bir gözlem gücüne ihtiyaç yoktur. Lakin bu varsayımın temellendirilmesi, Arap olmayan halklarda ırksal temayülün kuvvetlenmesine neden olan Araplar’daki ırkçı zihniyetin, çok milletli bir sosyal hayatın henüz teşekkül etmediği bir dönemde ve coğrafyada, ya sadece potansiyel olarak taşındığı yahut da hiç şekillenmediği görüşünü doğrulama çabasına gerek duyar.

Medenî yaşantıya elverişli olan güney kesimleri haricinde, Arap Yarımadası, kendi kadim tarihi boyunca, işgalci hükümlerler da dâhil olmak üzere yabancıların alaka duymayacağı bölgesel dezavantajlarından dolayı, çeşitli soydan insanların toplandığı bir yerleşim alanı olmadı. Elbette, İslâmiyet öncesi dönemin Arabistanı’nda Afrika asıllı –münhasıran Etiyopyalı- kimselere tesadüf edilmekteydi. Fakat bu kitle, anlaşıldığı kadarıyla, Araplarda bir ırk ya da ulus şuûrunun oluşmasını sağlayacak, nüfus yoğunluğundan ve toplumsallık düzeyinden yoksundu. Yarımada’daki mevcudiyetleri daha ziyade kölelikle özdeşleşmiş olan Etiyopyalıların düşük statüsü ise, ırksal ayrımcılıktan çok sosyal hiyerarşi ile bağlantılıydı (Lewis, 1985: 92). Dolayısıyla, Afrikalıların ve başkaca etnik menşeden yerleşimcilerin seyrek olarak görüldüğü yahut zayıf bir azınlık konumunda kaldığı -ve ihtimaldir ki, radikal bir demografik değişime sebep olacak herhangi bir gelişmenin bilinmemesinden ötürü, İslâmiyetin erken zamanlarında da aynı nüfus dengesinin korunduğu- bölgede, ırkî bir çekişmenin ve tabiatıyla ırkçı bir anlayışın ortaya çıkması beklenemeyecektir.

Tezat yaşam kültürleri, dil farklılığı ve haberleşme kopuklukları, gerek Câhiliye çağı gerekse de ilk dönem Müslüman Araplarını ırk eksenli kolektif bilinçten uzaklaştırabilecek öteki faktörlerdir. Bu karşıtlıklar, Güney ve Kuzey Arabistan arasında bir sınır çizmenin yanı sıra iki coğrafyanın insanlarını birbirlerine karşı yabancılaştırıyordu. Aşağı enlemlere doğru inildikçe karşılaşılan yerleşik düzen, Yarımada’nın geri kalanında hâkim olan hayat tarzıyla zıtlık teşkil etmekteydi. Kuzeyde Arapça’nın arkaik formu durumundaki bir lisânın var olmasına karşın Güneyde -Etiyopya lisânı ile bağlantılı- bir alfabenin kullanılması, iletişimi zorlaştırmaktaydı. Sahra arazilerinin geniş yer kapladığı Arabistan’daki doğal engeller de, muhâbere imkânlarını önemli oranda kısıtlamaktaydı (Lewis, 1993: 15, 18). Kısaca, Arapların, dış dünyayı gerçek anlamda tanımalarını sağlayacak olan İslâm Devleti’nin etkinlik alanının yayılma süreciyle sınırlarından çıktıkları yurtları, etnik ve kültürel birliği hatırlatacak unsurları ve koşulları pek de barındırmıyordu. Her ne kadar, dolaylı veya dolaysız surette, Arabistan’da Câhiliye devrinden beri uluslaşma seviyesinde bir gelişmenin fark edildiğini savunan bazı argümanlar varsa da (Lapidus, 1982: 53-54, 59-62; Nuseibeh, 1956: 1-17; al-Duri, 1982: 22-23),² yukarıda özetlenen ölçütler, bahsedilen tarihî periyodun ve çevrenin, ulus inşası bir tarafa –kronolojik olarak, uluslaşmaya göre çok daha eskiye dayanan- ırksal bilincin uyanmasına bile ne derece uygun olduğu hususunu tartışmalı hale getirmektedir.

¹ Terim, aslında Arap olmayan toplumları kastederek ancak literatürde, bazen, yalnızca İran milletine atfen de kullanılmıştır.

² Yakındoğu’nun Ortaçağ’daki muhtelif halklarına izafe edilen ulusçuluk yönelimi, hiç şüphesiz, tek bir cümle ile geçiştirilemeyecek kadar karmaşık ve ihtilaflı bir konudur.

Diğer yünden, oldukça derinlikli olan bu sorunsalın detaylandırılması, tarafımızca yakın gelecekte gerçekleştirilmesi planlanan “Şuûbiyye ve Ulusçuluk” odaklı çalışmanın hedefi olacaktır.

İslâm dininin, inananları sakındırma yönünde ısrarlı anımsatmalarla uyardığı ırk fanatizmi, ancak İslâm askerî dinamizminin farklı etnik menşeden ve ayrı uygarlık ve kültür dünyalarını temsil eden kitleleri aynı imparatorluk zemininde bir araya toplamasından sonradır ki, özellikle Yakındoğu topraklarında geniş bir sirayet alanı bulmuştur. Başlangıçta belirtildiği gibi, bu aşırıcı tutum, Abbasî hanedanının hilafete yükselişiyle görünürlük kazanmış ve aralarında İranlıların hususî bir yerde durdukları, Arap olmayan halklar ile Arapların, milletlerinin karakteristik vasıflarına karşılıklı saldırmalarıyla dışa yansımıştır. Mevcut çalışma, literatürde “Şuûbiyye” tartışması olarak da bilinen, mevzubahis ırksal çatışmaya konu olan belli başlı tarihsel ve/veya kültürel öğeleri açıklama ve böylelikle, Ortaçağ Müslümanlarının hem birbirlerine hem de başka bir dinin mensubu yahut dinsiz olmakla itham ettiklerine karşı yönelttikleri ırkçı söylemin muhtevasını aydınlatma çabasında olacaktır.

1. Tarihsel Saygınlık

Geçmişin ihtişamlı günlerini ve anılmaya layık niteliklerini vurgulamak, ortak bir atadan gelmeyen topluluklar arasındaki karşılıklı üstünlük arayışlarının birçoğunda görülebileceği gibi, Şuûbiyye³ ile Arabizm taraftarlarınca da başvurulmuş bir yöntem oldu. Birinciler açısından, antikitenin, kurdukları azametli saltanatlarıyla ve ulaştıkları medeniyet mertebesiyle meşhur ulusları, Arapların cılız tarihiyle mukayese edilemeyecek olan, görkemli bir maziye sahipti. Yine onlara göre, diğer pek çok ulusun aksine Araplar, sadece kendilerini tanımlayan ve kendileriyle özdeşleşmiş bir ihtisastan ve kabiliyetten mahrumdu. Buna karşın, ikinciler, tarihleriyle duydukları gururun kaynağında, daha ziyade, imparatorluk ölçeğindeki devletlere karşı kazandıkları başarıların yer aldığı iddiasındaydı. Memleketlerinin, öteden beri yayılmacı egemenlerin istilasına maruz kalmaması ve sonraları da, onların tarihî varlıklarını sona erdirmek ile övünüyordular.

Tarihsel büyüklük için kudretli bir hâkimiyet kıstas alındığında, Şuûbiyye yanlıları, Firavunlara, Kısralara ve Kayserlere atf yapıyordu. Arapların iftihar duygusunu, görkemli hükümlerle misaller olarak, Mısır, Sâsânî ve Roma krallıklarını ileri sürmek suretiyle sorgulamaktaydılar. Kezâ aynı maksatla, düşüncelerini, Peygamber Süleyman'ın ve Büyük İskender'in krallıklarına işaret etmek üzere somutlamaktaydılar. Şuûbiyye akımının destekçileri, geçmişten gelen itibarın ölçüsünün belirli bir alanda uzmanlaşma olarak kabul edilmesi durumunda da, Arapların diğer milletlerin aşağısında kaldığına inanıyorlardı. Bu doğrultudaki kanaatlerini pekiştirmek adına, Romalıların inşa ettikleri şehirlerle ve uygarlıklarıyla; Hintlilerin felsefe ve tıpta yetkinleşmeleriyle; Çinlilerin sınaî üretimdeki meziyetleriyle övündükleri, şeklindeki örnekleri sıralarlar. Arapların ise, bu çerçevede, ayırt edici bir vasıflarının

olmadığı, böbürlendikleri –şiir ve hitâbet gibi- uğraşlarda bile, başkaca uluslardan daha ileride sayılamayacakları istikametinde bulundukları tespitleri ortaya atmaktadırlar (Ahmed Emîn, 2012: 61).

İslâm dininin doğuşundan önce ve sonra, kuzey hudutlarında, politik ve askerî ağırlıklarını yoğun bir biçimde hissettiren Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına rağmen bağımsızlıklarını kaybetmemiş olmak, tarihsel üstünlük noktasında, Arabizm yanlıları tarafından en çok hatırlatılan hususlardan biriydi. Bahsedilen söylem, teçhizatlı ordular meydana getirmek ve ülkeler fethetmekle şöhretli olan mezkûr iki emperyal gücün, kendileriyle karşılaşmaktan sakınmaları nedeniyle, yurtlarına saldıramadıkları iddiasını içermektedir. Yine Sâsânî ve Bizans krallıklarının, tabiiyetlerindeki teritoryal devletler olan Lahmilere ve Gassânilere, aralarındaki sınır bölgelerinde topraklar bağışlamalarını da, aynı çekincenin bir sonucu olarak açıklamaktadırlar. Anılan vasal hanedanlara, onların düşüncesine göre, kendilerinin gerçekleştirebileceği muhtemel taarruzlara karşı, bir nevi öncü birlik olma misyonu yüklenmişti. Arap şovenizmi, Arabistan'ın düşmanlarca istilaya uğramamasındaki yegâne sebebin, milletlerinin cesaret ve metanetleri olduğunu savunmaktaydı. Öyle ki, böyle bir sürecin vuku bulmasında belirleyici olabilecek, -yukarıda da değinilen, Yarımada'nın ciddi bir işgal teşebbüsünü tetiklemeyecek olumsuz coğrafik özellikler taşıması gibi- herhangi başka bir etkenin hesaba katılması istenilmiyordu. İddiaların ispatlanmasına dair anlatılar, zamansal seyir Câhiliye çağından İslâm'ın erken dönemlerine doğru ilerledikçe, Araplar lehine zenginleşmeye başlamaktadır. Zira, iyi bilindiği üzere, yeni dinin ilk yarım yüzyılı daha tamamlanmamış iken, Müslümanlar, Sâsânî tarihini sonlandırmış ve İran halklarını da, henüz biçimlenmekte olan devletlerine tabi kılmışlardı. Rumlar, bağımsızlıklarını yitirme anlamında benzeri bir akıbete uğramadıysa da, imparatorluklarının Ortadoğu'daki etkinliği, yine Müslüman birliklerince önemli ölçüde kırılmıştı (Ahmed Emîn, 2012: 57). Tarafların, ırk yarışından galip çıkmak uğruna serdettikleri delillerin, tarihî vakıaların ve hadiselerin propaganda aracına dönüştürüldüğü kısmı, buraya kadar özetlenen ama bütünü hakkında da fikir veren söylemleri ihtiva etmektedir. Konunun bazı vurgulanmaya değer yönlerinin fark edilmesi bakımından, bu muhtevaya yönelik, –aynı zamanda birkaç saptamayı da içeren- toparlayıcı bir değerlendirmenin yapılması zaruridir.

Şuûbilerin (Şuûbiyye fırkası mensupları) perspektifinden “tarihsel olmak”, en çok, köklü ve saygın bir maziye ve bundan daha az olmayacak bir oranda da, medeniyet tarihine bulunulan ulusal katkıyı ifade ediyor gibi gözükmektedir. İlgiyi, daha ziyade antik devirlere çekmelerinin ardındaki itici faktörlerden biri bu olmalıdır. Müslüman Arapların,

³ Şuûbiyye hareketi, hakikatte, tüm milletlerin eşit olduğu ilkesini müdafaa eder, ki hareketin “tesviye (eşitleme/eşitlik)” takipçilerinin de “ehlul-tesviye (eşitlik savunucuları)” olarak tanınmasının gerekçesi budur (el-Câhiz, 1998: c. III, 5; İbn Abdürrabbih, 1983: c. III, 351). Sonraları, öteki milletlerin Araplar karşısında daha

yüksek ve yüce bir konumda olduğu fikrini benimseyenler de, aynı terimle isimlendirildiler (Ahmed Emîn, 2012: 61-62). Bu araştırmanın dikkati, mevzunun ırkî çekişme noktasına yoğunlaştığı için, “Şuûbiyye” ifadesiyle ikinci zümrenin ve/veya savundukları görüşün kastedildiği bildirilmelidir.

İslâmiyetin ilk asrında, devletleşme seviyesinde ve siyasî-askerî sahada kaydettikleri ilerlemenin kayda değerliği yadsınamazdı, fakat ırkçı münakaşaların başladığı VIII. asrın ortalarından bakıldığında, tarihselliği şüpheliydi. En azından, uygarlaşma izleri geriye doğru bir milenyum aşacak kadar sürülebilir olan toplumlar karşısında, tarihlerinin kadimliği tartışmalı hale geliyordu. Öbür yandan, Şuûbileri, eski çağlara odaklanma veya diğer bir deyişle, İslâmiyet devrinden olabildiğince uzaklaşma gayretlerine, birbirleriyle girift başkaca iki etkenin de sürüklemiş olması ihtimal dâhilindedir. İlki, pek de akla gelmesini istemeyecekleri bir tarihsel kesit olarak, savaş meydanlarında uğradıkları yenilgiler üzerine hürriyetlerini söz konusu periyotta kaybetmiş olmalarıdır. Böylesi bir keyfiyetin, geçmişin saygınlığını kanıtlama değil yalnızca zedeleme amacına hizmet edeceği muhakkaktır. Nitekim, az önce de geçtiği veçhile, bu dönemin gelişmeleri, Şuûbiyye muhaliflerinin söylemine azımsanmayacak bir tarihî malzeme sağlamıştır. Daha baskın olduğu varsayılabilir olan ikincisi ise, Şuûbilerin, İslâm inancına aleyhtar bir topluluk oldukları izlenimini uyandırma riskidir. Oldukça yıkıcı neticeleri beraberinde getirse de, atalarının İslâm orduları karşısındaki mağlubiyetlerini, tarihin kötü anıları olarak görecektir hiçbir doktrinin ya da hareketin, Müslümanlığın hâkim hüviyet olduğu bir çevrede meşrûluk kazanması hemen hemen imkânsızdı. Üstelik, tam tersine, egemen dinin zararına işleyen bir akım olarak algılanması ve hatta yaftalanması çok daha olasıydı. Gerçekten de, ileride dikkat çekileceği gibi, Şuûbilerin zındık ve hâliyle, mümessili oldukları görüşün de zındıklık olarak telâkki edildiği gözlemlenecektir.

Denilebilir ki, tartışmanın en çarpıcı noktası; Araplık ve Müslümanlık özdeş mi yoksa farklı kimlikler olarak mı düşünülmelidir, biçimindeki iki karşıt yaklaşımda tebarüz etmektedir. Şuûbiler için, fikirlerini yasallaştırmanın belki de en kestirme yolu, kamuoyunu, Arap toplumuyla sınırlandırılmayacak olan İslâmiyetin evrensellik boyutuna odaklandırmaktır. Açıkçası, bu yöndeki bir mücadelenin, dinin ruhuyla çelişmeyeceği bilâkis uyuşacağı hakikati de inkar edilemeyecektir. İnanç ile ırkın, İslâmî değerler sisteminin özdeş bileşenleri olmadığının dahası ikincisine bu sistemde hiçbir kıymet yüklenmediğinin idrâki, biraz da böylesi çabalara bağlıydı. Ne var ki, bilhassa Emevîlerin zihinlere işlemeye çalıştığı Arapçılık ideolojisinin etkisiyle, sözü edilen gerçekliğin gölgenmesinin, Şuûbilerin –erken dönem İslâm tarihi özelindeki- çekimser tutumlarına ve nihayet, tarihsellik hususundaki yönelimlerine tesir etmiş olması muhtemeldir.

Neredeyse tümüyle aksi bir zaviyeden, İslâmiyet ile en fazla hemhâl olan millet sıfatını kendilerine yakıştıran Arabizm yanlıları ise, gururlandıkları tarihsel gelişmelere emsâl olarak, kendileri ve Arap olmayan halkların tarihlerini

kesiştiren olaylara atıfta bulunmuşlardır. Burada, Rumları (Bizans) önemsizleştiren bir üslûp yahut ayrıntıya rastlanılmamakla beraber, birkaç gerekçeyle, İranlılar (Sâsânî) ile ilgili bölümlerin ayrı bir ehemmiyet taşıdığı tahmin edilebilir. Sonuncular, Rumların aksine, İslâm İmparatorluğu’nun tebaası olmuşlardı ve daha mühimi, Fars kökenli kimseler, giderek, yönetim organizasyonu içinde hafife alınamayacak bir ağırlık kazanmışlardı. Bu vaziyete ek olarak, zikredilen akımın ortaya çıktığı anlarda, İslâm Devleti’nin bürokrasi mekanizmasının işleyişini ve memûriyet kademelerini Sâsânî modeline göre düzenlemeye dair kuvvetli bir temayül duyumsanıyordu. Dolayısıyla Arabizmin, öteki rekabet alanlarında da tespit edileceği gibi, tarihî üstünlük iddialarını, münhasıran, Şuûbiler arasında da ayrıcalıklı bir konumda bulunan İranlılar aleyhine ispatlamayı hedeflemiş olduğuna hükmedilebilir. Son olarak, bu minvaldeki bir tarih anlatım tarzının, geçmişteki başarıların önemine işaret etmek için düşmanlarının (Bizans ve Sâsânî imparatorlukları) -ordularının gücü ve fetih yetenekleri gibi- seçkin özelliklerini anmak ve böylelikle, dolaylı olarak dahi olsa, onları methetmek suretiyle kısmî bir çelişkiye düştüğü belirtilmelidir.

2. Nesep, Peygamberlik ve İnanç

Mesûdî’nin aktardığı kısa bir pasajdan, Hz. Muhammed’in soyu itibarıyla Arap olmasına, Şuûbiyye karşıtları tarafından, Arapların diğer uluslardan daha üstün olduğuna delalet ettiği yargısıyla, vurgu yapıldığı öğrenilmektedir. Pasaj, içlerinde Şuûbilerin fikirlerine yönelik kaleme aldığı reddiye yazılarıyla marûf olan el-Câhiz’in de zikredildiği bazı kelâm bilginlerinin, “Nabatîler, Araplardan daha hayırlıdır. Zira dünyadaki en şerefli kişi olan Hz. Muhammed, Araplardandır” şeklinde kısaltılabilecek kanaatlerine yer verir. Bahsi geçen kelâmcıların nakledilen sözlerindeki kinâye, tafsilatlı bir izâhı gerektirmeyecek denli barizdir. Onlar, aslında, dolaylı bir surette “Araplar, Nabatîlerden daha hayırlıdır. Zira dünyadaki en şerefli kişi olan Hz. Muhammed, Araplardandır” demek istediler. Lakin Mesûdî’nin, aktarımın peşi sıra, özetle “Hz. Muhammed’in nesep olarak Arap olmasından dolayı Arapların, Nabatîlerden daha hayırlı olduğu” gibi pekiştirme amaçlı ifadeler içeren bir açıklamaya ihtiyaç duyması (2005: c. II, 42-43), bizzat kendisinin bile buradaki îmayı anlayamadığı yönünde bir intiba bırakmaktadır.⁴ Öte taraftan, peygamberlik kurumunun, değişik yönleriyle, nasıl ırkçı polemiklerin bir parçası haline dönüştürüldüğünü tahlil etme maksadındaki mevcut başlığın, esasen dikkat çekeceği nokta, hem anılan yazarın doğrudan doğruya hem de görüşlerini alıntıladığı kelâmcıların kinayeli bir biçimde belirttikleri sözlerin, bu aşamada ele alınacak konu açısından arz ettiği mahiyettir.

Yukarıda, Şuûbiyye münakaşası bağlamında yapılan kıyaslamanın bir tarafı olan Nabatîlerin, asıl gaye her ne

⁴ Ahmed Emîn, mezkûr müellifin yanlış anlaması ve/veya yorumlaması hakkında nispeten daha etraflı bir malumat sunar (2012: 66).

olursa olsun, hakikatte, tüm Acem halklarını kastetmek üzere belirlenen bir temsil konumunda olduğuna ve “daha hayırlı olmak” ibaresiyle, milletlerin, kendi neseplerinden seçilen peygamberlere göre, bir kademelendirmeye tabi tutulmaya çalışıldığına dair bir saptama, pek de isabetsiz gibi durmayacaktır. İlahî bir doğası olan bu müessesenin, sadece teolojik çerçevede kıymetlendirilmesi lazım gelen birtakım meseleleri, Ortaçağ Müslümanlarının fanatik kesimlerince, ırkçı kavgaların merkezine çekildi. Tartışmanın, kimi inanç duyarlılıklarının da hiçe sayıldığı bu bölümünde peygamberlerin; etnik menşeleri, mensubu oldukları ulus toplulukları temelinde sayısal dağılımları ve köle ya da özgür bir soydan gelmeleri biçiminde sıralanan hususiyetleri, farklı nesepten İslâm halkları arasındaki üstünlük mertebesini ölçecek kıstaslar olarak görüldü. Böylelikle ziyadesiyle hassas bir zemine taşınan ırksal rekabetin, inançla ilgili suçlamalar yöneltme boyutuna ulaşmasında ise, yüksek olasılıkla, bazı kutsallar hakkındaki gittikçe saygısızlaşan söylemler pay sahibi olmuştur.

Hız Muhammed’in yanı sıra Hüd, Sâlih ve İsmâil peygamberler olmak üzere dört peygamberin Arap,⁵ buna karşın, geriye kalan hepsinin Acem milletlerinden olması, iddia edilir ki, Şuûbiler nazarında bir övünç vesilesi idi (İbn Abdürabbih, 1983: c. III, 357). Yanlışlanmadığı takdirde, bu doğrultudaki bir nakil, peygamberlik vazifesine yahut peygamberler ve soyları mevzusuna niceliksel yönden bakan bir yaklaşımın var olduğunu anlatır. Söz konusu malumatı konu açısından ilginç kılan nokta, aynı niceliksel özelliklerin, bir topluluk adına, imtiyazlılık alameti veya gurur kaynağı olarak algılanmasıdır. Şuûbiyye sempatzanlarının zihninde yer eden bu türden bir anlayış, Arabizm iddialarına cevaben mi, başkaca bir sebepten mi yoksa kendiliğinden mi biçimlendi, tam olarak bilemiyoruz. Ancak münakaşanın ilerleyen safhalarına dair kayıtlardan, peygamberlik müessesesinin, ırksal propaganda aracı yapılan tek yönünün bazı sayısal göstergelerden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şuûbilerce, İshak ve İsmâil peygamberlerin, anneleri tarafından şecerelerinin karşılaştırıldığı aktarılır, ki bu karşılaştırma –peygamberlerin niteliklerine gönderme yapmak suretiyle– çekimseyi farklı ama aynı zamanda –neticeleri bakımından– oldukça kritik bir düzleme taşımaktadır. İsimleri zikrolunan iki peygamberden ilkinin Acemlerin, ikincisinin de Arapların atası olduğu bilgisi, Ortaçağ İslâm dünyasında, en azından Şuûbiyye destekçileri ve muarızları çevresinde dolaşımdaydı. Kezâ, her ikisinin de İbrâhim Peygamberin oğulları olmasının yanı sıra İshak’ın özgür bir kimse olarak tanınan Sâre’den doğduğu ve İsmâil’in ise Hâcer adındaki bir cariyeyle dünyaya geldiği, bahsi geçen zümrenin ve muhitin mâlumuydu. Şuûbiler, buradaki ayrımı, Acemlerin Araplardan daha asil bir nesilden oldukları fikrini savunmak için bir mesnet olarak telakki ettiler. Onlara göre, Acemler, anne ve babası özgür olan bir peygamberin torunlarıydı. Bu itibarla, “benû ahrâr” (hürlerin oğulları) sıfatını, Acemlere yakıştırmaktaydılar. Araplar, aynı yorum çerçevesinde,

ahfadı oldukları peygamberin annesinin cariye olmasına işaret edilerek, menşei köle olan bir millet statüsüne düşürüldüler. Topluluklardan birini özgürlük ve öbürünü kölelik ile tavsif etmek üzere yüceltmek ve aşağılamak, kıyaslamanın, hukuki ve sosyal konum farklılığını öne çıkaran yanıydı. Bununla birlikte, görünüşe bakılırsa, Şuûbilerin aslen tepki toplayan aşırılıkları ise, Hâcer’in doğrudan şahsı hakkında sarfettikleri sözleriyle açığa çıkmaktaydı. Onlar, Hâcer’in oğlu İsmâil Peygamberi bir cariye iken dünyaya getirmesini ve bu surette gerçekleşen bir tevellüt sonucu Arap ırkının ortaya çıktığını, hakaret içeren bir tarzda ifadelendirdiler. Acemler lehine Arapları küçümsemek maksadıyla, bir peygamberin ailesi ve vasıflarıyla ilgili ağır söylemler, kimi müellifler tarafından kınandı. Şuûbilerin, İsmâil Peygamberin annesi olan ve Hz. Muhammed’in de soyağacında yer alan, dinsel ve tarihsel bir şahsiyete yönelik bakış açıları, eleştirilerle karşılandı (İbn Abdürabbih, 1983: c. III, 357).

Dikkat çekilen kıyaslamanın ardındaki zihniyet, belki tek başına değil ama diğer benzeri tutumlarla beraber, dönem Müslümanlarının gözünden, Şuûbiyye’nin İslâm akidesi ya da değerleriyle uyuşmayan bir akım olarak görülmesine tesir etmiş olmalıdır. Hatta biraz daha ileri gidilerek, öğretilerinin zındıklık (dinsizlik) ile denk tutulması bile, başlı başına, Şuûbilerin bazı marjinal düşünceleriyle, İslâm toplumlarının nazarında ne derecede şiddetli bir infial uyandırdıklarını aydınlatmaya yetmektedir. Böyle bir tepkinin akislerine, daha çarpıcı biçimde, belirli ölçüde tanınırlığı olan şahısların kişilikleri hakkındaki tanımlamalarda rastlanılmaktadır. Öyle ki, anlatımın öznesi olan kimse, kendisine izafe edilen her iki vasfı (zındık ve Şuûbi olmak) taşısın veya taşımasın, haddizatında, birinin inançsal bir doktrine ötekini fikrî bir harekete bağlılığı belirtmesi hasebiyle, ayrı ayrı anılması gereken söz konusu vasıflar aynı cümlede ve art arda (“zındık bir Şuûbi idi” gibi) yazılabilmekteydi (Ebû’l-Ferec, 2008: c. XVIII, 111). Yahut adının sonuna eklenen “Şuûbi” nisbesiyle, bu akımın koyu bir takipçisi olduğu sezilen bir figür (Gaylân eş-Şuûbi),⁶ her şeyden önce, zındık nitelemesiyle tanıtılmaktaydı (Ebû’l-Ferec, 2008: c. XX, 28). İktibas edilen misaller, yüzeysel bir bakışla, birbirinden bağımsız gibi duran her iki kimliği, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak yorumlayan anlayışa ışık tutmaktadır.

Bu keyfiyetin, Şuûbiyye incelemelerinin en önemli handikaplarından birinin hem sebebi hem de açıklaması şeklinde değerlendirilmesi de icap eder. Şuûbiyye tartışmasının layıkıyla idrâk edilmesini engelleyecek bir olgu olarak konuyla ilgili eserlerin kayıplara karışması, bilinçli bir imhânın sonucu olabilir. Araştırmacılar, mevzubahis protestocu harekete ve temsilcilerinin ideallerine dair malumatları, az sayıdaki aktarıcının görece sınırlı miktardaki aktarımlarından derlemek durumundadır. Kaldı ki, bu aktarıcıların en bilindikleri de Şuûbilerle karşı nefretleriyle ünlü müelliflerdir. Özetle, Şuûbiyye literatürünün yok edildiğine yönelik makûl kuşkular vardır

⁵ İbn Kuteybe, nesebi Arap olanlar arasında Şuayb Peygamberi de zikreder (1969: 56).

⁶ Mustafa Kılıçlı, bu ismin, Allân eş-Şuûbi isminin tahrif edilmiş bir biçimi olabileceği ihtimalinden bahseder (1992: 222).

ve bir yaklaşım, söz konusu vaziyetin, mezkûr akımın öğretilerinin İslâmiyete aykırı olduğu kanaatinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürmektedir (Ahmed Emîn, 2012: 74). Tartışmanın tarafları arasındaki çatışmanın doğası ve sürecin bütünü akılda tutulduğunda, tutarsız ve zayıf sayılamayacak olan bu faraziye, modern dönem tarihçilerinin konu hakkındaki derin bilgisizliklerini hangi vakıya borçlu olduklarını da, dolaylı olarak ve belli mikyasta, izah etmektedir.

Hâlihazırdaki başlığın buraya kadar olan paragraflarını, nispeten kuşatıcı bir kritiğe tabi tutmak, mevzunun ele alınan yönünün daha etraflı bir surette düşünülmesi açısından fayda sağlayabilir. Evvela, peygamberleri ve onların şahsında cisimleşen müesseseyi, bir dizi kıyaslama vasıtasıyla ırkî üstünlük söylemlerine katma temayülünü Şuûbiyye'nin tüm fraksiyonlarına isnat etmenin, kusurlu bir muhakeme olacağı söylenmelidir. Çünkü, biraz evvel (3 numaralı dipnotta) bildirildiği üzere, akımın bünyesinde en az iki alt fırkanın mevcut olduğu kabul edilmektedir. Üstelik, bu alt fırkaları ayırtıran çizgi de belli belirsiz değildir. Fazlaca tekrara düşmemek adına, milletler arasında eşitliği savunanların tersine, köktenci veya aşırıcı denilebilecek partinin, Acem toplumlarının seçkinliği noktasında radikal bir tavır sergilediğini hatırlatmakla yetinilebilir. Arap ulusundan olan peygamberleri ve neseplerini, tamamen Araplık hüviyetlerinden ötürü, bir yergi nesnesi konumuna indirgemenin mesuliyeti ancak sözü edilen radikal fırkaya yüklenebilir. Sorumluluğu, aralarındaki görüş farklılığını hesaba katmaksızın, Şuûbilerin hepsini kapsayacak şekilde yaygınlaştıran karşıt bir yargı, eşitlik yanlılarının – benimsedikleri ahlakî ilkenin tabiatı gereği- hiçbir ulusu öteki lehine veya aleyhine övmesi yahut hicvetmesi beklenemeyeceği için, ciddi bir yanılga barındıracaktır. Öte taraftan, her ne kadar ortada dikkatten kaçmayacak bir nüans varsa da, aşırıcıların Müslümanların zihin dünyasında oluşturduğu –olumsuz çağrışımlarla yüklü- Şuûbiyye imgesinin kapsamından eşitlikçilerin kurtulmamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Aydınlatılmaya muhtaç bir husus olarak, Şuûbilerin köktenci kanadını İslâm dininin bazı kutsallarını çiğnemeye dürtükleyen faktörün ne olduğu sorusu, buradaki meselenin öne çıkan bir başka veçhesini teşkil eder. Hiç şüphesiz, üyesi olunan ırkî topluluğu yücelteceği zannedilen propaganda malzemelerini bulma çabası, ilk akla gelen ve bir dereceye kadar da açıklayıcı özellikteki bir karşılık olarak sivrilecektir. Ne var ki, kısmen kabul edilebilir olan bu cevaplama, arayışın mukaddesatı zedeleyecek bir alanda sürdürülmesindeki özel etmeni görünür kılmaz. Böylesi bir yönelimin, münakaşanın kontrol edilemeyen akışı neticesinde, kendiliğinden meydana geldiği biçimindeki bir

varsayım da, bir yanıt niteliği taşıyacak fakat inandırıcılık yönünden zayıf kalacaktır. Buna mukabil, Arabizm fanatiklerinin, İslâmiyeti doğduğu toprakların halkıyla mahdut bir din gibi yansıtan bir zihniyeti empoze etme eğilimleri, sürece anlaşılabilirlik kazandıracak bir vakia olarak belirir. Şuûbilerin, İslâm'ın Araplarla sınırlanamayacak, tüm beşeriyete ait bir din olduğu noktasının altını ısrarla çizmeleri (Ahmed Emîn, 2012: 61), Arap ırkçılarında bahsedilen türden bir temayülün hakikaten de var olduğuna dair inancı sağlamlaştırır. Benzeri bir amaçla, yine Arabizm destekçileri tarafından, Hz. Muhammed'e, Arapların ayrıcalıklı bir millet olduğu düşüncesini aşılacak muhtevalara sahip, asılsız hadisler isnat edilmiştir. Söz konusu hedef çerçevesinde uydurulan hadisler, Arapların inananlar topluluğu arasındaki imtiyazlı olduğu iddia edilen statüsüne kayıtsız kalınmamasını, neredeyse inancın bir koşulu olarak sunmaktadır. Bu kabilden propaganda faaliyetlerinin, Arap olmayan Müslüman halklarda nasıl bir memnuniyetsizliğe yol açmış -ve şayet Şuûbilerin yakın doğrultudaki etkinliklerine misilleme olarak gerçekleştirildiyse, bu kez de, yaşanan gerilimi ne ölçüde artırmış-⁷ olabileceğini tahmin etmek zor değildir. İslâmi normlar kapsamında, tetikleyici neden her ne olursa olsun, Müslüman ya da halen eski dinlerinin tesirinde kalan “zındık” bir Şuûbinin mukaddes değerleri aşağılamasının ve/veya küçümsemesinin bir müsamaha konusu olamayacağı kesindir. Bununla beraber, müsamaha konusu olamayacağı yakın derecede kesin olan bir diğer davranış biçimi ise, Arapların evrensel bir dini tek bir ırkî topluluğun –kendilerinin- tekelinde görme ve bu düşüncüyü, siyasî uygulamalarla eyleme dönüştürmeleridir.

Nihai olarak, Şuûbiyye hareketi ile ilgili literatürün, araştırmacıyı ciddi manada temkinli olmaya mecbur bırakan bir mahiyet arz ettiği noktası, tekrardan vurgulanmalıdır. Kuşkusuz, bu literatürü meydana getiren eserlerin, Şuûbiyye görüşünün oluşumu, tarihsel seyri ve yaygınlık kazanmasının yanı sıra muhaliflerinin karşı iddiaları gibi, tartışmanın sacayakları hakkında genel itibarıyla fikir verdiği yadsınamaz. Fakat, yazarlarının azınsanamaz bir kısmının sözü edilen akımın aleyhtarı olmasından ötürü, tutulan kayıtlara “mutlak doğru” niteliği atfetmek güçtür. Bilakis, müelliflerin münhasıran Şuûbileri hedef alan notlarını ve öznel yargılarını, gayet ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmek gibi bir zaruret vardır. Dolayısıyla, buradaki öneri, kimi radikal Şuûbiler tarafından sergilenen, İslâmi değerlere aykırı tutumların gerçek dışı olduğuna dair hiçbir imâ barındırmamakla birlikte, mevcut başlıkta dikkat çekilen suçlamaların temkinli bir yaklaşımla tahlil edilmesi gerektiği yönünde olacaktır.

3. Kültürel Semboller ve Geleneksel Alışkanlıklar

veya kaynağı olarak Şuûbilerin eylemlerini hedef gösterirken, Arapların tutumunu haklı yahut daha az haksız surette yansıtmaya çalışmaktadır. Fakat, inkâr edilmesi mümkün olmayan bir tarihsel gerçeklik olarak, İslâm çağında ırkçılık sorununun Emevî Araplarının kutuplaştırıcı politikalarıyla vuku bulduğu ve Şuûbiyye hareketinin de bu vaziyete tepki olarak ortaya çıktığı hususu, belirtilen bakış açısının tarihi hakikatten ne kadar uzak ve kopuk olduğunu idrâk ettirmeye kâfidir.

⁷ Ahmed Emîn, hem Şuûbilerin –daha ziyade İranlıları kayırmak üzere- hem de Arapların uydurdukları hadislerle karşılaştırmalı olarak yer verir. Lakin ikincilerin, böylesi bir propagandayla, birincilere mukabelede bulunduklarını söyler (2012: 79). Açıkçası, adı zikrolunan müellifin bu minvaldeki ifadesi, Şuûbiyye mevzusunu anlattığı bölümün bütününde de fark edilen, Arabizm tandanslı perspektifin bir tezahürü gibi durmaktadır. Müellifin benimsediği bakış açısı, meselenin başlatıcısı

Temsilcileri tarafından, ırksal çekişmenin görece daha kritik meselelerinde dahi endişe duyulmaksızın yöneltilen alaycı hicivlerin, başkaca aidiyet unsurlarını da kapsadığına ilişkin bir aktarım, belki, tartışmayı daha fazla ilginç kılmayacaktır. Ancak, muhtevası itibariyle, kuşattığı alanın sınırları hakkında edinilen malumatın detaylandırılmasını sağlayabilir. Ortak kanaate göre, en başat kültür ögesi addedilen lisan ve milletleri karakterize eden diğer bir dizi yerleşik pratikler, sözcülerinin eleştirel saldırılarına uğraması suretiyle, Şuûbiyye münakaşasının çerçevesini genişleten öteki başlıklar olmuştur. İşaret edilen saldırılar, yine benzer minvalde, hiciv konusu milletin seçkinlik alameti olarak saydığı vasıflara ya diğer milletlerce de sahip olunduğunu vurgulamak ya da istihzalı tenkitler yöneltmek üzere gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle, lisan mevzusuna bakıldığında, Arapça'nın mahiyeti noktasında ihtilaflı fikirlerin yanı sıra dikkate değer denemelerin öne çıktığı görülür. Bu manada, tartışmanın seyrini, bahsi geçen lisanın; (1) İslâmiyetin mukaddes kitabının (Kur'ân) dili olması ve (2) –henüz sözlü geleneğin yazıya oranla çok baskın olduğu bir devirde aranılan bir meziyet olarak- güçlü bir retorik/belâgat bakımından uygunluğu gibi nitelikleri tayin etmektedir. Tahmin olunacağı üzere, Arabizm cihetinden, son evrensel din kapsamında ilahî buyrukların kendi lisanları aracılığıyla iletilmiş olması, Şuûbilerle karşı ileri sürülecek en geçerli argümandı. Onlar açısından bu durum, Arapça'ya geriye kalan tüm öteki lisanlar karşısında açık bir üstünlük kazandırıyordu. Öyle ki, aynı keyfiyetten ötürü ve yine Arabizm perspektifinden, ilahi cevherin bir parçası olduğu düşünülen Arapça'nın üstünlüğü, İbranice, Süryanice ve Farsça şeklinde sıralanan diğer üç peygamberlik dili (prophetic tongues) ile mukayese edildiğinde de, değişikliğe uğramıyordu (Richter-Bernburg, 1974: 62). Keza, ibadet dili olması nedeniyle, inananların yaşantısı üzerinde de sarsılması zor bir egemenliği bulunuyordu. Dolayısıyla, söz konusu olgu, Müslüman kitleleri mezkûr lisana bağımlı kılmaktaydı. Buna mukabil, bir araştırmanın bulguları, İslâmi vecibelerin yerine getirilmesi hususunda, Arapça'nın yörüngesinden çıkma amaçlı girişimlerin olduğunu içermektedir. Sonrasında başkaca inanç doktrinlerinin takipçilerinin suçlamalarına maruz kalmış bir hüküm olarak, Hanefî mezhebinin, dinî ritüellerde Farsça'nın kullanılmasına izin vermesi (Richter-Bernburg, 1974: 63), bu bağlamda nakledilen çarpıcı bir bulgudur. Arap lisanına bağlı kalmaktan kurtulmaya yönelik böylesi radikal bir uygulamaya, kurucusunun Ebû Hanîfe olduğu mezhep tarafından teşebbüs edilmesi, konunun özellikle belirtilmesi zaruri olan yönüdür. Buradaki gereklilik, anılan mezhep kurucusunun sadece İran asıllı olmasından kaynaklanmaz. Kaldı ki, İranlı olmasına karşın Arapçılık lehine ve Şuûbiler aleyhine davranan kimselerin varlığı, bu ulusun bir üyesi olmak ile Şuûbiyye hareketini desteklemek arasında mutlak bir paralellik bulunmadığını göstermektedir. Ele alınan aktarım çerçevesinde, Ebû Hanîfe isminin geçmesine bilhassa dikkat çekme zarureti, onun İranlılık hüviyetinden çok Şuûbiler çevresinde hayranlık duyulan bir şahsiyet

olmasından ileri gelmektedir. Nitekim, yukarıda da değinilen, Şuûbiler tarafından türetildiği iddia olunan hadisler arasında Ebû Hanîfe'den sitayişle bahsedenlerin de yer alması (Ahmed Emîn, 2012: 79), ona karşı beslenen muhabbetin sarıh bir ispatıdır. Kuşkusuz, öğretileri kalabalık Müslüman topluluklarınca izlenilmiş ve bu itibarla, İslâm hukukunda sağlam bir meşruiyet elde etmiş bir mezhebin, sırf ırksal bir zümrenin beklentilerini karşılamak için ibadet esnasında Farsça'nın yahut bazı Farsça terimlerin kullanılmasını onayladığı savlanamaz ve hatta düşünülemez. Lakin, bunun yanı sıra, gerekçesinden bağımsız olarak, sözü edilen onaylamanın netice itibariyle kimi Şuûbilerin hedefleriyle örtüştüğü gerçeği de yadsınamayacaktır. Ayrıca, bu keyfiyetin, Şuûbiyye destekçilerinin Ebû Hanîfe'ye niçin teveccüh ettiklerini de, önemli ölçüde açıkladığını söylemek mümkündür.

Halkların hitâbet alanındaki becerileri ve konuştukları dilin böyle bir yetinin gelişmesine elverişliliği meselesi, lisan ekseninde devam eden çekişmenin bir başka boyutunu oluşturur. Esasen, insanlar üzerinde tesir ve ikna gücüne sahip bir konuşma yeteneğinin, yerine göre, bazen bir sanat bazen de bir silah olduğu bir çağda, hitâbetin üstünlük düzeyini belirleyecek ölçütlerden biri olarak görülmesi, pek de şaşırtıcı değildir. Bu istikametteki bir telakkinin, münhasıran İslâmiyet öncesi dönemin Arabistanı'nda hâkim durumda olduğu bilinmektedir. Yarımada'nın sakinleri için hitâbet, sözlü kültürün önemli bir ögesi ve hitâbet gücü de, ciddi bir meziyet olarak algılanmaktaydı. Arap toplumunda böylesi bir algının ne denli etkin olduğu, bir yönüyle, Arabizm yanlılarının Şuûbiyye tartışması çerçevesinde, hitâbet uğraşında ırksal bir kabiliyetlerinin olduğu şeklindeki söylemlerinden anlaşılmaktadır. Arapça'nın üslûp ve metod yahut -daha terminolojik ve kapsayıcı bir tabirle- linguistik bakımdan methedilmesi (İbn Abdürabbih, 1983: c. IV, 3), belki doğrudan doğruya değil ama dolaylı surette, zikredilen kabiliyetin konuşulan lisanın yapısından kaynakladığına dair bir görüşün var olduğunu akla getirmektedir. Öte taraftan, Şuûbiyye cephesinden yükselen itirazlar, Arabizm sözcülerinin mevzubahis uğraş ile ilgili söylemlerinde abartılı bir anlatım olduğu noktasını açığa vurmaktadır. Şuûbilerin karşı çıktıkları husus, belâgat ve hitâbet alanındaki meziyetlerin yalnızca Araplara mahsus olduğu yönünde bir iddiada bulunulmasıdır. Aynı reddiyeci yaklaşım, inandırıcılığını, İranlılar, Yunanlılar ve Romalılar referans gösterilerek, diğer milletlerin de etkili konuşma sanatında uzmanlaştıklarını hatırlatmak üzere perçinler. Bütünleyici bir ilave olarak, Arapların hitâbette tek otorite mevkiinde veya rakipsiz bir durumda olmadıkları belirtilmektedir (Ahmed Emîn, 2012: 61, 81). Özetle, Şuûbiler, bu konuda ortaya attıkları karşı savlar ve kanıtlarla, muhaliflerinin argümanlarını çürütmeye çalışmışlardır.

Hitâbet geleneği ile yakından bağlantılı olan bir pratik, Şuûbiler tarafından tenkit edilmenin dışında tuhaf karşılanmıştır. Daha ziyade Câhız'ın gündeme getirdiği ve Arapçılık lehine savunucu rolünü üstlendiği bu tarihselleşmiş alışkanlık, Arapların konuşurken ve/veya

hitap ederken asâ taşımalarıdır. “el-Beyân ve’t-Tebyîn” adlı meşhûr kitabının muhtelif kısımlarını, belirtilen eleştirel tutumu hem nakletmeye hem de yanlışlamaya ayıran yazarın ifadelerine bakılırsa, Şuûbiler, söz söyleme ile asâ tutmak arasında ne gibi mantıklı bir ilintinin olduğunu sorguluyorlardı. Her iki fiil arasında tutarlı bir alaka değil ancak bir garabet bulunduğunu anlatmak, sorgulamanın asıl gayesi gibi gözüktür. Gerçekten de onların bu doğrultudaki maksatları, asânın konuşma eylemine hiçbir faydasının olmadığına yönelik fikirlerini açıkça bildirmeleriyle belirginleşmektedir. Konuşma esnasında asâ taşımak, Şuûbiyye perspektifinden, ne zekâyı keskinleştirir ne de aranılan söz/kelime için çağrışım yapar, tam tersine, sadece zihni meşgul etmeye, konuşmayı esas fikrinden uzaklaştırmaya ve dikkat dağıtmaya yarar (el-Câhız, 1998: c. III, 12). Alışkanlıkta bir manasızlık bulunduğu düşüncesini öne çıkarma gayretindeki bu eleştirilere, bizzat Câhız’ın kendisi, peygamberler tarihinden derlediği misallerle karşılık vermektedir. Şuûbilere ve onlara attığı söz konusu tenkitlere karşı menfi tutumundan peşinen haberdâr eden müellifin (1998: c. II, 5) sunduğu örneklerden biri, Süleyman Peygamberin sıklıkla beraberinde bulundurduğu asâsı hakkındadır. Asil bir kaynaktan hüccet olarak tanımladığı bu örnek, zikrettiği Peygamberin verdiği hutbeler, vaazlar, öğütler sırasında, uzun ibadetleri süresince ve ayakta dururken asâ kullandığını ihtiva etmektedir. Böylelikle, asâ taşımının inanç topluluğunun mutad bir uygulaması olduğuna işaret ederek, bir bakıma, nedenselliğine dair bir açıklama da getirmeye çalışmaktadır. Câhız’ın ayrıca vurgulamış olduğu Süleyman Peygamberin Acemlik kimliği ise, savunması açısından mühim bir ayrıntıdır. Çünkü aktardığı malumat, asânın, Arap halklarıyla kısıtlanamayacak kadar yaygın ve köklü bir teâmülün nesnesi olduğunu ifadelendirir. Süleyman Peygamber ile ilgili kanıt niteliğindeki pasajlar (1998: c. III, 30-31) haricinde, müellif, karşı tezini kuvvetlendirmek adına, iki peygamberi daha anmaktadır. Bu peygamberlerden biri Musa Peygamber iken diğeri İslâm dininin habercisi Hz. Muhammed idi. Her iki peygamberin de asâ kullanma alışkanlığı olduğunun altını çizen (1998: c. III, 31, 89-90) Câhız, görünen o ki, ileri sürdüğü delillerle muarızlarını birkaç vecheden güç durumda bırakmıştır. İlkin, aynı zamanda simgesel ve işlevsel kıymetine ışık tutacak biçimde, asânın mazisine yönelik aktardığı bilgiler, bunun kadim bir geleneğin objesi olduğunu ispatlar niteliktedir. İkincisi, yine aynı misaller delaletiyle, asâ taşımının, aslında, Acem toplumların kültür dünyasına da uzak olmayan bir alışkanlık olduğu vakiasını fark ettirmektedir. Müslümanların tasavvurundaki Şuûbiyye imgesini daha da kötüleştirecek olan üçüncüsü ise, temsilcileri tarafından hicvedilen bu alışkanlığın, bazı büyük peygamberlerin yaşantılarında da önemli bir yer kapladığını vurgulamış olmasıdır.

Öte yandan, Şuûbilerin tenkitlerine uğrayan her gelenekselleşmiş davranışın, benzeri bir müdafaa ile savunulduğunu sanmak ciddi bir yanılgi olur. Bilakis, yaygın

olarak da bilinen, kız evlatlarının canlı olarak toprağa gömülmesi gibi örfi bir Arap uygulaması vardır ki, bu teâmülü izâh etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Şuûbiyye’nin özellikle İranlı taraftarları, insanlık onuruyla bağdaşmayan söz konusu geleneği ve ardındaki zihniyeti, şiddetle kınadılar. Nitekim bu akımın öncü isimlerinden birinin, Fars kökenli İsmail bin Yesâr’ın, kız çocuklarını maruz bıraktıkları böylesi korkunç bir akıbetten ötürü, Arapları suçlayıcı sözler sarfettiği kaydedilmektedir. Bir topluluk içinde, mensubu olduğu milletin (İran) kız evlatlarına attığı değere karşı, Arapların kendi kızlarını cahilce toprağa gömerek katlettiklerini belirtmek suretiyle (Ebü’l-Ferec, 2008: c. IV, 288), konu hakkındaki yargısını açıkça aksettirdiği öğrenilir. Buradaki iktibas, İslâm dininin de çeşitli vasıtalarla takbih ettiği mevzu bahis örfi uygulamanın, yalnızca bir Şuûbinin değil aynı zamanda, takipçisi olduğu ideoloji her ne olursa olsun, üzerinde durulan ırksal çekişmenin başladığı çağın (VIII. asır) bir tanığının nazarından nasıl değerlendirildiği hususunda da fikir edindirmesi açısından kıymete haizdir.

Mevcut başlığın sınırlılıklarından dolayı, irdelenilen tartışma maddelerinin, Şuûbiler ile Arabizm yanlıları arasında kültür ve gelenek temelinde sürüp giden münakaşanın hepsini değil başlıcalarını teşkil ettiği bildirilmelidir. Lakin özetlenerek işlenen bölüm bile, burada da, tarafların polemik mevzusu haline dönüştürdüğü öteki meseleler hakkında gerçekleşen çekişmelerden daha az gerilimli olmayan bir tartışmanın vuku bulduğunu anlatmaya kafidir. Yine benzeri bir usûlle, ya kendi ırk ve/veya uluslarının ayırt edici niteliklerinin üstün ya da rakiplerinin taşıdığı vasıfların bayağı olduğunu iddia etmek üzere, kültürel unsur ve birikimlerinin –diğeri zararına- daha zengin ve methedilmeye değer olduğunu ispatlamaya yönelik bir rekabet gözlemlenir. Keza, Şuûbiyye çatışmasının bütününde sezileneyeceği gibi, hâlihazırda ele alınan münakaşa konusu özelinde serdedilen –övgü veya aşağılama yüklü- iddialarda da, tutarlı ve ölçülü olma kaygısının daima taşınmadığı duyumsanmaktadır. Gerçekte, şayet ırk eksenli bir kavga için araçsallaştırılmış olmasaydı, Şuûbiyye tartışmasının süregeldiği Ortaçağ devirlerinde yaşamış bir kimsenin, gerek kendi ulusu gerekse de “öteki” ulusun tarihi, inanç sistemi, kültür öğeleri, teâmülleri ve benzeri aidiyet unsurları hakkında eriştiği malumat düzeyinin, bir yönüyle, müspet bir değerlendirmeyi hak ettiğini ileri sürmek mümkün olabilirdi. Ne var ki, salt bilgi için değil de ırksal üstünlük propagandalarını temellendirmek hedefiyle edinilen bilginin, çarpıtılmaya müsait bir doğasının olması sebebiyle, güvenilirliği daima şüphe altında olacaktır. Netice itibarıyla, yalnızca bu gerçeklik dahi, her iki tarafın sözcülerince hakikat iddiasıyla geliştirilen söylemlere, belki hepsine değilse de belirli bir kısmına - doğruluk noktasında- kuşkuyla bakılmasını bir zorunluluk haline getirmektedir.

SONUÇ

Birkaç cümleyle de olsa, bitirme safhasında, başlangıç paragraflarında açıklanan varsayımı çağrıştıracak tarihsel vetireye tekrardan odaklanılması, bu çalışmanın tetkik ettiği ırkçı söylemlerin, hangi hipotetik yaklaşım çerçevesinde kıymetlendirildiğine açıklık kazandırabilir. Erken dönem Müslüman birliklerinin harp meydanlarında elde ettiği zaferler serisinin, devlet idaresine, saygınlık, hâkimiyet alanlarının genişlemesi ve iktisadi avantajlar gibi kazanımlar kadar halledilmesiyle meşgul olunacak bir dizi sorun da getirdiği kesindir. Etnisite bakımından çeşitliliği gittikçe artan bir sosyal yapıyı yönetmek, bu sorunlardan -veya başka bir perspektiften, öğrenilmesi gereken meziyetlerden-biriydi. Araplar, ancak İslâmiyet ile birlikte çok uluslu bir toplumun yöneticileri oldukları ve dolayısıyla bu manada tarihî bir tecrübeleri bulunmadığı için, İslâm dünyasını oluşturan halkların hayatlarını uyum ve uzlaşma içinde sürdürmelerini sağlamak kolay olmayacaktı. Emevî periyodunda, Arap olmayan ulusları kızgın bir muhalif kitleye dönüştürecek ve bu meydana, İslâm memleketlerindeki içtimâî dengenin sarsılmasına yol açacak biçimde, ırkçı bir siyasetin izlenilmesi, bir yönüyle böylesi bir deneyim yoksunluğuyla, öbür yönüyle ise böyle bir deneyim edinmeye yönelik hiçbir endişenin yahut gayretin olmayışıyla izah edilebilir. Emevî Araplarının öncülük ettiği bu ırkçılık temayülü, Acem toplumlara da sirayet etmenin dışında Emevî çağının kapanmasıyla da tavsamadı. Aksine bu hanedanın yıkılmasını takip eden, bilindiği kadarıyla, birkaç asır boyunca da halifenin yönetimindeki farklı kesim ve zümrelerden olan radikal toplulukların zihinlerinde yer etmeyi sürdürdü.

Muhtemeldir ki, bu araştırma konusunu bir problematik haline getiren söz konusu olgu, aynı zamanda, Yakındoğu'nun Ortaçağlardaki halklarında müşahade edilen ırk taassubunu tetiklemiş olabilecek değişik faktörlerin izini sürmek gibi yeni bir ödevi de ortaya çıkarmaktadır. Zira Emevî politikalarını, birkaç yüzyıl süresince düzensiz aralıklarla nükseden bir toplumsal hastalığın tek sebebi olarak öne sürmek, gerçekçi olmamanın yanı sıra görece kolaycı ve basite indirgeyici bir açıklama denemesi gibi duracaktır. Halbuki, İslâm ülkelerinin sakinleri arasındaki sosyal ahengin bozulması sürecine, zamandan bağımsız olarak işlerlik kazanan kimi toplumsal kanunların da tesir etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Aynı biçimde, Emevî halifelerinin tutumuyla etkinleşmiş olabilecek bu kanunların yaptırım gücünün, Abbasî devrinde İslâm devletinin değişen doğası, yeni bir bürokratik işleyiş, yeni iktisadi koşullar ve benzeri faktörler eşliğinde artmış olması olasıdır. Kısaca, İslâm İmparatorluğu tebaasının etnik kimliğini hatırlaması sürecinde, "ırksal çatışma" şartının yerine gelmesinin yanı sıra konjonktürel vaziyetin faal duruma getirdiği mezkûr kanunların rol oynamış olabileceğinin de hesaba katılması icap edebilir. Bütüncül olarak incelenmesi noktasında, halihazırdaki araştırmanın doğrudan hedefi olmayan ve – Emevîlerin şovenizm merkezli siyasetlerinin ardından- ikincil olarak nitelenebilecek bu etkenin dikkate alınması, mevcut çalışmanın esas önerisidir.

Şuûbiyye terimi etrafında biçimlenen ve zamanla şiddetlenen ırksal üstünlük münakaşası kapsamında serdedilen argümanlar ile ilgili çarpıcı bir husus da, başkaca nedenlerin tespit edilmesine dönük bir arayış için uyarıcı olur. Ne Şuûbilerin ne de Arabizm yanlılarının iddia ve karşı iddialarında, saldırılarında ve savunmalarında, Emevî hükûmetlerine dolaysız surette işaret eden söylemlere pek rastlanılmaması oldukça ilginçtir. Elbette, bu çerçevede kesin bir saptamada bulunulması, ciddi bir literatür taramasına bağlıdır. Fakat, en azından, Şuûbiyye araştırmaları açısından hayli ehemmiyetli olan bazı birincil kaynaklar, aksini düşündürecek bir muhteva sunmazlar. Belki, dışa tuhaf olarak akseden bu keyfiyet, "Emevîlik" ile "Arabizm"i özdeş gören bir telakkinin olağan bir yansımasıdır. Lakin, yakın derecede hatta belki biraz daha fazla muhtemel olan ise, Şuûbiyye meselesinin ve tabii olarak ırk tartışmalarının, Emevîler ve dönemleriyle sınırlı tutulamayacak bir sorunsal olarak algılanmış olabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Emîn (2012), *Duha'l-İslâm*, Hindawi, Kahire.
- el-Câhız (1998), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, c. II-III, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire.
- al-Duri, A. (1982), "The Historical Roots of Arab Nationalism", in *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, (ed. Kemal H. Karpat), Praeger Publishers, New York, 21-26.
- Ebü'l-Ferec (el-İsfahânî) (2008), *Kitâbü'l-Egânî*, c. IV, XVIII, XX, (thk. İhsan Abbas – İbrahim es-Se'âfîn – Bekr Abbas), Dâru Sâdır, Beyrut.
- İbn Abdürabbih (1983), *el-'İkdü'l-Ferîd*, c. III-IV, (thk. Abdülmecid et-Terhînî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Kuteybe (1969), *el-Me'ârif*, (thk. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
- Kılıçlı, M. (1992), *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Lapidus, I. M. (1982), "The Arab Conquests and the Formation of Islamic Society", in *Studies on the First Century of Islamic Society*, (ed. G. H. A. Juynboll), Southern Illinois University Press, 49-72.
- Lewis, B. (1993), *The Arabs in History*, Oxford University Press.
- Lewis, B. (1985), "The Crows of the Arabs", *Critical Inquiry*, 12:1, 88-97.
- el-Mesûdî (2005), *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, c. II, (thk. Kemal Hasan Mer'î), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Nuseibeh, H. Z. (1956), *The Ideas of Arab Nationalism*, Cornell University Press.
- Richter-Bernburg, L. (1974), "Linguistic Shu'ûbiya and Early Neo-Persian Prose", *Journal of the American Oriental Society*, 94:1, 55-64.

EXTENDED ABSTRACT

Since the early Islamic period, thanks to the victories achieved by Muslim armies on the battlefields, the boundaries of the Islamic State gradually expanded. Such that, even though it did not even pass the half century after the *Hejira* (622), most of the Middle Eastern peoples had gathered together under the administration of Muslim rulers. On the other hand, when the times which evolved out of Islamic governing organization from the state into an empire, some social crises took place in the Middle East region due to Arabs not having experience in ruling a cosmopolitan society as one of the basic reasons. It must be stated that the non-Arab communities (Ajams) subjected to the racist policies during the reign of many Umayyad caliphs have been a striking case in this framework. Owing to the same racist administration, in other words, the Arab chauvinism of the Umayyads, increasingly violent racial clashes have occurred between the Ajams and the Arabs. However, this racial controversy, also known as Shuubiyya in the literature, could not have been triggered by solely one factor. At least, when it is considered that the Shuubiyya issue proceeded for a long time after the downfall of the Umayyad dynasty, finding another factor that explains the racialism phenomenon in the Near East of the Middle Ages is becoming an obligation. Apart from the racist attitude adopted by the Umayyads, the transformation of the Islamic social structure depended on military campaigns and the expansion of the domain that affected the racial clash process. With the passing of power from Umayyads to Abbasids, as might be expected, the nature of the Islamic State and, more specifically, its bureaucratic structure have changed. Very likely these new conjunctural circumstances also played a drastic role in coming into existence some problems in a multi-racial and/or multi-national social milieu.

In this study, the content of the Shuubiyya controversy, which has become more apparent from the beginning of the Abbasid period onwards, is evaluated in accordance with the perspective mentioned. Even at a superficial glance, it has been easily discerned that the content included diverse matters. Historical prestige, sacred values, cultural identity, traditional habits, etc., were not all of these issues but the primary ones. Both sides of the discussion, namely the Shuubis (supporters of the Shuubiyya movement) and the Arabism fanatics, satirized sarcastically and insultingly the distinguishing features of each other. By the claims and the counter claims they put forward, the proponents of these two parties tried to glorify themselves on the one hand and to humiliate opponents on the other hand. Needless to say, in this way, they aimed at the same time to prove the argument that their own civilization level was far superior to that of their rival nation and/or race. Consequently, these mutual attacks of the Ajams and the Arabs must have strengthened the race consciousness in the Islamic world contrary to the orders of Islam religion.

Each of the three headings in this article is focused on every one of the main issues, which consisted of the content of the Shuubiyya controversy. Firstly, it scrutinized the matter of how both the Shuubis and proponents of Arabism, their own national histories, transformed into a propaganda tool. As a fact observed at this stage, while historical respectability was evaluated by the Shuubis in the context of national contribution to the civilization history, rather it was seen as a military and political success against the great empires from the point of view of Arabism. To indicate the discourses demonstrating that the prophethood institution was turned into a part of racist propaganda became the main target of subsequent heading. The point that this institution originally divine was regarded by some extremist groups in terms of lineage and race has been clearly noticed in the light of the original data. The last heading, concentrated on the attacks on the cultural and traditional elements in the context of the Shuubiyya discussion again. In particular, the fact that the Suubis criticized certain habits and customs of the Arabs and that some spokespersons of Arabism responded to these criticisms is inferred from the information in primary sources. It has been concluded that this article, which not only transmitted the data and findings on the Shuubiyya subject but also involved the comments and determinations about it, will contribute to the studies relevant to the origins of racialism in Muslim peoples.